

TUL AZ ÖSVÉNYEN

írta

Weinstock Jenő

Ford's secret

admiral at the
bank of the
Kornelusk and the
other and the
log of the ship de
the first of the
the first of the

Jan 1st

x

B. P. 1912

Túl az ösvényen

Irta:

Weinstock Jenő

Sajtó alá rendezte:

Szebenyei József

Az H. D. J. Association, Inc., kiadása

1947. New York, N. Y.

Copyright 1947 by Eugene Weinstock

ELŐSZÓ

Ehhez a könyvhöz tulajdonképpen nem is kellene előszót írni, mert hisz a nácik tizenkét évi uralma és mind az arról szóló irások, könyvek és okiratok ezrei ékes előszavak ahhoz, ami Buchenwaldban meg a többi haláltáborban lejátszódott. Már a müncheni söröspince rosszagu levegőjében 1923-ban, ott büzlött Auschwitz meg Buchenwald. A nürnbergi pártgyűléseken, ahova a veszett Hitler és a még talán veszettebb csatlósai évente gyülekeztek, ahol az ugynevezett "nürembergi törvényeket" meghozták, hangos előszót orditottak a világba azok, akik ezt a borzalmat az emberiségre hozták és akik aztán ott lógtak a nürnbergi börtön udvarán utószó gyanánt.

Aki ennek a könyvnek a tartalmát összeírta és aki átélte elejétől végig, egy örökké fájó vádiratnak szánta az embergyilkos náci vadállatok ellen és szüntelen unszolásnak, hogy a civilizált emberiség ne engedje, hogy a gyilkosok szárazon megusszák ezt a rettenetet. Még ma is nagyon sokan vannak, akik nem akarják elhinni, hogy ezek a dolgok megtörténtek Hitler uralma alatt. Nehéz is elhinni. Emberi agy nem képes arra, hogy ilyesmit feltételezzon más, kétlábbon járó emberekről, sőt tigrisekről sem. Ha nem a magam szemeivel láttam volna, talán magam is kételkednék benne. Erre a könyvre azért van szükség, hogy a Taftok, meg a jelentékenyebb nácibarátok ne védelmezhessék ezeket a tigriseket olyan hatásosan, mint ahogy védelmezni akarják őket, hogy a világ lássa be, hogy itt nincs helye sem kegyelemnek, sem elnézésnek, hogy nincs olyan hosszú idő

ami behegesztene annyi sebet és hogy aki ezt is el akarja felejtetni, az csak nagyon megátalkodott felejtő lehet.

Iparkodtunk ezt a történetet úgy elmondani, hogy ne keltsünk borzongást az olvasóban, hogy elkerüljünk lehetőleg minden olyan incidenst, amely álmatlan éjszakákat okozna az embereknek. Nagyon sok olyan eseményt szándékosan kihagytunk, mert noha nehéz borzalmas dolgokat elmondani úgy, hogy azok ne okozzanak borzongást, úgy éreztük, hogy a történet meghamisítása nélkül le kell, hogy tompítsuk a retteneteket, nehogy megkínózzuk a jóhiszemű olvasót feleslegesen. Amit elmondtunk az a szintiszta igazság és az is elegendő arra, hogy tiszta képet adjunk arról, ami Belgiumban meg más táborokban történt a nácik uralma alatt.

Weinstock Jenő tizennyolc hónapot töltött a buchenwaldi haláltáborban, aminek minden perce halálfélelemmel volt terhes, mert nem volt olyan perc, amikor az ember élete pillanatnyilag is biztonságban lett volna. Ott volt a krematórium és annak a pincéje, ahol végeztek az emberekkel pár száz lépésnyire a vacoktól, ahol aludt és a műhelytől, ahol dolgozott. Az állandó éhség kintott mindenkit, mert egy öklömnyi darab kenyér, fél csajka kávé és egy fél liter leves volt a napi táplálékunk, amikor volt. Aki emellett dolgozni tudott, azt életben hagyták, míg ha nem tudott, végeztek vele. A cél az volt, hogy mind egy szálíg elpusztítsák a foglyokat. Ha nem volt alkalmas munkára, vitték a gázkamrákba. Ha alkalmas volt, akkor dolgoztatták, amíg ki nem merült és aztán ölték meg.

Hogy miként menekültek meg ebből a pokolból az emberek, azt mondjuk el itt az olvasónak, egyben jóindulatot, türelmet és elnézést kérünk.

New York, 1946 telén.

Szebenyei József

Ezt a könyvet szíve minden szeretetével

Márki Kálmánnak

és

Weinstock Lajosnak

ajánlja a

Szerző

I. FEJEZET

Belgium letiprása

— Apukám, jönnek, fekédj le hamar!

— Jaj, apukám, megint jönnek, fekédj le... !

Ha volt a közelben árok, abba vetettük magunkat, ha nem volt, hát csak a pusztá országútra. A hat éves kisfiam, sápadtan, a szemeiben a borzalom minden terrorjával, állandóan az eget figyelte, ahonnan a náci repülők jöttek utánunk és gépfegyverezték a menekülő ezreket, fegyvertelen népet, öreg asszonyokat, apró gyerekeket... Valahányszor távoli zúgást hallott a gyerek, ijedten nézett arra felé és az első szava mindig az volt: apukám jönnek, fekédj le hamar...

Ezekben a borzalmas napokban figyeltem meg először, — nem igen volt rá alkalom előzőleg, — hogy a gyerek, amikor már öntudatos, jobban fél a haláltól, mint a felnőtt ember. Minél kisebb, annál jobban retteg tőle. A hat éves kis apróság remegése mélyebben vágott a szívembe, mint a német gyilkosoktól való félelem. Mindig arra gondoltam, hogy a gyerek fél, hogy örökös nyomot hagy majd a lelkében ez az emberetelen gonoszság amivel a náci repülők a menekülő polgári lakosságot gyilkolták. Most már világos előtttem, hogy ami már akkor is lelketlenségnek tűnt fel, előre kitervezett hadi taktika volt. Az országutak kellett nekik; a tankjaik, a teherautóik, az ágyuik és a katonaság

minden rendje az országutakon vonult előre és az idő igen fontos volt a számukra. Az ezernyi meg százezernyi menekülő, francia, belga, hollandus mind az országutakat lepte el... Ki kellett azokat tisztítaniok, ha oda akartak érni idejében ahova éppen utban voltak. Ezuttal a tenger felé. Hát a terrort alkalmazták. Gépfegyverezni a polgári népet. Majd letérnek az országutról ha pár ezer otthagyja a fogát. Így is volt. Hol az erdőkben hol a szántóföldeken ballagtunk tovább ha éppen erdő nem volt. A náci repülőknél már ekkor mindegy volt, hova irányítják a gépfegyvereket. Akkor is lőttek ránk, amikor nem az országutakon jártunk.

●

De mielőtt erre a borzalmas menekülési útra indultunk volna, sok minden történt. Nem akarom itt részletezni azokat a már történelmi eseményeket, amiket az olvasó ezerszer hallott és ezerszer olvasott. Ki ne tudná kívülről, mint menekült a belga, hollandus meg francia nép a náci hordák elől, pláne, amikor látták a tudományosan kitervezett vérengző kegyetlenséget, ami jellemezte minden megmozdulásunkat. A "totális háború" veszett ebei, tudományos alapon, katonai-filozófiai és náci pszichológiai tételekre épített támadási rendszert alkalmazták és ez a szisztéma nem kímélte a civileket, akár három naposak voltak, akár nyolcvan évesek. Aminthogy az egész hitleri elgondolás a tébolyodott kegyetlenségen és emberkinzáson alapult a háború legelső napjától kezdve a legutolsóig, úgy a mi apró egyéni tragédiáink is ebből a széles vonalból sarjadtak és mint tízenkét milliónyi más, mi is ennek voltunk az áldazatai.

Az elv az volt, hogy nem kímélni senkit. Totális háború. Ez volt a jelszó.

Mondom, nincs szándékomban leírni azokat a közismert dolgokat, amiket minden felnőtt ember unalomig hallott már. Itt csak a magam és a közvetlen barátaim egyéni harcát, szenvedéseit és kalandjait akarom ismertetni.

●

A belga nép már ismerte a németeket az első világhá-

boruból. Már éltek német zsarnokság alatt négy esztendő, de azt is tudták, hogy a német császár valóságos angyal volt a nációkhoz képest. Tudták, hogy ha háborúra kerül a sor, akkor még kevésbé bizhatnak Hitler sokszor hangoztatott ígéretében, hogy a belgák és hollandok semlegességét tiszteletben fogja tartani. Ha a császár nem tartotta tiszteletben, akkor Hitler pláne nem fogja tiszteletben tartani. Az ígéretére nem sokat adhattak, azt is tudták. Tehát, mikor Hitler megtámadta Lengyelországot, a belga nép felkészült rá, hogy nemsokára ők következnek.

Ugy is volt. A hat hónapos sitz-krieg után a nyugati fronton, egy szép napon, 1940 május 10-én borzadva ébredt rá a belga nép, hogy most már rájuk került a sor. Persze, mint tudják, hadüzenet az nem volt. Csak mikor már félig agyonbombázták a kis országot, jött a német követ és bejelentette Spaak, akkori belga külügyminiszternek, aki világviszonylatban is elismert, nagy államférfi volt, hogy a "német kormány ezzel a katonai akcióval meg akarja védeni Belgiumot az angolok és franciák támadásától és Belgium függetlenségét óhajtja biztosítani."

A függetlenségét akarja biztosítani. Na tessék. Közben ezernyi embert öltek meg a német bombázók magában Antwerpenben csak, ahol ezernyi ház állott lángban. Magam is ott éltem, abban az időben a hat éves kisfiammal. Égő házak és jajveszékélő emberek mindenütt. Mi egy jóbarátom házában laktunk. Neki felesége és egy öt éves kislánya volt. Az első ijedtség után levonultunk egy félig biztonságos óvóhelyre. Mire reggelre elült a bombázás, megjelentek a kormányrendeletek, amelyekben el volt mondva, hogy a németek hadüzenet nélkül megtámadták az országot, behívtak minden férfit 16 és 42 között, az osztrák és német polgárokat internálták, beleértve az oda menekült osztrák és német zsidókat is és vonatokon indították őket Franciaország felé. Onnét a spanyol határra vitték őket biztonság kedvéért.

Ez történt május tizedikén. Pénteken hajnali négy órakor jöttek az első bombázók. Váratlanul, hadüzenet nélkül támadtak egy nyílt városra, ahol a lakosság békésen élde-

gélt, a körülötte lévő falvakra, az egyéb nagy belga városokra, s ugyanekkor a holland városokat is lelketlenül bombázták, félredobva minden tradicionális, humánus elemet, csak hogy totális háborujuknak megadják a totális alapot. Lemészárolni mindenkit és mindent, akár utjukban állott, akár nem. Senkit se kimélni. Se a hathetes csecsemőt, se a kórházakban fekvő félholtakat.

Magunkra kapkodtuk a ruháinkat és lerohantunk az uccára. Bármennyire el voltunk készülve a háborura, ez a briganti támadás rettentően meglepett mindenkit. Erre nem számítottunk még a náciaktól sem, noha tudtuk jól mi történt előzőleg Varsóban. Reggel hat órakor elvonultak a bombázók, de akkorra ezrek feküdtek halva az uccákon és a romok alatt. Délután fél kettőkor újra megjelentek, de most már a pincékben várta őket a lakosság. Most már felkészültek rájuk a légi riadók, sőt az elhárító ágyuk is működésbe léptek. Sőt, már tizedikén este megjöttek az első francia segélycsapatok is, másnap az angolok is megjelentek és ugyanakkor megkezdődött a város kiürítése. Aki akart elhagyhatta a várost, aki jobbnak látta ott maradni, az ott maradt.

A lakosság nagy része e menekülést választotta. Leírhatatlan pánik uralkodott az egész országban. Különösen a zsidók készülődtek nagy izgalomban a menekülésre. Nekik volt rá a legjobb okuk. Persze, fejetlen és tervszerűtlen volt a menekülés. A félelem kergette őket. Mindenki egy irányban, a francia határ felé, a tenger felé, Osztende, vagy valahová északra, ahonnan hajón esetleg át lehet jutni Angliába.

Egy néhányan láttuk hogy nincs sok értelme a tervszerűtlen menekülésnek, hogy fejetlenül még nagyobb bajba kerülhetünk, tehát elhatároztuk, hogy várunk két-három napot, amikorra talán tisztázódik a helyzet annyira, hogy világos lesz a menekülési irány. A vasutakat megrohanta a fejvesztett tömeg és az országutakat eltorlaszolta az ezernyi jármű és milliónyi menekülő. Öt-hat ismerős családdal összeálltunk és megtanácskoztuk a dolgot. Ugy határoztunk,

hogy hétfőig várunk. Hadd tisztuljanak meg az utak meg a vasuti vonalak a pánikos menekülőktől.

Ilyenformán május 13-án, hétfőn, amikor már tisztább volt kissé a levegő, összeszedelődzködtünk, hogy elinduljunk a magunk kálváriás útjára. Mint aféle fegyelemhez szokott proletárok, tervszerűen szervezkedtünk erre a nagy utra. kimondottuk, hogy csak a legszükségesebb holmikat vesszük magunkkal, kevés élelmet, kevés ruhát, mert éreztük, hogy gyalog kell majd megtenni az ut legjavát és az apró gyerekeket kell majd cipelnünk. Így még azoknak is, akiknek nem voltak gyermekei, könnyű podgyásszal kellett indulni. Biztosítani kellett, hogy a mozgásunk könnyű legyen, hogy egymást támogatva, közös erővel tovább juthassunk, célt érhessünk. Fogadalmat tettünk egymásnak a szoros kollektív együttműködésre. Ez főleg a gyerekek miatt volt fontos. Megválasztottunk magunk közül három felelős személyt, akik az uton élelelről, lakásról gondoskodnak, viszont a többiek szigorúan alkalmazkodnak majd az ő utasításaikhoz, hogy egyvonalu és határozott legyen a közös akció.

Mire elindultunk, hét családból és 24 személyből állott a kis karaván. Az utirány Franciaország, 110 kilométer távolságra.

II. FEJEZET

Antwerpentől Osztendeig

Az a száztíz kilométer, hatvan angol mérföld, amit a vonat egy óra alatt, az autó másfél óra alatt tesz meg, sőt a gyalog ember békés körülmények között két nap alatt megjárhat, nekünk hosszú, nehéz, keserves 110 kilométer volt. Az eget néztük nagyobbára, nem az időt vizsgálva, hanem a náci repülőket lesve, mert a gépfegyvereik 20—30 méter magasságból szórták ránk a golyóikat. Láttuk, a fiatal német pilóták arcát, — sokszor nevető arcokat, — amint élvezettel forgatták a gépfegyvert rendszeren arra felé, ahol tömegben látták a menekülő civileket.

Szóval akkor hétfőn délben elindultunk — egy tehervonaton Antwerpenből. Nagy szerencsének tetszett, hogy elfoghattunk egyet. Hogy hogyan utaztunk rajta, azt nem is mondom el. Elképzelheti az olvasó. Alig 25 mérföldnyi utazás után a vonatunk megállt. Kiderült, hogy a németek már megrongálták a sineket, a vonatok nem közlekedhettek. Egész éjjel a vonatban vártunk, míg hajnalban elhatároztuk, hogy reggel gyalog folytatjuk az utat, tekintve, hogy egyre rosszabb hírek érkeztek a németek előnyomulásáról. Már áttörték a frontot mindenütt és gyorsan közeledtek Antwerpen és Brüsszel felé.

Reggel hat órakor indultunk el gyalogosan mi huszonegyen, vagy tiz gyerekekkel. Sok ezer ember lepte el már

akkor az utakat és erősen kellett ügyelnünk, hogy el ne vesszünk egymást a tömegben. Az első nap simán ment minden. Parasztok tanyáin kaptunk hálólhelyeket a gyerekek számára, míg mi felnőttek kinn aludtunk az udvaron és csak egyőnk maradt benn a gyerekekre vigyázni. Ennivalóra sem volt gondunk, mert még ezekben a napokban a földmivesek adtak szívesen abból amijök volt.

Szerdán reggel ugyancsak hat órakor indultunk tovább. Még ötven kilométernyi utat kellett megtennünk a francia határig. De közben a menekülők száma folyton növekedett. A bajt még az is növelte, hogy most már a polgári menekülökhöz csatlakozott egy nagyobb tömeg egyenruhába öltözött katonák is, akik a fegyvereiket eldobálták volt és a tömeggel együtt menekültek a francia határ felé. Természetesen a belga hadsereg egy része felbomlott közben és a kaoszban szétszéledtek a katonák, menekülve amerre lehetett.

Az első úgynevezett "légi támadás" úgy délelőtt 11 óra körül kezdődött a menekülő, ártalmatlan civilek ellen. Sokan azt hittük akkor, hogy német repülőket azért gépfegyvereznek bennünket, mert egyenruhás katonák egész tömege keveredett közénk, de ezt később megdöntötte az a felismerés, hogy akkor is gépfegyverezték a népet, amikor nem voltak köztünk katonák.

Ezalatt persze, a mi kis csoportunk is szétszéledt és beletartott néhány órába mire megint mind összeverődtünk. Boldogan állapítottuk meg, hogy valamennyien sértetlen megmaradtunk és a helyzetre való tekintettel elhatároztuk, hogy ezentúl, ahol csak lehet, az erdőkön át vonulunk tovább. Ehhez mindjárt hozzá is fogtunk. Bevonultunk az erdőbe, a talált pokrócokból sátort vertünk és ott maradtunk aránylagos nyugalomban reggelig.

Csütörtök reggel egy erdei mellékuton indultunk tovább és keserves küzködés után, mert a gyerekek már nem tudtak járni a maguk lábán a fáradtságtól, estére elértük a francia határt.

Az ember azt hitte volna, hogy most már vége van a

kálváriajárásnak. Pont az ellenkezőjét tapasztaltuk. Először is most már a franciák menekültek Belgium felé a francia oldalról, mert közben a németek bekerítették volt a Maginot vonalat és a belga határmentén élő francia lakosság ettől való félelmében a belga határon menekült át, gondolván, hogy így elfuthat a rettegett, gyilkos ellenség elől. Szóval egy még súlyosabb és borzasztóbb kaoszt találtunk a francia határon, mint amilyen elől menekültünk eredetileg.

Elhatároztuk, hogy megállunk valahol és pihenünk egy-két napig. Találtunk is egy tanyát, ahol befogadtak bennünket és ahol három napot töltöttünk, pihentünk és vártuk a jószerencsét. Közben hallottuk, hogy Antwerpent elfoglalták a németek (május 18).

Most már az utolsó szalmaszálba kezdtünk kapaszkodni. Elhatároztuk, hogy elindulunk Oszttende felé, onnan valahogy majd átjutunk Angliába. A La Manche Csatornán átkelni ezekben a napokban nem volt gyerekjáték. Sőt, már maga a 35—40 kilométeres út Oszttendeig sem volt lebecsülendő vállalkozás, tehát úgy határoztunk, hogy ebben a kérdésben mindenki maga döntsön a saját belátása szerint.

Másnap azonban a helyzet megváltozott. Az egész tömeg megindult Franciaország felé, át a határon. Mi is mentünk velük mintha valami delejes hatalom vonzott volna bennünket.

Ahogy a tulsó oldalra értünk, pár száz méternyire a határtól, francia határrendőrség igazoltatott mindenkit. A huszonnégyünk közül husz csehszlovák volt, magyarok ugyan, de "felsőmagyarországiak", és cseheknek mondták magukat. Szó nélkül átengedték őket. Az asszonyok vitték magukkal előre a kisfiamat is, várva, hogy majd én utolérem őket, mikor leigazoltatnak engem is. Én magyarnak mondtam magamat, magyar zsidónak persze, de úgy látszik aminek magyar volt a hangzása, az lehetett zsidó vagy akármi, ellenséges idegennek számított és engem nem engedtek át. Aztán következett egy Schutz nevű zsidó házaspár, akik románoknak, (erdélyi magyar zsidók voltak) mondták magukat és ők is úgy jártak, mint én. Hiába magya-

ráztuk nekik, hogy a magyar vagy a román zsidó éppugy nem ellenség, mint a csehszlovák zsidó, hogy a nácik minket jobban üldöznek, mint minden más ellenségüket együttvéve, nem használt semmit.

Nagy nehezen vissza tudtam kapni a gyereket a nőtől, akik aztán ott akartak maradni velünk, de mi nem engedték őket. Hadd menjenek a nagyobb biztonság felé, amint azt akkor elképzeltük. Sirva bucsuztak tőlünk, amikor elváltunk.

Persze már előzőleg internálták úgy Belgiumban, mint Franciaországban a német meg osztrák polgárokat, zsidókat, nem zsidókat egyaránt és az elv úgy látszik az volt, hogy minden férfi, aki náci országból menekült, veszedelmes rájuk nézve, amikor az ellenséggel harcolnak.

Mikor lehajtott fejjel, kétségbeesve indultunk visszafelé, a gyerek sirni kezdett:

“Apám, miért nem megyünk mi is velük?”

Mit mondhattam volna neki?

“Ne törődj vele fiacskám, mi biztosabb, jobb helyre megyünk, ahol nem lövöldöznek ránk azok a csunya bácsik.”

Magamban azt éreztem, hogy holnapra már talán tényleg nyugodtabb, biztosabb helyen leszünk, ahol — már nem fáj semmi és ha lövöldöznek is, már nem halljuk.

Tényleg úgy is tetszett, mert egyre közelebb értek a németek, már az ágyuk lármája egész közélről hallatszott és az országutakon már láttuk száz számra rohanni Osztonde meg más tengerparti városok felé az angol meg a francia segédcsoportok autóit, tankjait, teherkocsijait, és még csak meg sem kérhettük őket, hogy vigyenek minket is magukkal, mert mindegyik zsufolva volt katonasággal, felszereléssel, municióval. Másnap aztán beláttuk, hogy jobban is tettük, hogy nem mentünk velük, mert amerre csak mentünk utolértük őket. Le voltak bombázva, felfordulva, széttörve heverték a kocsik az országutakon, halott katonáik ezrei mindenütt, ahova csak néztünk. A német bombázók rettenetes pusztítást vittek végbe köztük.

Mi meg mentünk előre, lassan cammogva, véres lábak-

kal, vérző szívvvel Oszttende felé, hogy végignézzük az előjátékát a dunkirki eseményeknek, amik akkor pár napnyira voltak csak a megvalósulástól. Mentünk, mentünk, abban a reményben, hogy hátha mégis sikerül átjutnunk a csatornán Angliába. Már csak harminc kilométer választott el bennünket a tengerparttól, mikor újra megjelentek fölöttünk a Junker gépek.

Mire fölénk értek már egész alacsonyan repültek. Hasravágódtunk valamennyien, a gyerekek halálsápadtan kusztak mellénk a földön, valamennyien az országtuti árok felé csusztunk a hasunkon, mert az még valami halvány biztonságot nyujt a számításaink szerint. Bele vetettük magunkat az árokba, ugyanakkor, mikor a gépfegyverek kezdtek szórni ránk a gyilkos golyóikat. Csak annyi idő volt, hogy a fiamat behajítsam, belökjem az árokba, én meg lódultam utána. Egy bűdös, állottvizű, piszkos mocsárban találtuk magunkat, pechünkre, vagy szerencsénkre, ki tudja? Teleszívtuk magunkat maszattal, békanyállal, de pár perccel később, bár nyakig sárosan, piszkosan és csurom vízesen, mégis épkézláb másztunk elő.

“Nézd, mi történt itt?” Tört ki belőlem a csodálkozás.

A hullák százai heverték szerte szét, a sérültek jajveszékelése, a gyermekek kétségbeesett sirása, asszonyok véltörzso sikongatása töltötte be a levegőt. Hol egy asszony nézte könnyes szemekkel az agyonlőtt férjét, hol egy férj meg a gyerekei bámulták a halott anyát, aki még pár perccel ezelőtt óva védelmezte őket, hol apró gyerek állt a halott apja, anyja vérző holtteste előtt, jiedten és tanácsbala-nul bámulva rájuk és nem akarva elhinni, hogy ez is megtörténhetett. .

A borzalom és kétségbeesés érzésével ugráltunk át a hullákon, a sebesültek mellett és ez a leirhatatlan borzalom szinte elvette az ember eszt.

Pár száz lépésnyire előttünk volt egy hid. Éreztük, hogy azon át kell valahogy jutnunk és onnan pár száz lépésnyire kezdődött egy erdő. Ha a fák közé kerülünk talán nem olyan nagy a veszély. Hisz biztos volt, hogy ezek a gyilkosok visz-

II. FEJEZET

Antwerpentől Osztendeig

Az a száztíz kilométer, hatvan angol mérföld, amit a vonat egy óra alatt, az autó másfél óra alatt tesz meg, sőt a gyalog ember békés körülmények között két nap alatt megjárhat, nekünk hosszú, nehéz, keserves 110 kilométer volt. Az eget néztük nagyobbára, nem az időt vizsgálva, hanem a náci repülőket lesve, mert a gépfegyverek 20—30 méter magasságból szórták ránk a golyóikat. Láttuk, a fiatal német pilóták arcát, — sokszor nevető arcokat, — amint élvezettel forgatták a gépfegyvert rendszeren arra felé, ahol tömegben látták a menekülő civileket.

Szóval akkor hétfőn délben elindultunk — egy tehervonaton Antwerpenből. Nagy szerencsének tetszett, hogy elfoghattunk egyet. Hogy hogyan utaztunk rajta, azt nem is mondom el. Elképzelheti az olvasó. Alig 25 mérföldnyi utazás után a vonatunk megállt. Kiderült, hogy a németek már megrongálták a sineket, a vonatok nem közlekedhettek. Egész éjjel a vonatban vártunk, míg hajnalban elhatároztuk, hogy reggel gyalog folytatjuk az utat, tekintve, hogy egyre rosszabb hírek érkeztek a németek előnyomulásáról. Már áttörték a frontot mindenütt és gyorsan közeledtek Antwerpen és Brüsszel felé.

Reggel hat órakor indultunk el gyalogosan mi huszonegyen, vagy tiz gyerekekkel. Sok ezer ember lepte el már

ben jutottunk át, mert a többiek, ezren meg ezren a másik oldalon rekedtek. A hidat felrobbantották. Rohantunk az erdő felé. Mindenáron vizet kellett találnunk a gyerekek számára. Már alig bírták a rettentő szomjúságot. Sikertült elérnünk az erdőt baj nélkül és ott szétváltunk kiáltásnyi távolságra, hogy vizet keressünk. Valami kis patakot találtunk is. Ittunk nagyokat és vittünk magunkkal belőle mindenben, ami tartotta a folyadékot. Le is mostuk magunkat az árkok piszkától, de pihenőre nem akartuk az időt pazarolni. Sietni kellett. Hogy miért, azt akkor éreztük, tudni ma sem tudom. Holminkat eldobáltuk, hogy a gyerekeket tudjuk vinni, mert azok már nem bírták tovább a járást különösen a tíz éven aluliak. Voltak olyan felnőttek is akik elmaradoztak, vagy kidőltek, úgy hogy mire Midelkerket elértük, ami csak két mérföldnyire van Osztendétől, csak harmincan maradtunk a néhány százból, akik átjöttünk a felrobbantott hidon.

A város persze tele volt menekültekkel, akik előttünk érkeztek oda. Ezekről kérdezősködtünk a dolgok állása felől.

“Innen ugyan reménytelen Angliába jutni,” mondotta az egyik, aki már átböngészte volt a helyzetet. “Az angol katonák is civilben várják a németeket, akik csak pár kilométernyire vannak innen.”

A gyerek a karjaimban aludt, mi is ki voltunk merülve teljesen, tehát elindultunk szállást keresni. Le kell pihenünk, jöjjön aminek jönni kell, no meg innen igazán nincs hova menekülni, hacsak a tengerbe nem.

Találtunk is egy garázst ahol megengedték, hogy lepihenjünk, adtak pokrócokat is mind a négyünknek, mert a román házaspár még mindig hiven kitartott mellettünk. Az asszonyt és a gyerekeket lefektettük a négy pokrócra, mi ketten férfiak meg elindultunk ennivalót keresni. Ez újabb veszedelmes kalandba sodort bennünket.

Kérdezősködésünkre elmondotta egy másik menekült, hogy a belga hadsereg főhadiszállása is itt van és minden-

kit szigorúan igazoltatnak. A németek pár kilométernyire voltak a várostól, a belga hadsereg ugyyszólván körül volt kerítve, a teljes pusztulás várt rájuk, ők mégis igazoltatták a menekülteket. Más bajuk pont akkor nem volt. Tegyük fel, hogy volt a menekültek között egy tucat német kém is. Mondjuk már, hogy volt. Mi nagyobb bajt tudtak volna csinálni, ha már a belga hadsereg körül volt kerítve? Nem a németekre lövöldöztek, hanem a zsidókat igazoltatták. Mi annyira szenvedő részesei voltunk ennek az igazolásnak, hogy le is tartóztattak bennünket. Kiderült, hogy megint németbarátok vagyunk, mert én magyar zsidó voltam, (akit a német nácik és magyar nácik egyaránt halálra üldöztek) a barátom meg "román". Szintén halálra üldözött menekülő zsidó. És mi voltunk a németbarátok, akiket le kellett tartóztatni, hogy kárt ne tehessünk a belga hadseregben. Kicsit szégyeltük magunkat a belgák miatt, akiket egyébként szerettünk valamennyien, mert igen rendes emberek voltak, legalább is a wallon részük. Ezuttal azt is megmondták, hogy kivételesen, mint kémeket tartóztatnak le bennünket. Az egyetlen gondunk az volt, hol szerezhessünk egy darab kenyeret a gyerekeknek meg a halálra fáradt asszonyoknak ott a garázsban, ők meg kémeknek tartanak bennünket.

Szerencsére nem napokig tartott ez az állapot, de a megdöbbenésünk elég cifra volt az első pillanatban.

Mint aféle kémeket bevittek bennünket a parancsnokságra. A helyzet a főhadiszálláson olyan volt, mint az ucán: kaosz és zürzavar. Szerencsére a parancsnok derék ember volt, sőt talán több esze is volt mint az alantasainak, mert mikor megmagyaráztuk neki, hogy menekülő zsidók vagyunk és minden kémkedésünk abból állott, hogy ennivalót kerestünk a család számára, hát megenyhült az arca és egy katonát elküldött velünk az élelmiszerraktárba, hogy adjanak ennivalót, aztán mehetünk az utunkra. Féluton visszafelé a katona kezünkbe nyomta az ennivalót és otthagyt bennünket a faképnél. Neki is voltak személyes menekülési elintézési valói.

Mire visszaértünk a garázsba, Schmutzné meg Henri fiam kétségbe voltak esve. Nem tudták mi történt velünk, hogy ennyi ideig távol maradtunk. Nekiestünk az ennivalónak, aztán az átélt izgalmak meg a kimerültség mély álomba ringattak bennünket.

III. FEJEZET

Az ut visszafelé

Másnap volt május 29-ike. Gyönyörű napsütéses reggelre ébredtünk. Megettük a megmaradt katonai élelmiszereket, aztán valamennyien kimentünk az uccára szétnézni egy kicsit. Gondoltuk talán hallunk valami ujságot. Arra voltunk főleg kíváncsiak, hogy mennyire vannak a németek tőlünk és a pusztá gondolatra is keserű lett a szánk íze. Jönnek a gyilkosok. Most szemtől-szembe látjuk őket. Persze csak arra nem gondoltunk ami majd később, hónapok, sőt esztendők múlva következett be. Ki gondolhatott olyasmire, hogy majd ezek a civilizáltak látszó emberek egy szép napon elhatározzák, hogy tudományos és kiszámított eszközökkel elpusztítanak egy egész fajt, egész népcsoportokat, lengyeleket, oroszokat, akikre a kezüket rátudják tenni. Jó, gondoltuk akkor, hát antiszemiták, elveszik a zsidók vagyonát, kizárják őket a kereskedelemből, az iparból, a tudományos mesterségekből. Rendben van. Mit várhat az ember olyanoktól, akik csak gyűlölni tudnak? De ki gondolt volna arra, hogy milliószámra küldik majd az embereket a gázkamrákba, ezer meg ezerszámra gépfegyvereznek majd le ártatlan embereket csak azért, mert zsidóknak születtek, vagy mert lengyel vagy orosz a nemzetiségük?

Kimentünk az uccára. A városka egész csendes volt. Agyudörgést már nem lehetett hallani, repülők nem voltak

a magasban. A hírek úgy szóltak, hogy a belga hadsereg megadta magát.

Az uccán találkoztunk egy antwerpeni gazdag lengyei zsidóval, aki elmondotta, hogy ő a családjával egy szép szállodában lakik és ha kedvünk van költözzünk mi is oda, mert van ott hely bőven. Tekintve, hogy innen már nem volt hova menekülni és hogy nem volt más választásunk, mint hogy bevárjuk a németeket, no meg a garázs valóban nem volt valami kívánatos lakás, elhatároztuk, hogy megfogadjuk a tanácsát és beköltözzünk a hotelba.

Felszedelődzködtünk és a barátunk elvitt bennünket a fürdőváros legszebb és legelegánsabb szállodájába. Tele volt ugyan menekültekkel és regisztrálni se kellett, fizetni se a szállásért, mert a hotel gazdája és személyzete már napokkal azelőtt elmenekült biztosabb (?) tájékra és otthagyták a gyönyörű szállodát a menekültek martalékaul. A harmadik emeleten találtunk egy gyönyörűen berendezett, nagy szobát. Mikor a kis Henri levetette magát a szép, tiszta ágyra, boldogan nyujtózott el rajta és azonnal megkérdezte:

“Apukám, ugye most már itt maradunk, nem megyünk tovább.”

Nem voltam biztos benne, de a sejtelmeim azt sugták, hogy nem valószínű, hogy itt maradunk.

A szobából gyönyörű kilátás nyílt a tengerre, volt külön fürdőszoba, amit azonnal igénybevevünk valamenynyien egymásután, lemostuk magunkról a hosszú, poros, piszkos utazás nyomait és kimostuk a kimosható ruhadarbjainkat. Alaposan megfürösztöttem Henrit, aztán lefektettem aludni.

Lent a földszinten volt vendéglő is, csak az nem volt aki felszolgálja az edelt, tehát a konyhában vettünk magunknak ami volt és tisztálkodás után ettünk és élveztük a civilizált életet. Vagy két óra hosszat békében voltunk. Nem jött újabb hír a németekről csak azt hallottuk, hogy a belga katonaság elhagyta a várost és hogy a németek esedékesek minden pillanatban

Kissé bizonytalanul és rossz előérzettel terhelten lementünk mindnyájan a szálloda halljába, hogy újabb híreket

kapjunk és hogy tájékozódjunk a továbbiak dolgában. Már a kijáratí folyosónál voltunk és éppen az uccára készültünk lépni, amikor megszólaltak a szíréák, jelezve, hogy légi támadás készül. Voltunk vagy negyvenen összesen a hotel üveges terrasán abban a pillanatban. Annyi időnk se volt, hogy leszaladjunk a pincébe, mikor már bombatalálat érte a szállodát. Szerencsénkre csak kisebb kaliberű bomba volt, olyan 20—30 kilós lehetett, amely a hotel elejét elvitte ugyan, de a folyosón lévőket nem érte, csak az üvegszilánkok okoztak kárt néhány emberben. Valójában 26-an sebesültek meg könnyebben, súlyosabban csak kevesen. Ezek között volt az én Schwartz barátom is. Pár perc múlva jött a betegszállító kocsí a kórházból és elvitték Schwartzot, de a feleségét nem engedték vele menni, mondván, hogy csak bekötözik a sebeit és hozzák majd vissza.

Bombázás után óriási pánik tört ki a szállodában. Menekült mindenki amerre tudott, otthagyván a podgyászait, a bőröndök százai heverték szerteszét a folyosókon, a szobákban. Mi persze ott maradtunk, mert a barátunkat vártuk vissza a kórházból és a kétségbeesett asszonyt nem akartuk magára hagyni ebben a bizonytalan helyzetben. Mivel attól tartottunk, hogy jöhet egy újabb támadás, sietve lementünk a pincébe, ahol annyira amennyire védve éreztük magunkat. Ami legjobban az emlékezetemben maradt erről a pincéről az az, hogy találtunk ott egy óriási élesskamrát, hogy elegendő lett volna négyünknek egy esztendőre. Volt ott minden ami szem-szájnak ingere: hatalmas sonkák, ezernyi kannás eledel, gyümölcs üvegekben, fagyasztott husok mázsaszámra, már amire a szálloda tulajdonos berendezkedett még a tavaszon a nyári sok száz előkelő vendége számára. Ott feküdt minden előttünk, csak kostogatni kellett. De nem volt rá sok gusztusunk. Ebben az állapotban az embernek a gyomra igen a háttérbe szorul fontosság szempontjából. Az életünk volt a fontos és a mások élete. Ott volt a gyerek...

“Mit szeretnél enni kisfiam?” Kérdeztem tőle.

A gyerek ijedten nézett a plafón felé és csak rázta a fejét. Nem akart enni a sok jóból.

Két óra múlva visszahozták Schwartz barátunkat. Kisé sápadt volt a sok vérvesztéségtől, a feje, karja be volt kötözve. Sok tüvegyszilánkot vettek ki belőle. Ott akarták tartani, de a maga jószántából hagyta ott a kórházat, mert a feleségét akarta megnyugtatni. Neki már ott megmondták, hogy a németek mindjárt itt lesznek, tehát az még inkább arra készítette, hogy a feleségét ne hagyja magára.

“Most mi lesz? Kérdezte a sápadt, bekötözött fejű Schwartz.

“Most az lesz, hogy szépen bevárjuk a németeket, aztán majd meglátjuk.”

Valóban pár perc múlva dübörgő tankok érkeztek a tengerpartmenti uccára, teherautók százai követték őket, utánuk a motorbiciklisták. Rohantak át a városon sebes menetben. Egy kis bátorságot kaptunk és kiálltunk a szálloda elé az uccára. A szálló eleje romokban hevert. Mások nem mertek kijönni, csak négyen álltunk az uccán. Mikor a motorosok elvonultak, jöttek a lovasok. Ezek már lassabban és lépésben mentek. Schwartzné asszony, aki jól beszélt németül, megszólította az egyik lovas katonát:

“Bitte mein Herr,” mondja neki, itt vagyunk négyen, egy súlyosan sérült emberrel meg egy gyerekkel és nem tudjuk mit csináljunk, hova menjünk...”

A német huszár leszállt a lováról és azt a tanácsot adta a legudvariasabb formában, hogy igyekezzünk elhagyni a várost, mert majdnem biztos, hogy az angolok a tenger felől ágyuzni fogják mihelyt megtudják, hogy a németek elfoglalták. Aztán részletesen megmagyarázta, hogy melyik útvonalon menjünk egészen Gent-ig.

“Ott majd találnak egy teherautó karavánt,” mondta tovább, “amely a menekülteket viszi majd haza, mindenkit a maga falujába, városába.”

Megköszöntük a tanácsot és elindultam a szálloda udvara felé, hátha akad valami talicska féle, amibe legalább az ennivalónkat meg a csomagjainkat tolhatnánk. Szerencsém volt. Találtam egy nagy kézikocsit, négy pompás gumikereke volt, olyan könnyű volt mintha egy biciklit tolta volna. Kihoztam az uccára, raktunk bele takarókat, vánko-

sokat, ami ennivaló belefért a szálloda éléskamrájából, belepakoltam, emellett még a gyereket is, meg a bekötözött fejű beteg Schwartzot.

Amerre mentünk falvakon, városokon keresztül, mindenütt a német megszálló haderő rendeleteit, parancsait olvastuk plakátokon. Mit szabad, mit nem szabad csinálni, hova kell és hova nem szabad menni, ki-ki hogy viselkedjék, szóval tipikus német alapossággal láttak el mindenkit tanáccsal, paranccsal, utasítással. A lakosság hangulata mindenütt ennek megfelelően igen alacsony ponton mozgott. Lesujtott arcok mindenütt, a jövőtől való félelem. Az uccákon egykedvűen jöttek mentek és aki dolgozott, az a romok eltakarításával volt elfoglalva.

Két napi menetelés után, 30-án, egy csütörtöki napon megérkeztünk Gent-be. Rengeteg német katona nyüzsgött a városban, még több menekült, akiket mindenünnen odairányítottak és akiket valóban teherautókba raktak és vitték vissza, oda ahonnan elindultak.

Mi is jelentkeztünk a megfelelő katonai hivatalban, ahol megvizsgáltak bennünket, hogy egészségesek vagyunk-e, a barátomnak a sebét átkötözték, szóval igen tisztességesen viselkedtek, majd később felraktak bennünket egy hatalmas katonai teherautóra. Este hétkor vagy kétszáz más kocsirakománnyal együtt elindultunk, még a gummikerekű kocsinkat is vitték és este fél kilenckor már otthon voltunk Antwerpenben.

Nem is ismertünk rá erre az eleven városra. Kihalt minden benne, csak a kávéházak voltak nyitva és hangos élet bennük, mert ott mulatoztak a német tiszturak. Civil, embernek akkor már este 8 után nem volt szabad az uccán mutatkozni.

Aznap éjjel Schwartzék házában aludtunk. A gyerek most már mosolyogni is tudott:

“Ugye apukám, most már vége van a háborúnak és nem megyünk többé sehova?”

“Igen, igen, csak aludj fiacskám.”

Henrinek elég volt a háborúból. Nekem is elég lett volna, ami azt illeti, de éreztem, hogy csak a legelején vagyunk

és hogy sok mindent meg kell élnünk még, hogy a végét is láthassuk... vajjon látjuk-e?

A Schwartzék lakásában minden rendben volt, nem hiányzott semmi. Egy öreg házaspár, akik az egyetlenek voltak akik ott maradtak a házban, míg a többiek mind elmenekültek, elbeszélték, hogy a városban nem volt jelentős ellenállás, amikor a németek bevonultak.

Azt is mondták, hogy egyelőre a németek rendszeren viselik magukat, eltekintve attól, hogy minden értéket lefoglaltak, minden ennivalót elvittek Németországba, holt tiz évre való volt felraktározva a belga nép számára; bevezették az élelmiszer adagolást és azt is igen szűkmarkuan, de ez egyelőre nem volt nagy baj, mert mindenkinek volt egy kis tartaléka.

Másnap hazamentünk a magunk lakására. Ott sem hiányzott semmi. A házban azonban magunk voltunk egyelőre, mert még nem tért vissza senki. Azok a barátaink akikkel együtt indultunk el és akik Franciaországba mentek, tehát még távolabbra mint mi, nem térhettek egyelőre vissza, de hamarosan jelentkeztek. Az egész csoportból csak igen kevésnek sikerült átjutni Angliába. Három héttel később érkeztek meg a házi gazdáim, akiknél laktam a gyerekekkel. Franciaországból hozták őket vissza a többi menekülttel együtt.

Lassan, lassan rendes kerékvágásba terelődött az élet, az emberek újra dolgozni kezdtek, megindult a munka és a kereskedelem, kinyílt a gyémánt tőzsde és a német megszálló csapatok eleinte nem okoztak semmi zavart, kényelmetlenséget, kivéve, hogy ragaszkodtak az előírt katonai rendeletek betartásához, mint például az árukészlet bejelentése, az értékek nyilvántartása, vagyis a németek tudni akarták, kinek mennyi aranya, gyémántja, idegen valutája van, kinek adta el és mennyiért, szóval előírták, hogy mindenki jelentse be miye van, vagy kinek mit adott el, hogy később tudják hol keressék az értékeket meg az árut.

Betiltottak mindenféle szervezetet, kivéve a nemzeti szocialista pártot, ami kedves volt a nácik szívének. A megszállás előtt a belga kormány lecsukatta a Degrelle féle náci

szervezet vezéreit, akik német pénzzel szervezkedtek, propagandáztak már jóval a betörés előtt. Most ezek jöttek vissza nagy garral, hirdették a megváltó náci eszméket és most ők voltak az urak. Széltében hosszában agitáltak, mondván, hogy a nácik az ország megmentői, akik egész Európát meg fogják menteni a bolsevizmustól. A németek az elfogott belga hadseregbeli flamandokat hazaengedték nagy részben, amit a Rexisták arra használtak fel, hogy agitáljanak a német nagylelkűség mellett. A wallonokat ellenben a háboru végéig fogva tartották és csak a szövetségesek győzelme szabadította fel őket.

Ebben az időben kezdtek először szervezkedni a belga és külföldi demokraták és baloldali munkások. A cél egyelőre az volt, hogy a német propagandát ellensúlyozzák. Mi magyarok is, néhány hiányzó kivételével újra összejöttünk, magánlakásokban gyűléseztünk nagy titokban és elhatároztuk, hogy mindenben segítségére leszünk a belgáknak a németek elleni harcban, bárhová fajuljon is a dolog. Ugyanigy jártak el az országban élő más nemzetiségi csoportok.

Minden héten összejöttünk, megvitattuk a helyzetet, megszerveztük a magyar illegális sajtót, ami abból állott, hogy kiadtuk pár száz példányban az oldalnyi terjedelmű kis ujságot, amelynek a tartalma az angol és amerikai rádió jelentések voltak, mert már akkor ezeket hallgatni nem volt szabad.

IV. FEJEZET

Hogy indul egy földalatti mozgalom?

Az úgy van, hogy amikor már az emberek türelmét a végletekig feszíti a banda, amelyik éppen hatalmon van, pláne, ha az a banda egy gyilkos, náci banda, az emberek halkan összesugnak, aztán dühösen sugnak össze, először ketten, hárman, aztán öten, hatan, végül száz ilyen sejt egymásra talál és elindulnak — a föld alá.

A kis nyugati államokban, Belgiumban és Hollandiában már az első hónapokban érezhető volt az ugynevezett "resistance" ellenállás, de csak hónapokkal később alakult ki úgy, hogy súlyos bajokat okozott a németeknek. Szeretném itt elmondani, hogy alakult ki a mi kis magyar társadalmunkban az ellenállási mozgalom, hogy vettünk részt az általános földalatti munkában és milyen formában adtuk mi is munkánkat, vérünket és mindazt ami szent volt előttünk, az ellenséggel való harcban.

●

1940 december vége felé kezdett lehullni az álarc a német véredek ábrázatáról. Mindent, amit kiterveztek rava-szul, szinte mosolyogva hajtották végre, beugratva az embereket, mint ahogy egérfogóba sajttal csalják be az egeret. Mintha csak egy olyan egyszerű adminisztrációs lépés lett volna, kihirdették, hogy a zsidók, vagy azok akik a nürnbergi náci törvények értelmében zsidóknak szá-

mitanak, jelentkezzenek egy bizonyos hivatalban regisztrálás végett. Ez történt Hollandiában is, Franciaországban is. Belgiumban meg Hollandiában nagyon sok olyan zsidó volt, akikről soha sem tudták maguk a belgák meg a hollandusok sem, hogy zsidók, mert hiszen évszázadok óta annyira asszimilálódtak, hogy nem is vehették észre rajtuk zsidó voltukat, eltenkintve attól, hogy nem is kereste soha senki, hogy ki milyen vallásu ezekben a régen demokratikus országokban. Ki törődött ott azzal, hogy ki milyen tőgában dicséri az urat? Ezzel azt akarom jelezni, hogy ha ezek a belga vagy hollandus zsidók nem jelentkeztek volna regisztrálásra, soha meg nem tudták volna róluk, hogy a nácik kedvenc gyűlöletének tárgyai és soha nem jutottak volna el Oszviecimbe.

De ezek az ártatlan és mit sem sejtő emberek egy szálíg mentek jelentkezni, bementék a korukat és a családjaik korát, nemet, a lakásukat, a vagyoni állásukat, mindent, amit a náci banditák tudni akartak róluk, hogy majd később aszerint rabolják ki, vagy gyilkolják le őket. Szóval beugrottak. Mi is, magyar zsidók. Mi sem voltunk okosabbak, bölcsőbbek, pedig mi ismerhettük volna már a nácik észjárását. Elmentünk jelentkezni, regisztrálni. Kiszolgáltattuk nekik apró gyermekeinket, az öreg szüleinket, mintha holmi, rendes hatósági személyeknek adtuk volna be az adatainkat és nem azoknak, akik előre megtervezték fehéren-feketén a meggyilkolási módszereket, amikkel majd kiirtanak bennünket. Tudták tehát mindenkiről hol lakik, hány személy van a családjában és mi a foglalkozása, hány aranyfog van a szájában, hogy majd azt is elvegyék tőle a hullaházban.

Néhányan hamar beláttuk, hogy hibát követtünk el a regisztrálással, mert már vagy két héttel később jött az újabb rendelet: minden zsidó cégnek ki kellett írnia az üzlet ajtajára, ablakára, hogy az zsidó üzlet, vagyis megkezdődött a zsidó kereskedők, iparosok bojkottálása. Persze a jó belga népnek nem tetszett ez az üldözés, de mivel maguk is veszélyben voltak, ha zsidó üzletekben vásároltak, csak bujva mertek bemenni, csak titokban mertek zsidó or-

vost hivatni, mert a nácik éreztették velük már az első napokban, hogy rájuk is büntetés vár ha a bojkottot nem tartják be szigoruan. A wallonok pláne megvetéssel nézték ezt a becstelen eljárást és mindenben aláásták a németek intézkedéseit, ahol csak alkalmuk volt rá. Aztán tartaniok kellett a maguk árulóitól is, a besugók ezreitől, akik lassankint úgy burjánzottak ki, mint a gomba. Valami kis előnyben részesültek, akik a beárulási üzletágba mentek és sokan voltak ilyenek is, mert amikor félholtra éhezttették a nácik a leigázott belga népet, volt aki egy darab kenyérért elárulta volna a saját édesanyját is. Pláne a zsidókat! Ez azonban csak hónapokkal később fejlődött idáig. Eleinte még ezen a téren is türhető volt a helyzet.

Az 1941-ik esztendő elején már minden vállalatot, minden gyárat, műhelyt háborus üzemre állítottak be a németek. A bányák, az öntödék mind a németeknek dolgoztak természetesen és mivel enniök kellett, a belga munkásság kénytelen volt ennek a gazdának dolgozni. Gondoskodtak róla a nácik, hogy kényszerűség kergesse őket a munkábaállásra. Olyan élelmiszer adagokat engedélyeztek csak, hogy aki nem dolgozott nekik, annak éhen kellett vesznie. Igen tudományos és rendszerrel dolgozó fajzat ez, azt meg kell hagyni.

Azonban ugyanekkor megkezdődtek már a szabotázs akciók is a gyárakban és a műhelyekben. Ez már az ellenállási mozgalom műve volt. Tehát ez lévén a helyzet, mi, magyarok, akik belekapcsolódtunk a földalatti mozgalomba, elhatároztuk, hogy mi is elmegyünk a németeknek dolgozni. Elhelyezkedni könnyű volt, mert munkásra szükségük volt és nem nézték, kit vesznek fel. Aki jelentkezett, az kapott munkát.

Közben az is történt, hogy sokan nagy üzleteket kötöttek a németekkel, adtak el nekik, vettek tőlük aranyat, gyémántot, (nagyobbára rablott portékát) valutát, viszont eladtak más cikkeket is amire a németeknek szükségük volt. Ezekre undorral néztünk és elítéltük őket, még azokat is, akik ruhákat varrtak nekik, vagy szállítottak készruhaneműt. Persze súlyos probléma előtt álltunk, mert viszont ők

ránk foghatták jogosan, hogy mi is a németeknek dolgozunk. Azt nem köthettük mindenki orrára, hogy azért dolgozunk nekik, mert kárt tudunk tenni, szabotálhatjuk a háborus termelésüket. Ez életveszélyes munka volt, tehát nem beszélhettünk róla csak a legszűkebb és legbiztonságosabb körben.

1941 elején már egész vigan folyt a szabotázs. Az áru hibásan került ki a gyárakból, hol a gépek romlottak el, hol más technikai akadály merült fel, de egyre gyakrabban, úgy hogy már világos lett a németek előtt, hogy szervezett szabotázs folyik minden iparban, magam meg — mások társaságában, — alapos megbeszélés után elmentem Franciaországba — ugyancsak a németeknek dolgozni — repülőtéri hangárok építésére, ahol mint ács dolgoztam, vagy kellett volna dolgoznom. A munkahelyem Lille városka mellett volt. A munka abból állott, hogy a hangárok tetejét raktuk össze és illesztettük a falak fölé. Ezek a tetők Belgiumban készültek és úgy volt elrendezve a dolog, hogy azokat a tetőrészeket, amiket Lillebe kellett volna irányítani, máshova irányították, amiket meg máshova kellett volna küldeni, azt nekünk küldtek a munkástársaink Belgiumban. Így esett aztán, hogy néha hét hónapot is késett a munka mire elkészültünk a tetők összeállításával.

Persze erre is rájöttek idővel a náci és mikor láttuk, hogy kezd a talaj melegedni és a veszély egyre nőtt, hogy elfognak bennünket, felszedték a sátorfánkat néhány magyar és belga barátommal együtt viasszszöktünk Brüsszelbe. Ez 1941 szeptemberben történt. Ez a szökés egyben azt is jelentette, hogy attól kezdve illegális élet folyik majd, vagyis, hogy se bejelentett lakás, se élelmiszerjegy nem lesz, mert a munkáját senki önkényesen el nem hagyhatta.

Közben még az is súlyosabbá tette a helyzetemet, hogy egyre másra adták ki az újabb és újabb zsidóellenes rendelkezéseket. Ezek között szerepelt a zsidó csillag kötelező viselése és az is, hogy este hét után zsidó nem mehetett ki az utcára. Akit igazoltattak este hét után, azt elcipelték és soha többé hirt se hallottak felőle.

1942 márciusában Antwerpenben, kerületek szerint be-

hívókat küldtek szét a zsidóknak, amelyekben elrendelték a nácik, hogy minden 16 és 22 év közti zsidó fiu meg lány azonnal jelentkezzen három napi élelemmel és több rendbeli ruhával ellátva. Franciaországba szállítják majd őket hadimunkára. A szülőket figyelmeztették, hogy ahol a gyermekeket engedelmetlenségre biztatják, ott a szülőket is elviszik. Igérték, hogy könnyű munka és jó fizetés várja a fiatalokat. Csak magában Antwerpenben 16 ezer fiut és lányt vittek el ily módon négy hónap alatt. Ezt az elhurcolást később kiterjesztették egész Belgiumra. Eleinte küldték is a heti fizetéseket a szülőknak és az elhurcolt gyerekek irtak is haza előre kinyomtatott levelezőlapokat, hogy "jól érzik magukat", de azt nem volt szabad megírniük, hogy hol vannak, hol érzik jól magukat és hogy miért.

Közben a rendes belga nép meleg szimpátiával kísérte a zsidók szenvedéseit. Ugyancsak Hollandiában is, ahol a diákok tüntetőleg felvarrták maguk is a sárga csillagot és ha egy-egy ilyen jelvényes zsidó felszállt egy villamosra, hatan is felálltak, hogy helyet adjanak neki. A németek aztán eltiltották a zsidókat a közlekedési eszközök használatától. Gyalog kellett menniük, ha volt kedvük egyáltalán menni valahova.

Pár hónappal később már 22 évestől 40-ig hívták be a férfiakat.

Összeültünk tanácskozni. Mitévők legyünk? Elhatároztuk, hogy felhívást bocsátunk ki a zsidósághoz, hogy ne engedelmeskedjenek a behívónak. Eleinte nem merték megtagadni, de lassan belátták, hogy ugyanis a halálba meneszti őket, tehát az ellenállás bölcsebb és hathatósabb valami. Nem mentek.

Ez persze a mi ellenállási mozgalmunkat súlyosan megterhelte, mert akik megtagadták a rendeletet illegalitásba kellett, hogy éljenek, tehát nekünk kellett őket ellátni élelmiszerrel, vagy jegyekkel, nekünk kellett gondoskodni a biztonságukról, az elrejtésükről. De nemcsak a férfiakról volt szó, hanem a családjaikról is, mert azokat is rejtegetni kellett, ha a családfő ellentétbe került a megszálló nácikkal,

mert hiszen köztudomásu, hogy ezek a bestiák a családon álltak bosszut, ha a családfő, vagy a család bármely más tagja ellenkezésbe jutott velük bármilyen címen. Ez a bestialitás volt a legerősebb fegyverük, mert az ember mindent megtett, hogy a családját megóvja a szenvedéstől. Tudták ők ezt jól, tehát a legkegyetlenebb eszközöket alkalmazták.

No már most ha az embernek nem volt élelmiszer jege, az egyet jelentett az éhenhalással. A németek minden élelmiszert kontrolláltak, minden parasztnak be kellett jelentenie az állatállományát, a buza vagy más terménykészletét halálbüntetés terhe alatt: minden csirkéről, kacsaról tudtak. Legálisan tehát nem lehetett senkit élelmezni. Viszont ami a feketepiacot illette, az meg nagy veszedelemmel járt a feketézőkre nézve és az árak olyanok voltak, hogy azt halandó ember nem tudta fizetni. Pláne a kifosztott, mindeükből kiforgatott zsidók nem. Az éhinség napról-napra nőtt és már ott tartottunk, hogy a jegyre szóló adagokat sem lehetett megkapni. Ha jegyünk volt is, élelmiszer nem akadt. Ez volt például egy időben a helyzet a burgonyával. Amit máskor majdnem ingyen adtak, most hónapokig nem került elő belőle egy kiló sem. A 225 grammnyi kenyéradag azonban valahogy előkerült.

Ilyenformán nem volt csoda, ha a jóléthez szokott belga nép között egyre nőtt az elégedetlenség, pláne amikor látták, hogy a nácikkal kollaboráló rexisták, akik a nácik kezeire jártak és mindenben együttműködtek velük, dupla adagokat kapnak mindenből, jól élnek, amíg a nép nagy része az éhenhalás küszöbén állott. Persze az ellenállási mozgalmat ez erősítette. Minél nagyobb volt az elkeseredés, annál inkább nőtt a mozgalom, annál elszántabbak lettek az emberek. Az elkeseredés minden forradalmi mozgalom hajtóereje. De az árulókkal szemben való harc azt is jelentette, hogy a földalatti mozgalom már két fronton kellett, hogy harcoljon: az árulókkal szemben és a megszálló németekkel szemben.

Antwerpenben, flamand árulók és kollaboránsok magukhoz ragadták az egész hatalmat, a városi adminisztrációt. Brüsszelben azonban egész másként állt a dolog. Ott a wallon vezetőség megmaradt a városi kormányzatban,

bár jó néhányat ott is kidobtak és rexistákkal helyettesítették őket, de viszont tudtuk, hogy melyik hivatalban kiket találunk, ellenséget vagy barátot. A legtöbb helyen megbízható tisztviselők álltak a városi kormányzat élén.

Igy történt aztán, hogy azokat az embereket és családjaikat, akik megtagadták a munkaszolgálatot az ellenállási csoportok biztatására, áthoztuk Brüsszelbe és a vidékre. Itt még lehetett nekik lakásokat kapni, bejelentettük őket a megfelelő hatósági irodákban, ahonnan juttattak a számukra élelmiszer jegyeket, sőt még munkaalkalom is akadt.

Negyvenkettő nyarán már lendületesen dolgozott az ellenállási mozgalom. Minden szigorítás a megszálló németek részéről újabb elkeseredést váltott ki, tehát újra csak erősítette a földalatti mozgalmat.

A németek hamar rájöttek, hogy a zsidókat a belgák bujtatják. Ezt a rexista árulók sugták be nekik, bár talán besugás nélkül is rájöttek volna. Az olyan embernek, akinek mindenki gyanus, aki él, könnyű rájönni arra, hogy mindenki ellene dolgozik. Ahhoz nem kellett nagy német ész, hogy megállapítsák úgy magukban, hogy a zsidóból nem csináltak barátokat. Tehát tudták, hogy az ellenállási mozgalomban megbujtak a halálra üldözött zsidók is és hogy ott annyi kárt tesznek nekik, amennyi csak az erejüktől telik. Ugy döntöttek tehát, hogy ha nem jelentkeznek munkaszolgálatra, akkor a belgák bujtatják őket, tehát elrendelték, hogy a belga fiatalok is jelentkezzenek munkaszolgálatra, még pedig Németországba. Mentek is egy darabig, mert megígérték, hogy minden három hónapban kapnak öt napi szabadságot. Igen ám, de mikor hazajöttek erre az öt napra, nem mentek vissza többé. Az uccán fogdosták most már össze az embereket és akik nem tudták igazolni, hogy munkájuk van, — mert hisz Belgiumban is szükség volt a munkaerőre, az ottani hadiáru gyárakban, — azt vitték a koncentrációs táborokba, halálmunkára vagy a kivégző telepekre. Az ötnapi szabadságokat beszüntették és a behívások helyett a razzizálás kezdődött. Összefogdosták az embereket az uccán, zsidókat, nem-zsidókat egyaránt.

Az ifjúságnak pláne veszedelmes volt az uccára menni.

A középkorú férfiakat is kezdték már összeszedni. Közben megindították a verbuválást Degrelle belga náci vezér csoportjának a segítségével. Belga fiatalokat verbuváltak a német SS hadseregbe "harcolni a világbolsevizmus ellen" jelszóval. Ez a Degrelle volt a nácik megbízottja, hűséges munkatársa Belgiumban. Előkelő SS náci egyenruhában, mint a belga alakulat Obersturmfuehrerje grasszált az utcán Brüsszelben. Hatalmas plakátokon szólitották fel a belga fiatalságot a csatlakozásra, jó fizetést, uri módot ígértek nekik és sok éhező fiatalember már csak azért is beállt közéjük, hogy a koplalástól meneküljön. De voltak köztük lelkes nácik, rexisták is természetesen. Európát meg kell menteni a bolsevizmustól.

És sokan mentek is, mert otthon olyan becsstelen elnyomatás alatt éltek, hogy már ettől akartak menekülni minden áron. Így aztán lett belőlük ágyutöltelék az orosz fronton. Az itthon maradt családnak dupla élelmiszerjegyeket ígértek a németek ott, ahol a fiu csatlakozik. Kapnak vaját, zsírt, húst, szénét dupla adagban. Egy darabig kaptak is, bár a fiukat nagyon kevesen látták újra életben. Pedig sok ezer ifju lépett be az SS alakulatba csak hogy a családjának biztosítsa az életbenmaradást. Ezek a szegények nem számítottak arra, hogy a nácik becsapják őket és gyakran, ha akartak volna se tudtak volna dupla adagokat biztosítani a családoknak, mert maguknak sem volt. Most már ott tartottak, hogy Európa egy negyede őket etette, míg nekik kellett etetni Európa három negyedét. Most már a belga internáló táborokban német tisztek alatt belga SS legények szolgáltak saját népük lenyűgözésére, letiprására. Ők lettek az emberkinzók és pont e sorok írásakor végeztek ki közülük tizennyolcat, mert lelkesedéssel segítettek a németnek a honfitársaikat halálra kinozni. Mindezt a "dupla adagért", ami nem került elő. A haláltáborok között, amiket ezek a szerencsétlen, megtévesztett ifjak őriztek, a leghírhedtebb volt a brendonk-i tábor, ahova eleinte csak zsidókat, később belga politikusokat, előkelőségeket szállítottak. Elég volt ha valamelyik németellenes kijelentést tett, hogy borzalmas kínzások közepette gyilkolják meg a brendonki tá-

borban. És a kinzásokat maguk a belga SS legények végezték német utasításra.

Közben a földalatti mozgalom kezdett mindjobban kibontakozni és napról-napra nagyobb erőre kapott. Ezt az is növelte, hogy a náci megszállók egyre jobban összebarátkoztak a belga áruelőkkel és elég volt egy névtelen levél, hogy valakit minden további nélkül a haláltáborba zsuppoljanak. Egy-egy besugás ellen nem volt védekezés. Ez hozta aztán magával, hogy minden terrorra terrorral felelt a belga földalatti mozgalom.

Negyvenkettő őszén már rendes civilben járó, de katonai alakulatok képződtek minden városban Belgiumban. Katonai fegyelem mellett hamarosan kerítették fegyvert, löszert, robbanó anyagot,... Eleinte egy-egy katonai raktár repült a levegőbe, majd egy katonai mozgófényképszínház, ahol 750 német katona élvezte a náci filmet, s ahol pokolgépeket helyezett el az ellenállás és repült a magasba sok száz német katona.

Természetesen egy-egy ilyen akció után a nácik még nagyobb dühvel vetették magukat a belga népre — és még borzalmasabban üldözték a zsidókat. Ugyanis akár volt ezekben az akciókban részük, akár nem, a zsidókat elsősorban okolták minden terrorakcióért. Tudták, hogy ha valakinek oka van rá németeket ölni, azok a zsidók voltak.

A németek a mozirobbanás után elkezdtek a híres politikát. Elfogtak rendszeren néhány száz előkelő belgát, vagy munkásvezetőt, akiről sejtették, hogy a belga nép előtt becsületük és tekintélyük van és azok életét állították szembe a robbantók életével. Vagy feladni a bűnösöket, vagy a tuszokat végzik ki. Közben azt is megtették csak úgy ráadás-képpen, hogy óriási hadisarcot vetettek ki, amit minden egyes embernek nyögni kellett.

Mindezek a bitangságok arra kényszerítették a brüsszeli polgármestert, hogy kiáltványt intézzen a néphez, hogy ne engedelmeskedjék ezeknek a büntetéseknek, szabotálja a rendeleteket és ne fogadjon szót a németeknek. A kiáltványban a maga lemondását is bejelentette a polgármester, amit okosan tett, mert másnap már ugyanis letartóztatták. Igen

ám, de a kiáltványnak mégis meg volt a kellő hatása és visszhangja, ugyannyira, hogy hatalmas lökést adott az ellenállási mozgalomnak. Ennek az eredményeként most már vonatok, amik német katonaságot szállítottak, repültek a levegőbe katonasággal együtt, siklottak ki robbantások következtében, vasuti hidak tűntek el sötét éjszakákon. Az idegennyelvű csoportok is már beleolvadtak az ellenállási mozgalomba, a Front Independence-ba és egyetlen felső parancsnokság alatt működött a "Resistance".

Igy kezdődött Belgiumban az ellenállási mozgalom.

V. FEJEZET

A Gestapo meg a gyerekek

Az ember nem tudja elég gyakran hangoztatni, — ha semmi másért hát a történelmi hűség kedvéért, — hogy a náci besitalítás legvisszataszitóbb és legembertelenebb formája az volt, hogy különös súlyt helyeztek a kis gyerekek legyilkolására. Ha az ember ezt így leírja, olyan undor fogja el, hogy maga sem hiszi, hogy ilyesmi lehetséges volt a huszadik század közepén, állítólag civilizált világban. A gyerekek, aki szent mindenki előtt, a kölyök, ami az egyetlen szentimentális érzés felkeltője háziállatban épp úgy, mint vadállatban, még a más gyereke is szent és sérthetetlen a két lábon járó ember szemében és szívében, ezeknél a bestiáknál az épp olyan elpusztítandó valami volt, mint a sváb bogár, vagy a poloska. Kérdem: mi a különbség, hogy az a csecsemő zsidó gyerek vagy mohamedán? Apró emberke, öntudatlan és tehetetlen, az idősebbekre támaszkodó, azoktól várja a védelmet, az ennivalót, a cirógatást. Aztán jön egy minden emberi mivoltából kivetközött briganti csöcselék és sorra szedi el a gyerekeket a szülőktől.

Mert ez történt milliónyi esetben. Félmilliónyi SS katonára, Gestapo gyilkosra ebben élte ki magát — Hitler parancsára.

Persze ezt láttuk már 1942 elején. Világos volt mindnyájunk előtt, hogy amíg első sorban a baloldali munkás-

ságra vetik rá magukat, másodsorban a zsidóság, a zsidó gyerekek és a zsidó anyák azok, akik a kivégzési listájukon szerepelnek. Hisz tudjuk, hogy a 15 százaléknyi zsidó között, akik a felszabadulás után visszatértek Magyarországra, alig volt néhány gyerek. Tudjuk, hogy elsősorban a gyerekes anyákat vitték a gázkamrákba — gyerekekkel együtt. Hogy miért? Az épp olyan érthetetlen a józan elme előtt, mint ahogy érthetetlen a tébolyodott beteg zavaros fantazmagóriája.

Ez volna a dolognak az általános emberi vonatkozása. Az egyéni vonatkozás sokkal kevésbé elvont, sokkal szubjektivebb valami. Általánosságban szólva, nincs olyan átütő ereje az ilyesminek, mintha egyes egyének átéléseit morzsolja le az ember az olvasó előtt. Azért akarom itt elmondani a magam és a kis fiam kálváriáját, hogy ezt a fenti tételt illusztráljam. Az én esetem persze százezrek esete, az én kálváriámat sok százezer más apa, más család éppugy végigjárta, mint jómagam, talán csak kevesebb szerencsével, mert míg én is meg a kisfiam is megmenekültünk a véletlen, a jószerencse kiszámíthatatlan játékából, addig milliók elpusztultak.

Azt, hogy az én kis 9 éves fiam megmenekült, egy katolikus papnak köszönhetem, egy valóban krisztusi szellemben élő, humánus, tisztalelkű papnak, akinek a nevét áldani fogom az életem végéig. És velem együtt még igen sokan mások.

Mialatt Franciaországban repülőtereken dolgoztam kényszerűségből a németeknek, mialatt illegalitásban éltem Belgiumban, mialatt a földalatti mozgalomban harcoltam a többiekkel együtt, a kisfiamat három esztendőn keresztül hol az egyik, hol a másik zsidó családnál helyeztem el. Az anyja nem élt velünk, elváltunk régebben, férjhez ment megint és csak néha néha láttuk. A gyereket a bíróság nekem ítélte volt. Így kallódott szegény gyerek mióta visszatértünk az ostendei halálmarsról. Amikor az antwerpeni helyzet tarthatatlan lett, mert ott a flamandok tartották kezükben a városi adminisztrációt, a németeket pontosan kiszolgálva, az ott élő 60,000 zsidót kiteve a nácik állan-

dó üldözésének, (noha akkor még nem cipelték el őket a haláltáborokba) jobbnak láttam sok ezred magammal átköltözni Brüsszelbe, a fővárosba, ahol viszont a franciául beszélő belgák, a wallonok tartották kezükben a városi kormányzatot és inkább segítették, támogatták az üldözött zsidókat és kisebbségeket, a baloldali munkásokat a nácikkal szemben, mint a flamandok, akiknek nagy része a rexistákhoz tartozott és hűségesen kiszolgálták a nácikat.

Belgiumban ugyanis kétféle nép él már évezredek óta. A germán eredetű flammandok, (Flemmische), akik a hollandusokkal rokon nyelvet beszélnek, de igen messze estek a hollandusoktól liberáliszmusban, szóval emberségességben. A hollandusok között is akadtak árulók, de nem olyan tömegekben mint a belga flammandok között. A felszabadulás után végeztek is velük gyorsan, mellékesen megjegyezve. A másik csoportra, a wallonokra, akik valójában franciák, csak a legnagyobb hálával és szeretettel gondolunk mindnyáján, akik idegenből kerültünk oda és élveztük az óvó, szimpatizáló, segítő lojalitásukat.

A belga iskolákban mind a két nyelv kötelező. Mind a két nyelv hivatalos államnyelv, tehát a bíróságok előtt mindig megkérdezik a feleket, hogy milyen nyelven óhajtják a tárgyalást folytatni: francia, vagy flammand nyelven. Ezért minden belga benszülött mind a két nyelvet beszéli.

Az én kis fiam, a Henri, azalatt a két év alatt, amíg ott iskolába járt, megtanulta mind a két nyelvet. Ezt azért említem itt, mert később ebben a történetben fontos szerepe lesz ennek a körülménynek.

1942-ben, a nyár vége felé, már kezdett Brüsszelben is veszedelmessé válni a zsidóság helyzete. Már cipelték el az embereket közmunkára Németországba, már bizonytalan volt, hogy valaha visszatér-e az, akit elcipelnek, már nagyban folyt a malini gyűjtőtáborba való internálás, ahonnan aztán később már lengyelországi megsemmisítő táborok felé irányították az embereket. Minden pár hónapban másutt kellett elhelyeznem a gyereket, mert hol az apát, hol az anyát vitte el a Gestapo ott, ahol a gyerek lakott és ál-

landóan keresni kellett szállást szegénykének. Végül oda alakult a helyzet, hogy már nem volt tanácsos zsidó családoknál tartani, mert már a gyerekek is épp oly kíváncsi áldozatok voltak a náci véredek számára, mint a felnőttek és ahol a felnőtteket elvitték, ott a gyerekeket is hajtották velük a biztos halálba.

Szóval elhelyeztem Henrit egy keresztény belga családnál, akik ismervén a helyzetet, szívesen vállalkoztak a gyerek védelmére és táplálására. Igen ám, de a nácik hamarosan rájöttek, hogy számos keresztény család rejteget hamis nevek alatt zsidó gyerekeket. Elrendelték tehát, hogy azok a keresztények, akik zsidó gyerekeket rejtegetnek, ugyanabban az elbánásban részesülnek, ha elfogják őket, mint a zsidók maguk. Mikor a rendelet megjelent a lapokban, elmentem ahhoz a derék családhoz és mondtam nekik, hogy nem kívánom, hogy ilyen borzalmas kockázatot vállaljanak, tehát szeretném a gyereket valahol máshol elhelyezni, ahol nincsenek kitéve a gondozók ilyen veszedelmnek. A családfő azt tanácsolta, hogy beszéljek Abbé Eduard Froidure-el, aki derék katolikus pap és aki egy gyermek tábor igazgatója és állandóan száz számra tart gyerekeket a menhelyen. Ő majd beajánl engem hozzá.

Ugy is történt. Mikor másnap meglátogattam az Abbét, már tudott rólam. Ismerte az egész életemet, tudta, hogy milyen illegális állapotban élek az országban, hogy a gyereket féltem a gyilkosoktól. Minden habozás nélkül vállalkozott arra, hogy a kisfiamat befogadja a camp-be, hamis nevet ad neki, készít hamis születési bizonyítványt a számára és mikor felajánlottam a fizetséget, hát legyintett a kezével, hogy arra ne gondoljak. Visszamentem a családhoz a gyerekért, aki akkor már elmúlt nyolc éves és elvittem Abbé Froidure menhelyére. Volt ott vagy száz gyerek, öt évestől 12-ig, néhányon felismertem a zsidó vonást is, de az Abbé erről nem szólt még nekem sem. Világos volt, hogy ha az én fiamat hajlandó volt elrejtetni, akkor más zsidók gyerekeit is rejtegette. Csupa jószág volt az arca és biztató a mosolygása, szinte látszott rajta, hogy boldog mert jót tehetett valakiqel, aki bajban volt.

Minden vasárnap mehettem a gyereket látogatni. Vittem neki csomagot, ennivalóval, ruhácskákat, harisnyát, amit szerezni tudtam a földalatti mozgalombeli társak segítségével. A gyerek mindig mondotta is, hogy jól érzi magát, az Abbé nagyon jó hozzájuk, tanítja őket, jól elmulatnak, játszanak a nagy kertben, szóval, hogy jobban érzi ott magát, mint bárhol másutt.

Igy ment ez vagy négy hónapig. Aztán fordult a világ.

Valami bectelen állat feljelentette az Abbét, hogy zsidó gyerekeket rejteget és angol ejtőernyősöket bujtatott. Ez volt a fő vád ellene. A gyerekek rejtegetését nem tudták rábizonyítani.

Megjelent a kolostorban három náci SS legény. Mindig hármásban jártak, mert nem volt biztos az életük így sem.

"Halljuk, hogy maga zsidó gyerekeket rejteget, Monsieur Abbé," mondta neki az egyik bandita.

"Non, non, Monsieur, ez tévedés. Itt nincs egyetlen zsidó gyerek sem."

Azonnal elővette a gyerekek születési bizonyítványait, a valódiakat meg a hamisakat egyaránt és bemutatta a német bitangoknak, biztos lévén a dolgában, nyugodtan és minden félelem, izgalom nélkül.

De ezeket a banditákat nem lehetett olyan könnyen félrevezetni. Tudták, hogy a katolikus papok, apácák valamennyien ellenük dolgoznak, már ha annak lehet nevezni azt, hogy a zsidó gyerekeket, meg a baloldali, elfogott munkások, munkásvezérek gyerekeit oltalmukba vették. Emlékeztek jól a Krisztusi tanításra, hogy "engedjétek hozzám a kisdedeket" és aszerint jártak el. Az iratok ilyenformán rendben lettek volna, de a náci SS bitangok nem hittek neki. Azt mondja a vezérük:

"Tisztelendő ur, hívja ide össze a gyerekeket és állítsa fel őket sorba."

Pár perc múlva együtt volt a sok gyerek, szép rendes sorokban.

A fő SS barátságosan, becéző hangon szól hozzájuk.

"No gyerekek, akarok egy pár kérdést intézni hozzá-

tok. Aki jól felel, az kap egy kis cukrot. Hát ide hallgassatok. Ki tud köztetek franciául beszélni? Aki tud az emelje fel a kezét.”

Minden gyerek sietve emelte fel a kezét. Az Abbé már sejtette mi lesz ebből és halálsápadtan várta a fejleményeket. A főnáci megszóllalt:

“Nagyon szép. Most azok emeljék fel a kezüket akik flammandul is tudnak beszélni.”

Megint valamennyien felemelték a kis kezeiket.

“Nagyon jó. Most azok emeljék fel a kezüket, akik németül is tudnak.”

Most már csak három emelte fel a kezét. Sietve, örömmel, mert azt hitték most biztosan kapnak cukrot a bácsitól. Jött aztán a negyedik kérdés:

“Most azok emeljék fel a kezüket, akik zsidó nyelven is tudnak beszélni.”

Megint három apróság, olyan hat-hét évesek emelték fel a kezüket. A három náci odafordult a paphoz mosolyogva:

“Na, Monsieur Abbe? Mit szól ehhez?”

Előhívták a három kis jelentkezőt, — az én fiam persze nem volt köztük, részint mert nem tudott zsidóul beszélni, részint meg mert ha tudott volna is, már volt anyyi esze, hogy ezt el kell titkolni. A három gyerek boldogan lépett előre a cukor reményében. Oldalt állították őket, aztán egy jelentős tekintetet vetve a papra, elmentek.

Másnap jöttek a zsidó gyerekekért meg a papért. A gyerekek már nem voltak ott, de az abbé ott volt. Elcipeltek a Gestapo főhadiszállására, ott két héten át ütötték verték, vallatták, hogy hol vannak a zsidó gyerekek, de a mi Abbénk nem vallott. Csak rázta a dagadt fejét, a véres szemeiből hulottak a könnyek, a testéből csurgott a vér, de nem vallott.

Később tudtam csak meg, hogy az Abbé szintén tagja volt a földalatti ellentállási mozgalomnak, számos más paptársával együtt és azok vitték el a zsidógyerekeket az első veszedelmes órában más, rejtettebb helyekre. Abbé

Froidurét elvitték Dachauban ahonnan a Szövetségesek se-
regei szabadították ki, hogy visszatérhessen Belgiumba és
folytathassa emberszerető munkáját.

Amit alább el akarok mondani, az ugyan nem tarto-
zik szorosan ebbe a fejezetbe, mert jóval később történt,
amikor már hónapokig Buchenwaldban, a német koncent-
rációs táborban voltam, de mint kontrasztot szeretném ide
ragasztani, hogy hadd lássa az olvasó, hogy minden egyes
ilyen emberrel szemben, mint Abbé Froidure volt, volt ezer
más, akikre nem lehet jó szívvvel gondolni. És ebben az eset-
ben nem idegenekkel szemben tanúsított jóságról vagy go-
noszságról van szó, hanem egy embernek a saját fiával,
saját unokájával szemben való viselkedéséről.

Szóval Buchenwaldban találkoztam egy magyar fiatal-
emberrel akit becsületes nevén Kondás Bélának hívtak.
Ebből is láthatja az olvasó, hogy ősmagyar, árja, kurta-
nemes keresztény ember lehetett, mert hisz ha egy zsidó
megmagyarosította a nevét, sohasem magyarosította Kon-
dásra. A Kohn lett Kondor, vagy Kóbor, de sahse Kondás.
Ez a Kondás Béla amolyan tipikus magyar kisbirtokos fia
volt. Gazdag ember fia, már ahogy Magyarországon a kis-
birtokosok gazdagok lehettek. Volt pár száz holdja, két
tanyája, tíz lova, száz marhája, ami bizony elég jelenté-
keny vagyont képviselt abban a szerencsétlen hazában. Nem
is lett volna semmi baj a családban, ha a Kondás bácsi
egyetlen fia, a Béla el nem vesztí a fejét és el nem vesz
feleségül egy zsidólányt. Persze ez még akkor történt, ami-
kor Szállasiék, meg a nyilas gazemberek csak távolról
imádták Hitlert és nem volt beleszólásuk az ország dolgaiba
és még nem volt büntetendő cselekmény zsidólányt felesé-
gül venni. Sőt, mire Szálasiék hatalomra jutottak, az ifju
Kondásnak már volt egy hat éves kislánya is. Az ifju Kon-
dás nem lakott az apjával a tanyán, hanem a fővárosban,
ahol mérnöki szakmájában dolgozott, de hamarosan látta,
hogy feleségét, akit nagyon szeretett, no meg a kislányát,
jó lesz elrejtetni mielőtt a nyilas gyilkosok kezeibe kerül-

nének. Mikor a sárga csillag nélkül már nem mehettek ki Pesten a zsidók az uccára, Kondás Béla mérnök hazasietett velök az apjához és könyörgött az öreg urnak, hogy vegye magához a tanyára a feleségét meg a gyereket, nehogy a nációk legyilkolják őket.

Mindezt Kondás Béla ott a buchenwaldi táborban mesélte el nekem amikor a nagy tér egy csendes sarkában beszélgettünk az élet borzalmairól. Kértem tőle:

“Mit mondott az öreg ur?”

“Hát eleinte csak morgott, hogy így meg úgy, megmondtam neked, ne végy el zsidó lányt, de persze nem mondhatott nemet. Oda vette az asszonyt meg a gyereket és néhány hónapig nyugodtan voltak, mikor egyszer csak ir az asszony, hogy menjek értük, mert az apám nem akarja őket tovább tartani. Meg van ijedve.”

“Mitől ijedt meg?” kérdezem.

“Hát attól, hogy a nyilasok kihirdették, hogy aki zsidót rejteget a házában, vagy a portáján, attól elkobozzák a vagyonát és úgy bánnak el vele mintha maga is zsidó lett volna.”

Kicsit elhallgatott, törölte a szemeit, aztán folytatta:

“Szóval rohantam az apám tanyájára és ott kurtánfurcsán kijelentette az öreg, hogy sajnálja, de nem tarthatja tovább a feleségemet meg a gyereket, mert ő nem kockáztathatja a vagyonát meg az életét. Mondom neki, ez az utolsó szava apám? Azt mondja, ez az utolsó. Hát jó, felelem én, akkor elviszem a feleségem, de én is megyek vele a haláltáborba.”

“Erre mit mondott az öreg?”

“Azt mondta: ‘Ez a te dolgod, fiam.’”

Hogy a menyét nem védelmezte meg a vagyona árán, azt megérti az ember, de hogy a saját unokáját is elküldte a halálba, azt már nehéz megérteni. Pedig az történt. Mikor eljöttek az asszonyért a nyilas brigantik, Kondás Béla is ment vele meg a kislányával. Azt hitte majd egy táborban lesz velük és megvédelmezi őket. De hamarosan belátta, hogy a fiatal asszonyt a gyerekekkel együtt elvitték

egyenesen a lengyelországi kiirtó táborba, ahova minden gyerekes asszonyt vittek, míg őt elküldték egy németországi táborba, Buchenwaldba, ahova a dolgozni tudó férfiakat cipelték. Így kerültünk mi egy táborba Kondás Bélával, aki siratta a fiatalfeleségét, meg a kislányát az utolsó percig, amíg a szemem előtt volt. Mikor felszabadultunk, gyalog indult hazafelé a — tanyára. Zavaros szemekkel nézett rám mikor elbucsúztunk.

“Remélem nem találom élve az apámat mire hazakerék,” mondotta és látszott rajta, hogy attól fél, hogy apagyilkosság következne, ha élve találná.

VI. FEJEZET

Kostelnik Eta — partizán

Tul a harmincon, kissé megkeményedett arccal, de tiszta, jóságos szemekkel és azokban a sok keserves harc és megpróbáltatás ezernyi fájdalmával, kopottas ruhában, ősz szálakkal a fekete hajában — házakhoz járt mosni, vasalni, takarítani Kostelnik Eta Bruxelles városában. Kis egyszobás, konyhás lakásban lakott tizenkét éves fiával a Rue de Rivage-on. Hogy mint került Belgiumba, hol maradt a férje, honnan került oda a tipikus ipari munkás magyar katolikus asszony, azt nem tudtuk, nem kutattuk. Valószínű, hogy az urát Franco vérebei gyilkolták meg a spanyol polgárháboruban. Legalább ez volt a köztudat róla. Lehet azonban, hogy a Gestapo tette el láb alól és örök gyűlöletet hagyott Kostelnik Eta szívében minden némettel szemben.

Nem kutattuk, hogy ki hogyan és mint került közbénk. Csak azt kerestük, hogy aki közbénk került az megbízható, bátor ember legyen, mert mindnyájunk élete függhetett egyetlen kézlegyintéstől, szemrebbenéstől, ijedt grimasztól. Mindnyájunk élete, szabadsága, mindegyikünk kezébe volt letéve. Az összetartás, a hűség, a halálmegvetés volt az egyetlen fegyverünk a milliányi gyilkolásra kész, megveszett német brigantival szemben. Egy tíz éves gyerekek ijedten dadogó szava százunknak az életébe kerülhe-

tett volna és a Gestapo éles szeme, meg a belga hazaárulók besugásai örökösen ott leselkedtek mindnyájunk agyonhajszolt élete felett. Ez az örökös veszedelem ott lebegett a fejünk felett a napnak minden órájában.

Még az aránylag kiskeretű magyar ellentállási mozgalomban is voltak nők talán többen, mint gondolná az ember. Mindegyik hős volt, ha a hősokeket aszerint osztályozzuk, hogy mások védelmében veszélyeztették a maguk életét. Ezek között az első helyre kell sorolnunk Kostelnik Etát. A katolikus Belgiumban egy katolikus munkásasszony — sok nyomorúság között bár — de aránylagos nyugalomban élhetett a családjával, pláne ha csak egy kis fiú volt minden családja. Kostelnik Eta nem ezt az életet választotta. A munkásszolidaritás, a progresszív szellem, az osztályának és az üldözött magyar testvéreinek, a zsidóknak a sorsa az elsők között vitte őt is a partizán mozgalomba. Tisztán látta, hogy a názik tömeggyilkolásai elsősorban a munkásnép ellen irányulnak és hogy minden épkézláb embernek ott kell harcolni ellenük ahova a sorsa állította.

Kostelnik Etának az volt a szerepe, hogy mint legkevésbé gyanús elem a lakásán őrizze a legveszedelmesebb iratokat, a kézi sokszorosító gépet amin a magyar illegális csoport a maga kis ujságját sokszorosította, hogy Eta hordja ki ezeket a lapszámokat, ami azt jelentette, hogy a lapocskák minden olvasójának a címe ott rejtőzött a lakásán: ő őrizte a rejtőzködő zsidók neveit és címeit, hogy vihesen nekik pénzt és élelmiszer jegyeket. (Ezeket a jegyeket a partizánok egyes fegyveres csoportjai rabolták a szétesztő központból, vagy a belga hatóságok titokban adták át a bujdosókat segítő partizán csoportoknak). Szóval Kostelnik Etának tele volt a keze munkával. A napi munkája közben és utána fáradhatatlanul járt, kelt, különösen olyan helyeken, ahol mások, ismertebb emberek, vagy pláne zsidók meg nem fordulhattak életveszedelem nélkül. A 12 éves fia hűséges segítőtársa volt Etának és ugyanabban a szellemben végezte munkáját mint az anyja. Kihordta a

lapokat, vitte a segílyt a bujkálóknak, vitte-hozta az üzeneteket és száz ember életét hordta a kis kezében tragikus komolysággal és tiszta értelemmel.

Aztán ez történt:

Egy éjjel felrohan hozzám Molnár Pista, akinek hősi és tragikus életéről később számolok be. A magyar partizánok vezére a maga csendes, nyugodt modorában, igen szűkszavuan, mert a maga hőstetteiről csak úgy immel-ámmal szokott beszélni ha nagyon faggattuk, elmondotta, hogy csak azért jött, hogy megkérdezze tőlem, hogy a Kostelnik Eta kislefia tudja-e vagy sem az én lakásom címét, vagy hogy tud-e rólam egyáltalán valamit?

A Kostelnik Eta fia? Kisé csodálkozva nézhettem rá, mert érezte, hogy a kérdés egy kis magyarázatra szorul. Mondtam neki, hogy nem tudhat rólam semmit, a címem nem szerepel egyik listán sem, ami az Eta lakásán lehet.

Mi történt?

Fáradtan vetette le magát egy diványra, mint aki pár percnyi nyugalmat és pihenést akar kizsarolni az élettől, aztán apró mondatokban, számtalan kérdésre válaszolva csak félszavakkal bökte ki a mondatokat.

“Az Eta fia benn van a Gestapónál. Biztosan verik. Kiszedhetnek belőle valamit.”

“Mégis, mi történt?” kérdeztem.

“Valaki beárulhatta Etát.”

Ez mindennapi dolog volt. Valaki pénzért, vagy apró kedvezményekért mindig beárult valakit. A gyávák, a gerinctelenek, a náccikkal szimpatizálók így tengették az életüket. Beárultak másokat. Valaki Etát is beárulta. Ujabb unszolásra Molnár Pista még mondott valamit:

“Három Gestapo ment fel a lakására ma délután úgy öt óra tájban amikor Kostelnik Eta haza szokott járni a munkából. De úgy látszik csak a gyerek volt otthon és gondolom elvitték és most faggatják. A többieket már értesítettem. Téged hagytalak utoljára.”

“És te mindezt honnan tudtad meg?” kérdeztem Molnár Pistát.

Csak úgy immel-ámmal felelte:

“Ott voltam amikor történt.”

Csak bámultam a szavak hallatára. Molnár Pistáról tudtuk jól, hogy minden veszedelmes helyzetből ki tudja magát vágni, hogy egy-két Gestapo legény élete nem számít az ő egyszeregyében, de ez mégis kissé zavarba hozott. Kérdeztem tőle:

“És téged nem fogtak el? Mi van Etával?”

“Én meglógtam, Etát meg figyelmeztették a szomszédok, mikor hazajött, hogy baj van, meneküljön. Most viszik a francia határ felé a mieink.”

“Sietnem kell, még sok a dolgom ma éjjel,” mondotta. Az ajtóban azonban hirtelen megállt: “Várjál csak” Kihuzta a revolverét a hátsó nadrágzsebéből és vizsgálni kezdte. “Négy golyó hiányzik belőle,” mondta. Egy skatulyából kivett négy golyót és megtöltötte a fegyvert. Aztán szó nélkül elment.

Négy golyó hiányzott belőle.

Csak napok mulva tudtam meg, hova került a négy golyó. Pista nem dicsekedett soha a hőstetteivel. Valahogy úgy volt, — ahogy összeállítottam a későbbi adatokból, hogy mikor három Gestapo legény nem találta otthon Kostelnik Etát, a fiut kezdték faggatni. Hol az anyja, mikor jön haza? A gyerek nem tudta. Nem akarta tudni. Felkutatnak a házban minden zugot, megtalálták a névjegyzékeket, az illegális sajtót, a hamis igazolványokat, a rejtőző zsidók cimeit, a pénzforrások névsorát, mindent, mindent. A gyerek nem akart tudni semmiről.

Nehogy Etát valaki figyelmeztesse a Gestapo jelenlétére mikor hazaérkezik, az egyik rendőr lement a kapuba várni rá. A másik kettő fenn maradt a lakásban a gyereket faggatni, pofozni, az iratokat tanulmányozni. Az nem tudott semmiről semmit, akárhogy verték.

Ebben az időpontban ért a házhoz Molnár Pista, aki újabb anyagot hozott Eta számára és azt hitte, hogy már otthon találja a munkából. Az ajtóban álló Gestapo pasas civilben volt, tehát nem tűnt fel Pistának. Megnyomta Kos-

telnik Eta kapucsengőjét és indult a lépcsőház felé. Ebben a pillanatban oda ugrik hozzá a civilben lévő náci bandita. Revolvert szorít a hátához és kérdi Pistát:

“Magának mi dolga van azzal a nővel?”

“Semmi. Nálunk dolgozik és azt akartam neki mondani, hogy holnap ne jöjjön, mert nem leszünk otthon.”

“Hát majd fenn mesélje el,” mondotta a Gestapo bítang és nyomkodta a fegyvert a hátába, hogy induljon felfelé a lépcsőn. Pista indult felemelt kezekkel, mintahogy a rendőr ráparancsolt. Mikor már a lépcső legfelső fokán állott Molnár Pista, egy hirtelen hátraugrással hasba rugta a németet, az bukott lefelé és még a lépcső aljára se ért mikor Pista már két revolverlövést adott le a gomolyogva bukdácsoló Gestapora. Az kiejtette kezéből a revolverét, Pista felkapta és sejtve, hogy a lövések zajára Eta lakásából kirohan a másik kettő, a földszinti oszlop mögé állt és ahogy kijöttek, azokra is leadott egy-egy lövést. Mind a kettőt megsebesítete, ahogy később kitűnt. Aztán elsietett a szomszédok odarohanó tömege között. Szerencsére Kostelnik Eta is ezekben a percekben érkezett haza és a kapuban figyelmeztették a szomszédok, hogy meneküljön. Eta elmenekült.

Molnár Pista első dolga volt, hogy értesítette mindazokat, akiknek a nevei ott szerepeltek Eta névsorán, hogy meneküljenek, hagyják el a lakásaikat, mielőtt a Gestapo rájuk tör. Megmentett mindenkit.

Kostelnik Etát még aznap éjjel átvitték a francia határon a belga és magyar partizánok és ott a francia ellenállási csoporthoz csatlakozott azonna! Páris felszabadítása után hónapokkal szerelt le, mint Maquis katona. Egy sor kitüntetés díszítette a mellét. A kisfiút a magyar katolikus misszió nyomására szabadon engedte a Gestapo, miután ugysem tudott belőle kivenni semmit. Hazaküldték Magyarországra, 1942 októberében és 1945 végén mint politikai fogoly került vissza Brüsszelbe — az anyjához.

Ez a Kostelnik Eta története. Hadd emeljem meg előtte a kalapom.

VII. FEJEZET

Hosszu az ut Buchenwaldig

Egy egész esztendő telt el még mielőtt eljutottam Buchenwaldig, egyik legrettegettebb koncentrációs táborig, ahonnan az ut már csak a kivégző táborhoz, Auschwitzhez vezetett. Közben ilyen dolgok történtek:

A román, sőt a magyar kormány is, (még Horthy kormánya) valószínűleg kivételes lelkifurdalás következtében, állítólag tiltakozott a külföldön élő magyar zsidók elhurcolása ellen. Annyi bizonyos, hogy a román zsidók kaptak menleveleket a konzulátusuktól, a magyar zsidók is kaptak volna, ha ki tudták volna mutatni, hogy a dédöregapjuk is Magyarországon született. Hát ilyen zsidó nem volt, mert a háboru alatt Belgiumból nem igen lehetett kijárni, hogy a magyarországi hatóságok ilyen bizonyítékokkal ellássák az ottani magyar zsidókat. Így hát az ember a magyar utlevelével felment a konzulhoz és kért tőle menlevelet. Egy konzuli tisztviselő, aki titkár, vagy iroda igazgató, vagy ki tudja mi volt ott, Kelemen névre hallgatott, a legdurvábban, gorombán kergette el a magyar zsidókat, ha felmentek hozzá menlevélért.

“Ha nem takarodik ki, behivom a Gestapot,” ordította és ez volt az egyetlen szivesség, amire hajlandó volt. Behívni a Gestapot, ami azt jelentette egyszerű magyar nyelven, hogy viszik a haláltáborba az illetőt. Hát ez volt

a Kelemen ur. A másik nevére nem emlékszem, de úgy hal-
lom otthon van Magyarországon és kíváncsi vagyok ott is
hivatja-e a Gestapot, vagy a magyar népbíróság hivatja
őt. Ott volna a helye, annyi bizonyos.

Aztán az is történt, hogy egyik legkiválóbb magyar
partizánunkat, magát a vezérünket, Molnár Istvánt elvesz-
tettük.

Egy előző fejezetben már szoltam Molnár Pistáról, de
nagyon hiányos volna ez a történet ha el nem mondanék
róla egyet-mást.

Negyvenhárom elején fogták el először Molnár Pis-
tát, akinek akkor már rettegett neve volt az SS-urak előtt.
Tudták róla, hogy minden nagyobb akciónak ő volt a vezé-
re és kitervezője, sok SS legény harapott a fübe Molnár
Pista tervei alapján. Tudták, hogy ő tervezte meg a szökést
az Auschwitzbe menő transzportvonatról, amin 1200 szeren-
csétlent szállítottak a nácik a kivégző táborba, amikor szá-
zával menekültek meg az elhurcoltak, noha hatvan gép-
fegyveres SS katona kísért a zsufolásig megtelt teher-
vonatot. A kocsi ajtókat — bent 70-80 emberrel — leőlmöz-
ták, az ablakokat bedeszkázták és bár ez már a 19-ik trans-
port volt, ami Belgumból elindult, még egyetlen embernek
sem sikerült megszökni. Molnár Pistának sikerült.

Kicsempésett egy levelet a gyűjtőtáborból, amiben
megírta pontosan, mikor indul a vonat, amelyen őt is vi-
szik majd, a partizánokat kioktatta, hogy hol és mely per-
cen támadjanak, robbantsanak, minden kocsiban pedig el
volt rejtve egy-egy feszítővas. Mint mindig Molnár Pista
ezuttal is pontosan számított. Igaz, hogy a menekültek 45
lelket veszítettek, de a hatvan SS kísérő se maradt mind
életben. A foglyok nagy része elmenekült a zavarban. Kö-
zeli tanyákon, falvakban bujtatta el őket a nép. Molnár Pis-
ta másnap már Brüsszelben végezte a földalatti munkáját,
mintha semmi sem történt volna.

Pár héttel később egy német SS vonatot röpitett a
levegőbe, amikor 250 náci Gestapo legény pusztult el.

Amikor Pistát januárban elfogták, az volt a szeren-

csénk, hogy nem állapították meg róla, hogy kicsoda. Egyszerű zsidó papírok voltak nála, nem a maga nevére kiállítva, szóval mint holmi elfogott zsidót kezelték és nem mint a partizánok egyik legbátrabb, legelszántabb vezetőjét.

Sajnos pár hónap múlva egy német municiót szállító teherautót akartak kifosztani a partizánok Molnár István vezetése alatt, de ez már nem sikerült és itt lelte halálát a magyar partizánok egyik legkimagaslóbb alakja. Ugy látszik a németek sejtették, hogy a robbanószerkeket szállító kocsit meg fogják támadni a partizánok és úgy intézték, hogy mikor azok körülfogják a kocsit, ők egy nagyobb gépfegyveres csapattal körülfogják a támadókat. Nyolcan voltak a partizánok és mind a nyolcat halálra sebeztek a német katonák mielőtt a kocsit elfoglalhatták volna.

A hálás belga nép és kormánya szép emlékművet állított Molnár István sirja fölé a belgiumi temetőben. Ahányan vagyunk magyarok mindannyian büszkék lehetünk rá.

•

Nagyon hosszura nyulna ez a könyv ha leírnám külön-külön az egyéni tragédiákat, amik a közvetlen barátaimat és azok családját érték a náci gyilkosok kezei között. Hisz ezek már mind ismert borzalmak és nem akarok álmatlan éjszakákat okozni az olvasónak az egyes bestiális gyilkosságok leírásával. Nincs olyan magyar család Amerikában akit személyesen ne érintene valami borzalom és akinek a családjában nem fordult volna elő hasonló tragédia. Csak egy megdöbbentő esetet akarok itt rövidesen elmondani, ami nem annyira a borzalmak sorába tartozik, mint a hihetlenségek kategóriájába és mert annyira elüt mindentől, amit eddig tud a világ a náci brutalitásokról, az árulókról, quislingekről és egyéb judásokról.

Minden nemzetnek, fajnak voltak és vannak árulói. Hiszen emlékeznek bizonyára arra, hogy a varsói ghettóban is voltak előkelő, gazdag zsidók, akik a "Zsidó Tanács" tagjai voltak és hogy a maguk rongyos bőrét mentték, kiszolgáltatták a többieknek a nácik gyilkos szadizmusának. Hatan egy napon követtek el öngyilkosságot, amikor lát-

ták, hogy nem mentik, hanem pusztítják a fajtajukat a tanácsosi mivoltukkal. Brüsszelben csak egy ilyenről tudok. Egy Jaques nevű zsidó szállodai portás volt ez, aki tudott több nyelven és aki jó pénzért beállt a Gestapóhoz árulónak. Ő felismerte az uccán is a zsidókat, azt is megtudta állítani egy pillantás alatt, hogy melyik milyen nemzetiségű. Kapott 500 frankot minden beadott zsidóért és később már ő maga is Gestapo ruhában járt, hogy az életét biztosítsa. Ez a bitang sok ezer zsidót juttatott gázkamrába és a legjobb a dologban az, hogy a felszabadulás után úgy el tudott tűnni, hogy soha nyomára nem akadt senki, noha négy ország hatósága kereste. Autón járt egy másik SS legénnyel és a járdát figyelte. Amikor megpillantott az uccán egy zsidónak látszó embert, kiszálltak a kocsiból, leigazoltatták és vitték a Gestapo kaszárnyába.

Magam is találkoztam vele egyszer, mégpedig a vonaton. A folyosón álltam és figyeltem. Nagyon nézett. Tudtam, hogy el vagyok veszve, ha meg nem lógok, tehát mielőtt a vonat megállt volna az állomáson, a tulsó oldalon kiugrottam. Naponta átlag huszonöt embert szállított a Gestaponak Monsieur Jaques tizenhat hónapon keresztül. Mintegy 1500 embert küldött a halálba. Szervezett egy spicli gárdát vidéken, akik felkutatták az elbujt zsidókat, telefonáltak Jaquesnek, aki autón kiment és összeszedte őket. Férfiakat, nőket, gyerekeket egyaránt. Neki mindegy volt. Egy lengyel partizán egyszer észrevette, amint Jaques kiszállt a kocsijából, hogy valakit beemeljen. Kirántotta a revolverét és rálőtt. Csak a vállán ejtett sebet, sajnos. A másik Gestapo ellenben súlyosan megsebesítette a lengyelt akit kórházba vittek, de onnan a partizánok egy éjjel elvitték.

Jaques pár nap múlva már az uccán volt és szedte az áldozatait most még nagyobb dühvel, pedig a partizánok állandóan terveztek merényleteket ellene, de sikertelenül. Mondom, megmenekült a bitang és ma sem tudjuk merre jár. Minden náci szemét között a legszemetebb.

VIII. FEJEZET

Engem is elfognak

Ez 1943 november hatodikán történt.

Az ember persze minden nap készülődött erre az eshetőségre. Ugy volt vele az ember, hogy várta, várta minden percben a rettegett eseményt, pláne mikor napról-napra látta a legközelebbi barátait eltűnni a Gestapo feneketlen börtöneiben, vagy legjobb esetben egy németországi koncentrációs táborban, ahol ugyan nem voltak gázkamrák, de ahol halálra dolgoztatták és éhezettették a foglyokat, mert az is egy biztos halálnem volt a német názik tudományosan és matematikai alapon kidolgozott számításai szerint. Ugy is volt. Hisz láttuk azóta a mozikban is, hogy építettek hullahegyeket a halálra koplaltatott, agyonkinzott embertömegekből. Addig dolgoztatták őket egy tányér levesen és egy darabka kenyéren, amíg fel nem fordultak. Ingyen munkát zsaroltak ki belőlük és hajtották őket, míg fizikailag kibírták, aztán a hullahegyekre hányták őket.

És mindezt a német nép segítségével és jóváhagyásával. Ezt ne felejtsük soha!

Szóval azon a reggelen a zsebembe csusztattam egy névsort, amit napokkal előbb kaptam a földalatti mozgalom intézőitől, hogy vigyek el azoknak, akik a listán vannak bizonyos dolgokat. Élelmiszerjegyeket, igazolványokat, hamis papirokat, pénzt, stb. Ez is az egyik feladata volt azoknak, akik a baloldali ellentállási munkában résztvet-

tek. Mielőtt azonban elindultam volna az utamra bementem a munkahelyemre, hogy egy órát segítsek a gazdám-nak és a többieknek. Egy Madame Stephan nevű hölgy volt a munkaadóm. Egy keresztény magyar ember volt a férje, akit egy évvel azelőtt ítéltek a németek életfogytiglani kényszermunkára "államellenes tevékenység" miatt. Az asszony belga nő volt, keresztény, de halálosan gyűlölte a németeket talán éppen a férje miatt, de különben is megvolt rá minden belgának a történelmi oka is. Igen derék, jó ravaló asszony volt. Az ura egy németországi börtönben született, de a háború után persze kiszabadították a Szövetségesek őt is. Madame Stephan sok mindenben segítségünkre volt, bár a Gestapo állandóan figyelte, persze az ura miatt. Mindig csodálkoztam rajta, hogy őt nem bántották, hagyták az üzletét vezetni és nem sokat kellemetlenkedtek neki általában.

November 6-ika egy szombati napra esett. Madame Stephan rendszeren szombaton szokta leszállítani az elkészült butordarabokat a kereskedőnek, akinek készültek és én mindig segíteni szoktam szombat reggel az elszállítás körül. Az én dolgom volt utánna nézni, hogy a butorok rendszeren kerüljenek a szállítókocsira. Egy óra alatt végeztem is a munkával minden szombat reggel. Kilenc órára már mehettem az ellenállási mozgalom ügyeit intézni.

Ezen a szombaton az én utam is arra vezetett amerre a teherautó a butort szállította, tehát felszálltam a kocsira a butor mellé állva hátul, míg elől a főnöknőm meg a soffőr ültek. Ahogy az autó elindult és a mi uccánkból egy forgalmas uccába fordult, az Avenue Louis-ba, hirtelen észrevettem, hogy egy Gestapo autó jön utánnunk. Eleinte nem volt feltűnő, mert a Gestapo főhadiszállása ebben az uccában fészkelt és az első percekben nem gondoltam komoly veszedelemre. Ahogy elhaladtunk a Gestapo főhadiszállása előtt, eszembe jutott, hogy pár héttel azelőtt egy angol repülőgép jelent meg fölötte, majd leereszkedett háztető magasságnyra és az épület abalakain beszórt egy halom golyót a Gestapo bitangokra. Belga repülők voltak,

mint később kiderült, akik jól ismerték a helyet. Három SS legényt megöltek, aztán visszarepültek Angliába.

Az ilyen dolgok mindig boldog örömmel töltötték el a derék belga népet és nagyon felvillanyozták kedélyüket.

Eleinte, mondom, csak véletlennek tulajdonítottam, hogy a rendőrközi mellénk került, de mikor a második fordulónál, ahol a főuccáról letértünk, még mindig a nyomunkban volt, kezdett a dolog egy kissé idegesíteni. Amikor meg öt perccel később elhaladt mellettünk és felismertem Jacques urat, a zsidó Gestapo legényt két másik bitanggal a kocsiban, akkor már nem volt kétségem aziránt, hogy utánam jönnek.

Most már gyorsan kellett cselekedni.

Odaszorultam a kocsi falához és az autó faváza és a vízhatlan ponyva közé, (ami a favázat takarta,) benyomtam minden darab iratot, ami a zsebeimben volt, a pénzt, amit még a délelőtti folyamán át kellett volna adnom a címzeteknek, minden darab papírt, kivéve a magam igazolványát, amin a valódi nevem és a cimem volt — de zsidó pecsét nélkül.

Hirtelen kellett határozni. Meg kellett akadályoznom, hogy az autóban kutassanak, hogy a főnöknőmet elővegyék és esetleg megvádolják azzal, hogy egy zsidót rejtegetett, hogy a papirokat a névsorral megtalálják nálam, tehát nem volt más választásom, mint leugorjak a teherautóról, tudván, hogy csak engem fognak üldözni és a két ártatlan embert békében hagyják. Azok persze nem is sejtették, hogy én milyen katasztrófa előtt állok.

Mikor a kocsi kissé lelassított, leugrottam és az uccsarkon álló tiz lépésnyire lévő ujságbódéhoz szaladtam, újságot kértem, mint akinek a dolgai rendben vannak. A zsebemben kotorásztam éppen pénz után, amikor a három gyilkos körülvett. Egy szót se szóltak, hanem belöktek az autóba és ott kezdték a zsebeimet átkutatni. Csak a hamis bizonyítványt találták a belső zsebben. Semmi egyebet. Mondta most az egyik a másik kettőnek:

“Az autót is le kellett volna állítani.”

Nehogy hazudni merjek nekik, lekentek egy pofont és kérdezte az egyik ronda bitang:

“Mit hagyta a kocsiban?”

“Semmit. Nem volt nálam semmi.”

Még egy pofont kaptam, most a másiktól. Ezek a munkát felosztották egymás között, részben talán mert az egyik hagyta a másikat is élvezni.

“Kinek a kocsija volt az?” kérdezte most a zsidó Gestapo Scharf Móricz.

“Nem tudom. Én csak felkapaszkodtam rá, mert arra ment amerre én is menni akartam.”

“Hová akartál menni te zsidó?”

“Sehová, csak sétálni, ki a város végére.” Hazudtam rendületlenül, de mivel ez is olyan világos hazugság volt, hát a harmadik is leadott egy pofont, nehogy a másik kettő tultegyen rajta.

“Hát akkor miért ugrottál le a kocsiról?” kérdezték.

“Mert mikor megláttam a rendőrségi autót, menekülni akartam, mert zsidó vagyok,” magyaráztam nekik ezuttal hihetőbben.

Ujra megvizsgálták a papiromat. Persze nem volt rajta a zsidó pecsét, de a lakásom címe pontosan szerepelt rajta. A lakás valóban az én lakásom volt, de nem laktam benne biztonsági okoknál fogva, no meg mert ebben az időben már illegalitásban éltem hónapok óta. Gondolták a bitangok, hogy elvisznek előbb a lakásomra, hátha találnak ott még valakit, talán a családomat ha van, talán barátaimat. Közben kérdezték:

“Honnan vetted a hamis iratot?”

Mivel erre nem voltam hajlandó felelni, újabb pofonok következtek, de ezzel aztán meg is elégedtek, nagy csodálkozásomra. Nem forszírozták a dolgot.

A lakásomra érve hamarosan meggyőződtek róla, hogy egyedül lakom ott. A szomszéd lakókat kihallgatták, mindegyik igazolta, hogy egyedül lakom a lakásban, mert hisz tudták miért kérdezik és mindegyik menteni akart, mindegyik gyűlölte őket. Még azt is megengedték, hogy némi

holmit vegyek magamhoz miután alaposan átkutatták a lakást. Kiforgattak mindent, de nem találtak semmi kompromittáló dolgot. Az ilyesmiben rettentően tehetségesek voltak, de annyi eszköz nem volt, hogy felírták volna az autó számát, amiből kiugrottam, pedig volt rá idejük bőven mi alatt követtek bennünket. Mikor végeztek a lakással elindultunk a Gestapo főhadiszállásra, vissza az Avenue Louis-ra, újabb kihallgatásra.

Itt jódarabig várnom kellett, tehát volt időm végiggondolni a helyzetet és a vele járó következményeket. Nem nagyon vigasztaló volt a tudat, azt meg kell hagyni. Szóval én is odajutottam ahova a többiek százezrei már eljutottak. Mi lesz a kilenc éves kisleánnyal? Most már igazán egyedül marad. Azok akiknek a délelőtti folyamán át kellett volna adnom dolgokat, pénzt, meggyaszt, most már várhatnak. Este hatkor egy másik baráttal, Saphir Miklóssal kellett volna találkoznom, aki két partizánnővel akart megjelenni a találkozón, hogy szervezeti dolgokat beszéljünk meg. Azok is hiába fognak várni.

De legjobban aggasztott a kisleány sorsa. Jó helyen volt ugyan, az apácák kegyesen vigyáztak rá, őrizték, táplálták a jószágos lelkek, de mi lesz vele, ha én már nem leszek, ha nem kapja majd meg a választ leveleire tőlem. Minden héten írt az illegális neve alatt az én illegális címemre, nevemre és én minden héten válaszoltam neki. Igaz ugyan, hogy gondoskodtam róla, hogy az esetben ha elfognak, legyen más, aki válaszoljon a leveleire, küldjön neki időnként csomagokat, nehogy megtudja, mi történt velem, de ez nem az, amit reméltem. Kissé szorította a torkomat a gondolat és ha nem lettem volna olyan edzett és nem láttam volna annyi borzalmas tragédiát magam körül, talán sirva fakadtam volna.

Egy durva hang szólított a nevemen.

“Menjen be!”

IX. FEJEZET

Malin — az első állomás

Itt más nem történt mint, hogy felvették a személyi adataimat, tudomásul vették, hogy zsidó vagyok, aztán belöktek egy pincehelyiségbe, ahol már volt vagy tizenöt ember, asszony, gyerek, némelyik négy napja, várták, hogy elegen legyünk az elszállításra. Aznap én voltam az első, akit belöktek a zsufolt pincébe, tehát érdeklődéssel fogtak körül a szerencsétlen fogolytársaim. Mindegyiken látszott a verés helye. Minden felnőttet összeverték okkal vagy anélkül. Elmondották, hogy ha majd ötvenen leszünk, akkor elszállítanak bennünket Malinba.

Malin arról volt nevezetes a nyugati zsidók között, hogy noha elég nagy város, mégsem élt benne zsidó család soha. Ennek az oka nem az volt, mintha a lakosság ellenezte volna, vagy nem bántak volna velük tisztességesen, hanem az, hogy a spanyol inkvizíció idején odaszállították az üldözött zsidókat, ott égették el őket a máglyán és később onnan széledtek szerte a világba, főként Törökországba. Azóta, állítólag, a zsidók nem akartak Malinban élni. A vallásosabbak elkerülték messziről e helyet évszázadok óta. Hogy mi igaz ebből a legendából, nem tudom. Ma is van egy ucca, amit Judenstrasse-nak hívnak. Igaznak hangzik és ha a zsidók örökös üldöztetésének a történetét tekintjük, akkor valószínűnek is hangzik.

A különös ebben a pincei gyülekezetben az volt, hogy valamennyiüket a derék Jaques fogta el. A zsidó Gestapo bérenc. A Scharf Móric német SS egyenruhában. Ahányat megkérdeztem, mind azt mondta, hogy Jaquesnek köszönheti, hogy odakerült. És csak azt nehéz elviselni, hogy ez a haramia ma is kényelmesen és gazdagon él a zsidó gyerekek véréből szerzett pénzen.

Itt naponta háromszor adtak enni, persze a zsidó bizottság gondoskodásából, mert ha azok nem küldtek volna be élelmiszert, vagy pénzt rá, éhen haltunk volna abban a sötét pincében. Ugy 11 óra tájban újra behoztak két férfit meg egy gyereket. Kíváncsiságból megkérdeztem tőlük, hogy őket ki fogta el.

“Jaques, persze,” válaszolták. Ujra keresett ezer frankot, ha a gyerekért nem is fizettek neki. Ez azonban nem valószínű, mert a gyerek is számított. Azonban lehetséges, hogy az féljeggel utazott.

Reggel hoztak be kávé és kenyeret, délben meg levest. Nekem nem igen ízlett és étvágyam sem igen volt. Nehezen tudtam beletörődni sorsomba az első napokban. Még csodálkoztam, hogy a többiek olyan könnyen veszik. A felnőttek hangulata egész jó volt. Még énekeltek is régi zsidó dalokat, az öregebbek csendesen imádkoztak. Éppen szombat volt, tehát olyan ünnepi hangulat uralkodott a válasszók között. Csak a gyerekek voltak nyugtalanok és izgatottak.

Délután fél kettőkor jelentette egy őr, hogy készüljünk, csomagoljunk, mert két órákor visznek bennünket tovább. Ez jelentette Malint, a gyűjtőtábor. Két fegyveres katona lépett be két órákor pontosan. Megszámoltak bennünket, kivezettek az udvarra, ahol már várt ránk egy nagy teherautó. Előbb a gyerekeket rakták fel rá, aztán a nőket és végül a férfiak másztak fel. Négy fegyveres katona kísért bennünket az uton, de indulás előtt figyelmeztettek bennünket, hogy szökés esetén a helyszínen lövik agyon azt, aki megkísérli.

Megyünk a városon keresztül gyors iramban. A teher-

autó hátul nyitott, tehát kiláthatunk az uccára. Bucsuzunk az ismerős uccáktól. Itt, ott ismerősöket is lát az ember a járdákon. Vajjon látjuk-e még valaha egymást? Látjuk-e még valaha ezeket az uccákat? A város népe már megszokta ezeket a teherautókat. Mégis utánunk néznek. Egy-egy asszony integet és kiabál: "Ne féljenek, nem tart már soká!" Jól esett ez a vigasztalás, de nem sokat jelentett a mi helyzetünkben. Néhány asszony sir a kocsiban. Vigasztaljuk őket. Kitartás, nem szabad elvesztenünk a fejünket. A gyerekekkel játszozunk és közben szemrehányást teszünk az anyáknak, hogy miért hozták magukkal a gyerekeiket, mikor tudták, hogy mi vár rájuk. Nehéz megállítani a gyereksírást, amikor a gyerek azért sir, mert fél. Ezek meg féltek szegények. Még az apróbbak is sejtették, hogy rossz helyre viszik őket. Az asszonyok mind egy sipot fujtak: nem akartak megválni a gyerektől. Hadd legyen velük is az, ami az anyjukkal. Nagyon helytelen gondolkozás volt ez, mert hiszen a fiatal nőknek csak úgy volt reményük megmaradni, ha nem volt gyermekük. Ezt már majdnem mindenki tudta, mégsem volt szívük megválni a gyerekektől az utolsó pillanatig. Most már késő volt vitatkozni velük.

Egy órai kocsizás után megérkeztünk Malinba.

Egy kaszárnyyszerű épületben találtuk magunkat. Csak német katonákat láttunk, foglyot egyet sem. Később megtudtuk, hogy új foglyok érkezése idején nem volt szabad nekik kinn tartózkodni. Még az ablakon se nézhettek ki, mert rájuk lőttek az őrk. A parancsnok egy hamburgi SS kapitány volt. Betereltek bennünket egy irodába, ahol mintegy 15 nő és öt férfi fogoly volt beosztva munkára. A bikacsökjét forgatva, egy SS legény figyelmeztetett bennünket, hogy adjuk le minden értékünket, mindent ami ér valamit önkéntesen, mert nagy motozás következik. Akinél találnak valami értéktárgyat az ezzel a hétágu ostorral ismerkedik meg. Kiürültek a zsebek, előkerültek az értékek. A papirokat, fényképeket egy kosárba kellett dobálni.

Itt aztán el is könyvelték bennünket. Kétféle zsidó fo-

goly volt. A kedvezményes és a nem kedvezményes. Az előbbi kategóriába tartoztak a román, svájci, spanyol és magyar zsidók. Ezeket "Z" betűvel és egy számmal különböztették meg a többiektől. A kedvezmény abból állott, hogy nem Lengyelországba, hanem Németországba utalták őket, ahol állítólag nem voltak gázkamrák. A magyar konzulátus Brüsszelben ugyan nem volt hajlandó bennünket magyaroknak elismerni, de a németek azokat, akik 1939-ben Magyarországon éltek — és ezt könnyebb volt igazolni — a "kedvezményesek" közé sorozták. Szóval még a német náci is különbek voltak, mint a Szálasi, Horthy-féle konzulok, hogy Kelemen urat ne is említsük megint. A nem-kedvezményes csoporthoz tartozott a cseh, lengyel, német, osztrák, belga, holland és francia zsidóság. Ezek csak számot kaptak, de betűt nem.

Eddig rendben lett volna minden. De mikor mindenki kiűritette zsebeit, négyesével tereltek be bennünket egy másik szobába, ahol két gyilkos pofájú SS legény korbácsokkal állott és az egyik ránk kiáltott:

"Levetközni!"

Az mindegy volt neki, hogy fiatal lányok, asszonyok és férfiak együtt voltak. Le kellett vetközni mindenkinek anyaszüz meztelenre. Természetesen a fiatal lányok resteltek levetközni a férfiak előtt és ha bármelyik vonakodott, a korbács végigsuhintott a fehér, vékony bőrén. A lány felordított, talán nem is a korbácsütéstől, hanem a szégyenkezéstől, meg az állatias brutalitástól. Nem volt bennük anynyi tisztesség, hogy a nőket külön-külön vigyék be, hanem a férfiakkal együtt kellett nekik a vetkőző-kutató szobában megjelenni. Ezek a bitangok kéjelegve kutatták át a meztelen nőket, a hónaljukat vizsgálták, a szeméremtestüket kutatták át, hogy nincs-e valami gyémánt elrejtve náluk. Még a menstruációs nők kötéseit is leszedték róluk ott a többiek szemeláttára. Azt is átvizsgálták, aztán visszaadták. Közben mások a ruhákat vizsgálták át, felszaktották a varrásokat, rongyokba adtak vissza minden darabunkat. Mások a csomagokban talált holmival végeztek

ugyancsak ilyen módon. Végül mikor ezen is átestünk, a nyakunkba akasztották a jelzésünket és felvezettek a kijelölt szobákba.

Az a szoba, ahova én kerültem mintegy hatvan ember lakhelye volt. Mindenki megrohant, hogy mondjam el kik jöttek velem. Mindenkinek volt még valakije kint és bármilyen öröm lett volna nekik találkozni a szeretteikkel, inkább rettegtek a gondolattól mint örültek volna neki, ha valakijök velem érkezett volna.

Megtudtam hamarosan, hogy mi a helyzet a malini táborban. Négy héttel azelőtt indult el a legutolsó transport, 1,400 ember. Csak akkor viszik el a foglyokat, amikor anynyi együtt van. A jelenlegi létszám 420 fogoly velünk együtt. A helyzet egyébként itt türhető volt. Háromszor kaptak enni, — persze abból, amit a zsidó bizottság beküldött a számukra, — de dolgozniok nem kellett, tehát kibírták a vékony koszt mellett.

Voltak irigylelt emberek is a foglyok között: azok, akik vagy az irodákban, az asztalos műhelyekben, a konyhában vagy a szabóműhelyben dolgoztak. Ezeket nem vitték el a transzporttal. Vigyáztak is az "állásaikra". A legcsekélyebb mulasztás elég volt arra, hogy kirepítsék a hivatalukból és a transportosok közé tegyék. Nagyobbára vigyáztak is, mert a legjava ezeknek a boldogoknak már két esztendeje tartotta az állását.

Ugy számítgattuk, hogy tekintve, hogy mostanában már minden nap kevesebbet és kevesebbet tudnak behozni a Jacques és barátai, még vagy 7—8 hetünk van, mielőtt a legközelebbi csoport elindul a német táborok, vagy a gázkamrák felé. Közben abban is reménykedtünk, hogy még addig vége is lehet a háborunak...

Reggel és este 7—8 között kötelező körséta volt az udvaron. A nap egyéb szakában benn voltunk a teremben. A családok egymás mellett aludtak leterített szalmazsákokon, a magános ember oda feküdt, ahol épp hely volt, férfiak, nők vegyesen, nem elkülönítve. Eleinte furcsa volt, de ezt is megszokja az ember. Reggel kaptunk kávé egy darab kenyérrel, ami a napi kenyéradag volt, délben levest, este

meg főzeléket, amit a Vörös Kereszt küldött be. Két férfi és nő végezte felváltva a takarítást, az éjjeli edény kiürítését regelenként csak férfiak végezték, de igen demokratikus alapon. Az egyetemi tanár meg a handlé zsidó egyaránt, ahogy sor került rá. Csak a hivatalos személyek nem tartoztak tisztogatási munkát végezni. Azok, akik állásban voltak, meg a két zsidó "parancsnok", Herr Krauss és Herr Meyer, akik az SS kegyeibe furakodtak azzal, hogy baromi módon bántal a többiekkel. Ezért aztán azt a kedvezményt élvezték, hogy szombat-vasárnapra felváltva bemehettek Brüsszelbe a családjaikhoz, akik védett statusszban voltak, hoztak, vittek üzeneteket jó pénzért, de a foglyokkal rosszabbul bántak, mint az SS legények. Ezek ketten ott maradtak Malinban, meggazdagodtak és most is hetykén sétálnak a belga fővárosban — bántatlanul. Hiszen ők is a koncentrációs táborban töltötték a háborút!

Most hadd emlékezzek meg néhány szóval itt "Anyu"-ról.

Első este, amikor lementem sétálni az udvarra a többiekkel együtt, találkoztam Anyuval. Ez a hölgy egy régi, kedves ismerősöm volt, magyar asszony, Madame Simon, akit az egész gyűjtőtábor csak "anyunak" hívott, mert csupa jószág, segíteni akarás és önfeláldozás volt az élete. Már egy éve volt itt és a szabó műhelyben dolgozott, tehát egyik "alkalmazott" volt és mentes a deportálástól. Két igen tehetséges gyereke volt Anyunak, egy 18 éves leány és egy husz éves fiú. Mindketten az ellenállási mozgalomban harcoltak volt, de ebben az időben amikor én Malinba kerültem, már mindkettőt elfogták volt a nácik és elszállították Auschwitzba. Senki sem hallott róluk többet. A németek persze erről nem tudtak. Anyunak bizalmas állása volt, de ő volt az egyetlen, aki hajlandó volt kockáztatni ezt az állást, sőt az életét is, mert míg a többi "állásban lévő" egy hajszálnyit segítséget nem nyújtott volna az ujoncoknak, akik az első csomagjaikat csak 8—10 nap múltán kapták meg rendesen, Anyu ott volt a titkos segítséggel, hozott, vitt, adott amire csak rá tudta tenni a kezét. Ő vál-

lalta a következményeket, a felelősséget. Ő maga úgy akarta, hogy a gyerekei harcos forradalmárok legyenek.

Elmondotta Simonné, hogy a lányát pár héttel előbb fogták el mint őt magát. Őt is Malinba hozták, de csak néhány napig volt ott, aztán elvitték Auschwitzba. A fiával is így járt szegény Anyu. Azt már 1941-ben elfogták és "politikai tevékenység" címén elítélték két esztendőre. A belga börtön parancsnok megszerette és megszöktette 18 hónap múltán előre kitervezett módon. A fiu, aki a tőrdalatti mozgalomban tevékeny részt vett, a börtönből kiszökve a barátai karjaiban találta magát. Ujra az ellenállási mozgalomhoz csatlakozott. Magam is többször találkoztam vele és mint mindenki más, én is nagyon megszerettem. Egyszer csak eltűnt. Tudtuk jól, mi történhetett vele. Malinba hozták. Ezt a jelenetet, amikor az anyjával ott találkozott, nehéz elmesélni megindultság nélkül. Tudták mindketten, hogy nem árulhatják el egymáshoz való rokonságukat. Némán, hüvösen fogtak kezét. A fiu nem mint szökött fogoly és partizán került kézre, hanem mint egyszerű zsidó gyerek. Másként nem sokat teketóriáztak volna vele.

Ez volt az első vasárnapi szórakozásom: az Anyu mesélt a két gyerekéről. Azóta, mint mások mesélték, Anyu-nak az egyetlen gondja volt, hogy a szüleik nélkül odakerült gyerekeket gyámolította, etette, varrt rájuk, babusgatta őket. Sok olyan gyerek ment Malinon keresztül, akiknek a szülei még szabadlábban voltak. Anyu volt a hősök között a legragyogóbb, legszentebb hős. Mikor én ott voltam már huszonegy transzportot nézett végig, mindegyik egy-egy tragédia.

Az első napok elég nyugalmasak voltak, bár rettentő sok izgalommal járt minden apró esemény. A foglyok javarészt türehető hangulatban voltak, mert mindenki arra gondolt, hogy ezek után az aránylagos nyugalmas napok után, jön majd a borzalmas tábori élet valahol máshol. De ezt a gondolatot az emberek elhessegették maguktól. Még ha biztos is a halál, ki akar rágondolni? A cél az volt, hogy ezt a kis időt ki kell használni arra, hogy testileg és lelkileg

megerősödjünk, hogy legyen majd hozzá erőnk és kitartásunk az elkövetkezendő kinszenvedést kiállani.

A legizgalmasabb szenzáció azonban mindig az volt, amikor "ujak" jöttek. Az első csoport, amelyet behoztak ötvenkét emberből, asszonyból, gyermekből állott. Hat magyar is volt köztük. Két férj, feleség és két férfi. Liégeből jöttek. Csodálatosképpen (vagy talán nem is olyan csodálatos) köztük volt Saphir Miklós barátom is, akivel akkor szombat este kellett volna találkoznom, amikor elfogtak. Őt a lakásán fogták el, két nappal később, hétfőn reggel. Ugyancsak a Jacques ur. Az ő címét már a Magyar Királyi Konzulátustól kapta meg ez a vérszopó gazember. Kelemen ur volt szíves kiszolgáltatni a magyar zsidók címeit a Gestapo legvérengzőbb banditájának. Az én eltűnésemről már szombat délben tudomást szereztek a barátaim és azonnal intézkedtek, hogy úgy a Solidarité, mint magánszemélyek is, csomagokat küldjenek be nekem. Jöttek is egyre másra.

Egy kis reménysugarat is hoztak magukkal az "ujak", akik elmondották, hogy az oroszok már a lengyel határon vannak, verik vissza a németeket. A csomagokban is találtam leveleket, amikban ugyancsak biztató és bátorító hírek szerepeltek, de hiszen ez mindig úgy volt és mindig úgy is lesz, hogy a bajban lévőket vigasztalják a barátaik. Még egy kis kitartás! Nem tarthat már soká! Közben "Anyu" útján, mi is küldtünk ki leveleket a barátainknak. Az állásban lévőket kéthetenként látogathatták keresztény barátaik. Ezek útján csempészte ki Anyu a leveleket.

Az ott tartózkodásom második hetében egy hatvan főnyi szállítmány érkezett Malinba. Anyunak egy huga volt köztük, akinek a férjét már régebben elvitték. Képzeltető milyen találkozás volt ez is. Voltak gyakran ilyen találkozások. Egy antwerpeni asszony itt találkozott két évi távollét után két gyermekével. Az egyik 9 éves, a másik tizenkettő volt. Ezekkel érkezett meg egy ismert és kitűnő magyar partizán is, Rosner Aladár, akinek harcos multjában három éves spanyol polgárháború is meghúzódott. Hirt holt Molnár Pista nagyszerű harcos tevékenységéről, elmondta, hogy a náci örök már nem kettesével, hanem hár-

masával járnak csak az uccákon. Így kettesével nem volt nagyon biztonságos, mert sokan a föbe haraptak. (Egy kis városban, ahol a partizánok megöltek három belga SS katonát, a pap nem volt hajlandó őket eltemetni, mert a karporsók horogkeresztrel voltak letakarva. Követelte, hogy azt előbb távolítsák el. Mivel ezt nem voltak hajlandók megtenni, a pap nem volt hajlandó misézni fölöttük. Náci tábori papok temették el végül is, míg a belga papot elvitték egy koncentrációs táborba. Ugyancsak megtagadták a templomi harangok átadását is. Ez is azt jelentette, hogy papokat vittek el a koncentrációs táborokba.)

Közben a malini táborban egyre gyűlnek az emberek. Jacques és társai szorgalmasan dolgoznak és a magyar konzulátus Kelemenje egyre jobban a kezükre jár. Jönnek a magyar zsidók tucatjával.

A harmadik héten már hatszázan voltunk a malini táborban. Még száz kellett ahhoz, hogy tovább szállítsanak bennünket. Az állandó beszélgetési téma az volt, hogy mikor érjük el a transzporthoz szükséges számot. Számolgattuk a napokat, az eshetőségeket, a valószínűséget. És ha majd együtt leszünk, vajjon hova visznek bennünket?

X. FEJEZET

Malini tragédiák

Noha a malini gyűjtőtábor valóságos üdülőhely volt ahhoz képest, ami még várt ránk és amit jól tudtunk valamennyien, mégis történtek ott megrázó tragédiák és láttunk dolgokat, amiket nehéz elfelejteni, amig emlékezni tudunk.

Ott volt például a török zsidók esete. A mi szobánkban voltak vagy harmincan és igen érdekes csoport volt a mindenféle fajta szerencsétlen zsidó között. Ezek tulajdonképpen spanyol zsidók voltak, már mint az őseik, akiket — mint említettem — Spanyolországból hurcoltak vagy négyszáz évvel ezelőtt Malinba, Belgiumba, ahol máglyan égették el őket az inkvizíció akkori nácijai. Azokat égették el a történelem tanítása szerint, akik nem voltak hajlandók a katolikus hitre térni. Mások meg elmenekültek az inkvizítorok, Torquemádák elől és meg se álltak Törökországig, amely befogadta őket. Ma is ott élnek az utódaik. Ezek közül való volt az a harminc férfi, asszony és gyerek, akik egy szobában éltek három hétig.

Az egyikkel el-elbeszélgettem. Igen intelligens, tudományos készségű ember volt, aki elmondotta, hogy noha török polgárok és noha már valamennyien a keleten születtek, a spanyol nyelvet tartják az anyanyelvüknek, a gyerekeik is jól beszélnek spanyolul, még azok is, akik Belgiumban meg Hollandiában születtek. Amikor egymás kö-

zött diskuráltak, valami spanyol-zsidó zsargon nyelven beszéltek, amit mi persze nem értettünk, sőt még azok sem, akik a német zsidó zsargont beszélték. De tudott mind franciául is, flamandul is. Harminc—negyven éve éltek már Belgiumban, sose hitték volna, hogy akár az őseik négyszáz évvel ezelőtt, ők is majd Malinba kerülnek — ha nem is máglyán való elégetés céljából, de mindenesetre utban a gázkamra felé. A Torquemádák csak máglyán tudták a zsidókat elégetni. Nem volt nekik tudományosan megtervezett gázkamrájuk, tehát csak tizezreket tudtuk eltenni láb alól éveken át, nem úgy mint a civilizált és tudományosan képzett németek. Azoknak a középkori, tudatlan spanyoloknak nem voltak se gépfegyvereik, se vasúti vonataik, amikben nyolcvan embert zsúfolhattak volna egy kocsiba, hogy ott megfulladjanak és kevesebb mérges gázt fogyasszanak majd a gázkamrákban. Nem, nem, azok a spanyolok valósággal sületlen gyerkőcök voltak még a mi drága németjeinkkel szemben. Mit tudtak azok ahhoz, hogy kell hat millió zsidót kiirtani fájdalom nélkül, már hogy a spanyoloknak ne fájjon, mint ahogy a németeknek nem fáj. Nem tudtak azok semmit alapjában véve. Valami vallásos téboly hajtotta őket a gyilkolások felé, valami középkori barbárság adott nekik hitet és hajlamosságot arra, hogy egy kisebbséget kiirtsanak, meg akarták menteni a zsidók lelkét az örökkévalóság számára. Ez volt az okuk és céljuk a tömeggyilkosságokra. A nácik még azt sem mondhatták el magukról. Őket csak a gyűlölet hajtotta a zsidókkal szemben.

Szóval ezek a spanyol-török fogolytársak, akiket szintén a "Z" betűvel jeleztek, mert a török kormány úgy, ahogy tudta — vagy akarta, megvédte őket a legyilkoltástól, elmondották, hogy a spanyol inkvizíció alatt, sokan az üldözött zsidók közül Hollandiában kerestek menedéket. A mai Belgium egy része abban az időben Hollandiához tartozott. Utánuk jöttek és Malinban máglyára vetették őket az akkori divat szerint, már akik nem akartak kitérni a hitükből. Malin ősrégi katolikus város. Brüsszel és Antwerpen között fekszik vagy 22 mérföldnyire egyiktől

is másiktól is. Huszonöt ezer lakósa van, de a spanyol inkvizíció óta egyetlen egy zsidó oda nem telepedett, noha, Brüsszelben 45 ezer, Antwerpenben meg 55—60 ezer volt a számuk. Amint ott ültek egy sarokban mindnyájan, ősi spanyol-zsidó dalokat énekeltek. Szomorú, kesergő, jellegzetes zsidó nóták voltak ezek, olyan siró, jajgató, fájós énekek, amilyeneket csak egy ilyen örökké üldözött nép tud a szívéből kiárasztani. Ezekből a spanyol-héber dallamokból sok ezer éves szenvedés áradt, a négyszáz évvel ezelőtt máglyára hurcolt testvérek lelke sirt benne és úgy éreztük, mintha most költötték volna, olyan időszerűek most is.

Itt Malinban a történelem valóban megismétlődött, ha nem is a technikai kivitel tekintetében. Nem máglyára raktak bennünket, hanem egy még tüzesebb parázsra. Mert az biztos volt, hogy akit nem gázkamrába, azokat olyan helyre irányítják, ahol a munkától, a veréstől, a koplalástól kell elpusztulniok. A "védeettek" mint amilyenek mi is, meg a spanyol-török zsidók is voltak, csak annyi előnyben részesültek, hogy nem két perc alatt ölték meg őket gázzal, hanem három, hat hónap alatt agyonkinzással, attól függően, ki meddig bírja erővel.

Egy másik tragédia, ami Malinban játszódott, az én háromhetes ottartózkodásom alatt, még jobban megrendítette a szívünket, mint a spanyol zsidók eléggé közös és köznapi sorsa. Ez a tragédia — és ez bántott bennünket legjobban, — pont Anyuval történt. A legjobb szívű, a leg-hősiesebb asszonnyal kellett ennek a rettentő dolognak megesni.

A dolog úgy kezdődött, hogy egy fogoly szökést kísérelt meg. Az ablakon kötélén próbált leereszkedni, de pont az őr karjaiban találta magát. Félig agyonverték, magánzárkába tették, koplaltatták, és hogy mi se usszuk meg olcsón, a csomagokat zárlat alá tették és nem engedtek külön enni-valót a táborba behozni. Mindnyájunknak szenvedni kellett a tökfilkó miatt. Egy fontos és sürgős üzenetet kellett volna

kijuttatnunk a társainkhoz Brüsszelbe, de a szigorított viszonyok miatt ez majdnem lehetetlen volt. Az Anyu vállalkozott rá mégis.

Volt a táborban egy szabó, aki a varróműhelyben dolgozott. Hivatalos "állása" volt neki, olyannyira, hogy feleségét és a két gyermekét is megtudta menteni az eltranszportálástól. Vagy 15 hónapig elég türhetően élt ott a családjával. Ezzel szemben soha senkinek egy ici-pici jót nem tett volna, ha módjában volt is, nem segített senkin, kemény, vacak fráter volt, aki csak a németeknek hizelgett és a többiek felfordulhattak tőle. A főgondja az volt, hogy ő meg a családja biztonságban maradjanak. Anyu megtudta, hogy ez a szabó egy látogatójával másnap egy gombolyag pamutot akar kiküldeni a városba, hogy kicserélje másszínűvel, vagy mit tudom én miért. Anyu kérte, hogy rejtсен el egy levelet a gombolyag pamut alatt és küldje ki. Megtagadta. Erre Anyu aznap éjjel elővette a pamut gombolyagot, legombolyította, beletette a levelet, amit többen irtunk alá, aztán mint aki a dolgát elvégezte, lefeküdt aludni.

Másnap, amikor a szabó átadta a gombolyagot a látogatónak, (erre külön engedélye volt persze) az egyik őrtálló katonának gyanus volt a dolog, legombolyította a pamutot és megtalálta alatta a levelet. A szabót rögtön ledegradálták, vissza a többi közé, családjával együtt. Hiába tiltakozott, hogy ő nem tudott róla, nem használt semmit. Bele a transzport csoportba a többiek közé. Ez valójában azt jelentette, hogy a szabót meg a feleségét a gyerekeivel együtt viszik Auschwitzba a gázkamrába.

Anyu persze ezt nem bírta elviselni. Azonnal jelentkezett a parancsnoknál és magára vállalta az egészet. Sirva mondogatta el neki, hogy a szabóék nem tudtak a dologról semmit, hogy az ő ötlete volt és hogy csak ő a bűnös és ő vállalja a felelősséget. A parancsnok tehát elverette Anyut is, kidobta a hivatalból, — de ez nem segített a szabón, mert az is belekerült az eltranszportálandó társaság közé.

Szegény Anyu napokig sirt, kesergett. Hiába próbáltuk

vigasztalni, hogy ő nem tehet róla, hogy ő csak a kötelessé-
gét teljesítette, hogy nem volt benne rossz szándék a sza-
bóékkal szemben, nem használt semmit. Mondogatta egyre
szegényke, hogy az ő élete ugysem ér már semmit, hisz neki
már senkije sincs, de azok a szegény szabóék, a két gye-
rekkel, ha ez nem történik talán életben maradtak volna, így
meg ő ölte meg őket, az ő lelkén szárad...

Egy ilyen jóságos, igaz léleknek ez nagyobb tragédia
volt, mint a saját két gyermeke elvesztése. Nem mozdult ki
a szobából napokig, mert nem akart azzal a családdal talál-
kozni. Nem lehetett megvigasztalni.

Minket, akik a levelet irtuk, aláírtuk, szintén behivat-
tak az irodában kihallgatás végett. Szerencsére, az aki a
levelet németre fordította, — mert magyarul volt írva, —
olyan ügyesen fordította a mi javunkra, hogy egy kis fed-
déssel megusztuk.)*

Közben teltek a napok. Már öt hete is volt, hogy oda-
vittek és még mindig csak hétszázan voltunk a malini tá-
borban, tehát nem elegendő arra, hogy egy transzportot össze-
állíthassanak belőlünk. Ugy számítottuk, hogy még vagy
hat hét el fog telni addig, amíg összegyűl elég ember ahhoz,
hogy elszállítsanak bennünket, no meg arra is számítottunk,
hogy a "Z" betűsöket külön transzporttal viszik majd, mert
mi Németországba megyünk, míg a többiek Lengyelor-
szágba kerülnek.

De nem telt bele két nap sem, amikor lecsapott a
bomba.

*) Részlet egy levélből. amit Anyu írt Weinstock Jenőnek Brüss-
szelből 1946 augusztus 23-án: "Elfelejtettem mondani, hogy Bodent,
a malini parancsnokot, elfogták Hollandiában. Ott bujkált mostanáig.
Egy levelet csempészett ide Belgiumba, kérve a zsidókat, hogy segít-
senek rajta, mert ő jó volt a zsidókhöz. Képzelle! Elmegyek majd a
tárgyalására. Már ide hozták. Megkérem a bírót, hogy engedje meg,
hogy megkérdezzem tőle: "Herr Oberbandführer, ugye van egy az
életben, hogy muszáj egy-egy levelet kicsempészni?"

XI. FEJEZET

Elindulunk Buchenwald felé

Ennek a könyvnek nem az a célja tulajdonképpen, hogy gyötörjük és kinozzuk az olvasót. Nagyon sok olyan borzalmat szándékosan kihagytunk belőle, amiről tudjuk, hogy undort és borzongást keltene az olvasóban. Ma már ugyanis az a helyzet itt Amerikában, hogy az emberek kezdik elfelejteni, sőt a fiatalok nem is akarják elhinni azt, amit a náci áldozatai elbeszélnek a saját tapasztalataik alapján. A minap például két ifjú lánynak mesélgettem részleteket abból, amit én átéltem a német pokolban. Egymásra kacintgattak, mintha mondták volna egymásnak, hogy "na nézd mekkorákat füllent ez a pasas". Mikor mondtam nekik, hogy a náci elszedtek kisgyerekeket a születiktől és vitték őket az égető kemencékbe, hát egyszerűen kinevettek. Ilyesmi nincs az ő tudatukban, ilyes valami nem történik csak beteg elméjű emberek fantáziájában, mondták egymásnak. Az a beteg elme én voltam persze.

Nem is csodálkoztam rajtuk, mert ha valaki nekem mesélte volna hat évvel ezelőtt, hogy ilyen dolgok fognak megtörténni, hát én is kinevettem volna az illetőt. A valóság azonban az, hogy egy tébolyodott ember zavaros fantazmagóriái se lehetnek hihetlenebbek, mint volt az, amit a német náci — a német nép jóváhagyásával, ezt ne tessék elfelejteni, — elkövettek ártatlan és ártalmatlan embe-

rekkel, gyerekekkel meg asszonyokkal. Azért kell mindezt feltárni kiméletlenül, hogy a mai meg a jövő generációk tisztán lássák, hogy tulajdonképpen mi történt és csirájában fojtsanak el minden hasonló megmozdulást — ha valaha felütné a fejét ilyen vagy ehhez hasonló borzadalom.

A bomba ott ütött be, hogy két nap múltán egyszerre csak megjelenik az udvaron néhány SS katona és beternelnek mindnyájunkat a szobáinkba. Azt hittük, hogy újabb transzport érkezett és ilyenkor nem volt szabad az udvaron lennünk. Azonban tévedtünk. A német parancsnok, Herr Boden jött be hozzánk pár perc múlva és tudtunkra adta, hogy a férfiak, 15 évtől felfelé bármely korig, pakkoljanak és gyülekezzenek az iroda előtt elszállítás céljából. Azt is mondta, hogy a nők majd utánuk mennek két nap múlva. Érezte a gazember, hogy rettentő tragédiát hozott rank a bejelentése, már azokra, akik feleségükkel, vagy lányaikkal voltak, vagy akiknek női hozzátartozóik éltek velük ott egy földél alatt. Ezzel akarta könnyíteni a rendeletet. Valahol mélyen elrejtve még ezekben a bestiákban is élt valami kis emberi érzés.

Ugyanis nem tudtuk elképzelni, hogy a transzportban ne együtt vigyék el a férfiakat, nőket, gyerekeket, mint ahogy eddig is történt. A nők valóságos pánikba estek, sírás, jajveszékelés töltötte be a termet. Anyák érezték, hogy a 15—17 éves fiaiktól most válnak meg örökre, asszonyok a férjeiktől bucsuznak most a soha viszont nemlátásra. A derült, (dehogyan derült!) égből a villám nem lett volna ilyen hatással ráink. A nők segítettek csomagolni, Anyu szegény hat embernek a csomagjait kötözgette össze, vigasztalva a többieket. Közben ő is sirt. Most láttam először sirni.

Megdöböntő volt nézni a fiatal lányok és fiúk arcát, akik közül sokan itt találtak egymásra, akiknek mélyebb és tisztább volt a szerelem ebben a borzasztó és reménytelen helyzetben, mint lehetett volna bárhol és ami ezekben a percekben hirtelen, szívszagató jelenetek között szakadt ketté. Egy SS katona járt kelt közöttünk, nehogy valaki levelet merjen írni, amit az uton kidobhatna a kocsiból. Közben leírhatatlan bucsuzási jelenetek játszódtak le anyák,

fiuk, szerelmesek, férj és feleségek között. Mindenki úgy bucsuzott a szeretteitől, hogy a "közeli látásra", de belül mindegyik tudta, hogy ebből a bucsuzásból soha többé viszontlátás ki nem sarjadhat. De kimondani nem merte, nem tudta egyik sem. Csak a "viszontlátás" volt az ajkukon.

Az egész transzport csak hatvankilenc emberből állott. Ilyen kis csoportot még sohasem indítottak utnak a németek. Magyarok voltunk ebben huszonhároman. Volt egy Precz nevű magyar is köztünk, aki annak idején a Molnár István féle szökési akcióban is résztvett, amikor egy ilyen transzport vonatból utközben néhány százan megszöktek. Precz Vilmost újra elfogták, hat hónapig ütötték, verték, vallatták, végül mégis Malinba hozták. Sokat elfogtak megint azok közül a szököttek közül. A karjukra piros szalagot kötöttek, jelezve, hogy egyszer már megszöktek, tehát kétszeres felügyelet alatt voltak. A hajukat rövidre, kopaszra nyírták már Malinban, holott a gyűjtőtáborokban ezt nem szokták elkövetni a foglyokkal. Precz barátom családjából csak ő maradt meg és egy ötéves kislánya. Apját, anyját, három fivérét meggyilkolták Antwerpenben.

Az SS katonák durva lökdösése közben ért véget a bucsuzás és ott álltunk megint az iroda előtt. Nagy izgalomban voltunk valamenyen. A hirtelen jött parancs, a bucsuzás izgalmi, a balsejtelem, hogy csak rosszat jelenthet, ha egy ilyen kis transporttal visznek el bennünket, szóval minden összejátszott abban, hogy magam is egyébbel legyek elfoglalva, mint udvariassági aktusokkal. Egyszerre csak hozzám ugrik egy SS bitang, valamit ordít rám, amit nem értettem, aztán az öklével teljes erejével a számra csap. Megszédültem és a fogaimból csurgott a vér. Csak akkor tudtam meg, hogy elfelejtettem a sapkát levenni a fejemről, amikor az irodába mentünk. Ez is lehangolt bennünket még jobban, de ami betetőzte a hangulatunkat az az volt, hogy egy öreg, spanyol-török zsidót, aki negyven fokos lázzal feküldt a kórház szobában, napok óta súlyos tüdőgyulladásból, két katona cipelt be, huzva őt maguk után, a hóna alatt a karjuk, mert szegény nem tudott a lábain megállni. Ezt is viszik a transzporttal. A borzalmas az volt ebben a látvány-

ban, hogy világos volt előttünk, hogy nem munkatáborba visznek bennünket, mert hisz akkor miért hoznák az öreg halálos beteg embert is? Pokrócba volt csavarva és rettentő látványt nyújtott szegény öreg ember.

Az enyhítette némileg az idegességünket, hogy a csomagjainkat vihettük magunkkal. Igaz, hogy átkutatták azokat alaposan, a zsebeinkből minden darab papírt kiszedtek, a ceruzákat elvették, nehogy valaki izenhessen írásban utközben. Aztán felvették az adatainkat újra, beraktak bennünket két kis teherautóba, ahol úgy össze voltunk préselve, hogy lélegzeni se lehetett. Tudtuk, hogy ha ilyen módon kell majd utaznunk, egy sem lesz köztünk, aki kibírja két óra hosszát. Egyelőre fogalmunk sem volt róla, hogy hova visznek bennünket. Az indulás előtt azonban a kommandáns tartott egy kis beszédet. Ezt mondta:

“Maguk holnap reggel mennek Németországba. Mivel maguk szövetséges vagy semleges nemzetek polgárai, magukat nem küldjük Lengyelországba, hanem egy hadifogoly táborba, ahol angol katona hadifoglyok is vannak, tehát ne féljenek, semmi bántódásuk nem lesz. A háboru befejezése után szabadok lesznek.”

Persze Boden kommandáns ur úgy képzelte, hogy majd ők nyerik meg a háborút és majd akkor szabadok leszünk. Mi már akkor tudtuk, hogy nem nyerik meg, sőt azt is tudtuk, hogy ha ők nyernék meg, mi soha szabadok nem lennénk, sőt azt is sejtettük, hogy ha viszont ők is tudni fogják, hogy elvesztették a háborút, akkor kiirtanak bennünket egy szálíg már most, nehogy majd ellenük tanuskodjunk, ha eljön az idő... Még hozzátette ez a jó lélek, hogy az éjszakát Brüsszelben fogjuk eltölteni. Ez vigasztaló volt, mert odáig csak órai az ut és addig talán kibírjuk ezen a teherkocsin, amin tíz ember fért volna el kényelmesen. Mi 35-en voltunk szorosan egymáshoz préselve, úgy, hogy az ember a kezét sem emelhette fel, hogy a verejtéket letörölje a homlokáról, vagy az orrát kifújja. Végül még azt is hozzátette, hogy az uton nehogy megkíséreljük a szökést, mert az azonnali agyonlövétést jelent. Még az orra alatt azt is mondotta, hogy mindenki gondoljon a Malinban maradt

feleségére, gyerekeire. Értve alatta, hogy aki megkísérli a szökést, annak a családja bánja majd meg.

Mi már kissé hitetlenek voltunk az ilyen náci ígéretekkel szemben. Ismertük már őket. Tudtuk, hogy máskor is vittek el csoportokat, akik ugyancsak "szövetségesek polgárai" voltak, értve alatta, a csatlós államokban összefogott zsidókat, baloldali nem zsidókat, stb. Ezeket mégis elvitték Lengyelországba minden ígélet ellenére is, felégették őket a kemencékben és nem bántotta a kommandáns ur lelkiismeretét egy pillanatra sem, hogy mit ígért volt nekik, mikor elvitték őket.

Csak később tudtuk meg, hogy tulajdonképpen minek köszönhattuk, hogy valóban Németországba vittek bennünket. A török, román és spanyol kormányok több ízben tiltakoztak az ellen, hogy a zsidó polgáraikat lengyelországi kivégző táborokba szállítják. Követelték, hogy ha már nincs rá mód, hogy szabadon engedjék a palgáiraikat, legalább Németországba vigyék őket. Hát a mi 69-es transzportunk ezeknek a tiltakozásoknak volt az eredménye. Se előttünk, se utánunk mást nem vittek Németországba Malinból. Alapjában szerencsések voltunk. Persze nem is sejtettük, hogy a németországi utunk végcélja Buchenwald lesz. Ez a szó nem szerepelt a malini szótárban, csak annyit tudtunk róla, hogy a borzalmak borzalma és hogy ha nem is végzik ki az embereket gázkamrákban ott, de addig dolgoztatják és éhez-tetik őket, amíg elpusztulnak gáz meg tűz nélkül.

Egy órai rettentő utazás után végre megérkeztünk Brüsszelbe. A városból nem igen láttunk egy téglát sem, mert sötét volt és különben se tudtunk kilátni az autóból, mert úgy egymáshoz voltunk szorítva, hogy a fejünket se tudtuk mozgatni. Arra lettünk figyelmessé, hogy a kocsit megállt a Gestapo Főhadiszállás udvarán és ott valósággal kibuk-tunk a kocsiból, mert egyikünkben sem volt annyi agilitás már, hogy a maga szakállára ki tudott volna szállni. Minden tagunk úgy el volt zsibbadva, hogy nem tudtunk megállani a magunk lábán. Csak akkor láttuk, amikor már fel-tápáskodtunk, hogy noha minden autón hat fegyveres kato-na kísért bennünket, két motorbiciklin két-két SS legény

követte volt a kocsikat, nehogy valaki mégis megszökhesék. A biciklik gépfegyverekkel voltak felszerelve természetesen.

Felsorakoztattak bennünket, megszámláltak és — elhült bennünk a vér, mert csak 68 ember állt a sorban. Egy megszökött. Ujra számolnak, nincs. Keresem a sorban Precz barátomat. Megijedtem, hogy talán mégis ő szökött meg. Családjá nem volt neki Malinban, hogy attól tarthatott volna... Az újraolvasás megint csak 68 embert mutatott ki. Kérдем Saphitól, aki mellettem állt:

“Mit gondolsz, ki szökhett meg?”

“Nem látom Preczet,” mondja Saphir, mert ő is arra gondolt, bár hihetetlennek látszott, hogy abból a zsufoltságból valaki kikecmeregphetett volna, no meg a katonák, meg a két motorbicikli a gépfegyverekkel, szintén alkalmatlanná tették a szökési kísérleteket ezen az uton.

Uj számlálás, uj orditozás, korbács esattanás, maguk a német kísérők is meg voltak ijedve, mert ők se uszták volna meg szárazon, ha egy fogoly megszökik... Végre valaki benéz az egyik autóba és ott látja az öreg tüdőgyulladásos török-spanyolt — holtan elterülve. Meghalt az uton.

Levittek bennünket a pincébe, apró zárkákban helyeztek el tizenként, ahol feküdni ugyan nem lehetett, de ülni igen. Megtudtuk az őről, hogy reggel nyolckor szállítanak bennünket tovább. Ő is azt mondta, hogy Németországba visznek, sőt azt is, hogy személyvonaton.

Valóban úgy is volt. Reggel hétkor ránk parancsoltak, hogy készüljünk. Megint bepréseltek bennünket ugyanabba a két autóba, de ez most már gyerekjáték volt a tegnapi utazáshoz képest, mert csak pár percig tartott amíg a Gare du Nord-hoz értünk. Ott már várt ránk a vonat. A kocsik ott álltak meg a vonat előtt, egyenesen beszálltunk. A nagy államás tele volt német katonával. Civilt alig láttunk. Ebben az időben már nem engedtek polgári egyéneket utazgatni. Csak a német barátok, akik nekik dolgoztak, spionkodtak, vagy rexistáskodtak, utazhattak külön engedéllyel. Mások nem.

Nagy volt a meglepetésünk, amikor láttuk, hogy kényelmesen helyeznek el bennünket, nyolcunkat egy-egy fülkébe, úgy, hogy még aludni is lehetett — úgy ülve. Nem tudtuk elképzelni, hogyan és miért kaptunk ilyen elképzelhetetlen jó bánásmódot. A vonatparancsnok bejött hozzánk, udvariasan beszélt, megkérdezte, hogy van-e elég ennivalónk, mert hosszú lesz az út, hangsúlyozta, hogy egész kivételes bánásmódban fogunk részesülni, hogy megtiltotta a katonáknak, hogy rosszul bánjanak velünk, sőt ha valakinek panasza akad, menjen egyenesen hozzá és adja elő a panaszát.

Azt hittük, hogy álmodunk. Ilyesmit még náci SS-ben nem találtunk soha. Magam kissé gyanakodtam, hogy hamis alárc az egész, de azért mégis emelkedett kisse a hangulatunk. Csak azt nem mondta meg a jószívű és urimodoru SS parancsnok, hogy Buchenwaldba megyünk. Alárc volt valójában a viselkedése. Ebben is nagyok voltak a németek. Minden, ami hamisság, ámitás, megtévesztés, befelé való vigyorgás, abban nagyok voltak, a menydörgő menykő csapjon beléjük, azokba, akik már a föld alatt vannak, meg azokba, akik még csak készülnek oda.

A kedvesség mögött valami rejtőzött, azt sejtettem, de nem tudtam, hogy Buchenwald. Mikor megkérdeztük tőle hova megyünk, azt nem tudta. Neki se mondták meg, csak annyit, hogy rendes internáló táborba, mint hadifoglyok, mondotta bájos mosoly kíséretében.

A kilenc fülkére, ahol elhelyezkedtünk tizenkét fegyveres őr vigyázott. Kinn jártak a folyosón fel-alá. Valamennyien belga náci katonák voltak, csak a parancsnokuk, a tizenharmadik volt német. A fiuk rendszeren viselkedtek, azt meg kell hagyni, de ők maguk sem tudták, hogy hova visznek bennünket. Az ajtókat ránczárták és meghagyták, nehogy próbáljuk az ablakokat kinyitni, mert minden szökési kísérlet halállal fog végződni.

Ez 1943 december 13-ika volt, reggel kilenc óra. Állandóan az járt a fejemben, hogy ha valóban rendes internáló táborba visznek bennünket, akkor miért nem jöhettek velünk az asszonyok meg a gyerekek? Magunk iparkodtunk

erre a kérdésre választ találni. Mondja az egyik sorstárs:
"Lehet, hogy a mi dolgunk lesz egy polgári táborot be-
rendezni, felépíteni majd a magunk meg az utánunk jövő
asszony nép számára."

Egy másiknak viszont ez volt a véleménye:

"Nincs elegendő vasuti kocsijuk és nem akarnak ben-
nünket összezsúfolni, mint eddig szokásban volt."

Magyaráztuk neki, hogy mi ugyan csak hatvannyolcan
vagyunk, de a malini táborban hagytuk 135 hozzátartozó-
inkat és azoknak a sorsa is kell, hogy érdekeljen bennünket.
A vonat szépen és simán haladt, egymásután hagytuk el a
kisebb városokat, falvakat, nagyobb városok állomásain
meg-megállt és Liegeben egy óra hosszát álltunk. Enniva-
lónk is volt egy hétre való. Ivóvizet a katonák hoztak, le-
vest, kávé nem kaptunk persze. A német-belga határon
megállt a vonatunk, de utlevelet nem kért tőlünk senki. A
belga őrséget cserélték ki német katonákkal. Wehrmacht
katonák voltak, nem SS banditák, tehát elég türhetően
viselkedtek.

Pár perc és már Németországban vagyunk. Hamaro-
san tapasztaljuk, hogy itt már élénkebb az élet, lázasabb a
forgalom. Precz barátunk is belátja, haszontalan lenne a
szökés, még ha lehetséges volna is. Ahogy haladunk bel-
jebb német földön, látjuk a háboru véres nyomait min-
denütt. Lebombázott állomások, a városokban rommá bom-
bázott uccasorok, porban heverő paloták százai és mire
a halálosan megsérült kölni pályaudvarra (Cologne) érünk,
amit abban az időben naponta bombáztak az amerikaiak,
hát már megszokottá vált a tájkép: romhalmazok minde-
nütt. Amint itt nézzük a tönkrelőtt várost, bejön a német
parancsnok és kifelé mutat az ablakon:

"Maguk panaszkodnak? Maguk sirnak, hogy mi min-
dent csinálunk magukkal? Nézzék meg mit csináltak ve-
lünk a maguk barátai. Gyerekeink, asszonyaink ezreit bom-
bázzák halálra minden éjszaka. Mi magukat legfeljebb mun-
kára visszük."

Persze, nem volt, aki odamondja neki, hogy nem az
amerikaiak kezdték a háborút és a bombázást is London

meg Rotterdam fölött nem az angolok indították el. A mi helyzetünkben okosabb volt hallgatni. Persze nem hatott meg bennünket a siránkozása. Ő azt hitte talán, hogy mi nem tudunk a gázkamrákról, meg a gépfegyverezésekről, amiket a németek elkövettek nemcsak fegyvertelen zsidókkal, munkásokkal, hanem a fegyvertelen hadifoglyokkal szemben is. Ez a jószág azt hitte, hogy a malini taborban mi nem értesülhattunk semmiről. Az agyoncenzurázott belga lapokban meg pláne nem olvashattunk ilyesmit. Hát nem is. De azért tudtunk mindenről, amit elkövettek. Most azt akarta, hogy sajnáljuk az ő agyonbombázott asszonyaikat, gyerekeiket. Olyan szorosan a nyakunkon volt a kötel, hogy nem értünk rá Kölnt siratni.

Három óra hosszat álltunk Kölnben. Este kilenckor újra elindult a vonatunk. Koromsötétben haladt előre, minden lámpa kioltva persze. Itt-ott egy légi sziréna tompa bugása hallatszott be hozzánk, majd repülőgép motorok bugása. A csend ráfekszik az agyunkra és elalszunk... A vonat meg visz bennünket az ismeretlen borzalmak fele.

Másnap, december 15-ike volt. Az egyik fogolytársunk az állomások neveit olvasgatva, észreveszi, hogy Thürigiában vagyunk. Megállapította, hogy közeledünk Weimar felé. Rémülten nézünk egymásra. Tudtuk mindnyájan, hogy a hírhedt Buchenwald tábor Weimar közelében van. Azt is tudtuk, hogy ott nincs ugyan gázkamra, de a foglyokkal való bánásmód minden elképzelhető kegyetlenséget felülmul, hogy a borzalmak borzalma, amin ott az emberek keresztül mennek, oda nem visznek nőket, csak férfiakat, tizenégy éven felülieket. Tudtuk azt is, hogy igen keményen dolgoztatják a foglyaikat Buchenwaldban, hogy naponta százával pusztítják el az áldozatokat, hogy olyan rettentő fegyelmet tartanak, hogy ember azt ki nem bírja sokáig, sőt azt is tudtuk Buchenwaldról, hogy eredetileg "politikai tábor" volt és most is az, ami annyit jelent, hogy a nácik az ellenfeleiket rakják oda fajra, vallásra való tekintet nélkül és aki ismeri a náci mentalitást, az tudja, hogy miként

bánnak a politikai "ellenfeleikkel," vagyis azokkal, akiket legjobban gyűlölnék.

Most már kezdtük érteni a parancsnok ur mézes-mázos mosolyát, a vigasztaló hangot. Már tudtuk, hogy csak azért viselkedett velünk szemben úgy, hogy annál jobban élvezhesse majd megdöbbenésünket, amikor a valóságra ébredünk. Már Weimar előtt nem volt olyan mézes-mázos a szava. Szigorú hangan adta tudomásunkra, hogy egy óra múlva Weimarban leszünk, onnan autókön visznek bennünket egy közeli táborba, aminek a nevét majd ott megtudjuk. Valósággal kéjelgett benne, amikor látta rajtunk, hogy sejtünk, sőt tudunk mindent. Valósággal restelkedtünk Precz barátunk előtt, hogy lebeszéltük a szökésről. Node most már mindegy volt. Segíteni már nem segíthettünk a dolgokon. A csüggedőket bátorítottuk és magyarázgattuk nekik, hogy a reményt még itt sem szabad feladni és bátran kell szembenézni az elkövetkezőkkel.

Mi idősebbek segítettünk a fiataloknak összecsomagolni, mert ezek szegények valósággal apathiába estek, a szavukat nem lehetett venni, csak bámultak bele a semmibe értelmetlenül.

Dél előtt tizenegy órakor érkezünk meg Weimarba. Az állomás még teljes épségben állott, mert Thüringiát abban az időben még nem bombázták az angolok meg az amerikaiak.

Weimar, a német irodalom és művészet központja — volt. Most Buchenwald előcsarnoka. Goethe hazája, ma Buchenwald levegőjével terhes. Weimar. Ha a szobrok sirni tudnának, akkor záporosó hullott volna esztendőkön kelesztül a weimari uccákra...

Megszámláltak bennünket — mindig így kezdődött minden disznóság, — aztán rabszállító kocsikba lökdöstek bennünket, durván, most már minden álarc nélkül, rabszállító kocsikba, amikben egyes cellák voltak, egy-egy ember számára, de kettőnket zsufoltak bele, úgyhogy moccanni sem tudtunk a bezárt ajtó mögött. Háromnegyed órás utazás állt előttünk és borzalmas volt az a negyvenöt perc. De vég-

re ennek is vége lett és mikor az ajtókat kinyitották, valósággal kiestünk a kocsikból. Hideg, téli levegő csapta meg az arcunkat. Ehhez Belgiumban nem voltunk szokva. Szinte élveztük a csipős hideget a fojtó kocsikázás után. Aztán szétnéztünk. Egy széles kapu előtt álltunk amin ez a felírás diszelgett:

KONZENTRATIONS LAGER BUCHENWALD
RECHT ODER KEIN RECHT.

Megérkeztünk.

XII. FEJEZET

Bemutatkozik a nácik Buchenwaldja

Weimartól csak háromnegyed órára van Buchenwald, de Göethétől a nácikig százezer mérföld és az is lefelé, mélyen lefelé, ahol a poklok tüzei égnék. Azt sose tudtam megérteni és velem együtt sok millió ember ma sem érti, hogy egy kétségtelenül kulturált, magas civilizációt elért nemzet, mint a német, hogy tudott ilyen feneketlen mélységbe süllyedni. Az a nemzet, amely a művészet és a tudomány terén mindig vezetett, amely büszke volt a kulturájára, fejlett iparára, amely a tudományok terén könnyen vezette a modern emberiséget, miként tudott lezúllani annyira, hogy egy szadista, félbolond, megalomániás osztrák freiter az orránál fogva vezethesse egy évtizeden keresztül és hogy heilozzanak neki, tapsoljanak neki, mint valami félistennek. Más magyarázata nincs ennek a talánynak, minthogy a német népben magában, mélyen a felszín alatt, volt egy hasonló tébolyodott, megalomániás ösztön, amelyet ez az osztrák duvad ki tudott belőlük hypnotizálni.

Most szemtől szemben állottunk ezzel az új, náci-német kulturával. Ahogy álldogáltunk ott a nagy kapu előtt, várva, hogy a csomagjaink is megérkezzenek, láttuk a háromszoros drótsövényt, ami villamossággal volt telítve, hogy aki közel ment hozzá, odanyult, már vége is volt; láttuk a foglyokat, akik belső munkára voltak beosztva, jártak-keltek

a számtalan barak között, de akik ügyet sem vetettek ránk. Soványak, éhségtől gyötörtek, kimerült és apathikus emberek voltak. Láttuk a fegyencruhát rajtuk a csikokkal, a számokkal a kabátjukon és a nadrágjukon. Ez újdonság volt a számunkra, de roppant lehangoló, ijesztő valami. Már láttam magamat ebben a döbbenetes gunyában, amint betegen vonszoló magam a kivégző tábor felé.

A legfurcsább volt ezeken a foglyokon a hajuk frizurája. Teljesen kopaszra voltak nyírva csak a fejük közepén volt egy két centiméter széles hajcsik, vagy a haj két oldalt megnövesztve és a közepén egy két centiméteres kopasz sáv húzódott végig a homloktól a tarkóig, ami olyan ijesztővé, meg komikussá avatta őket, hogy az embernek elállt a szeme-szája a csodálkozástól. Ilyesmit is csak örült szadisták tudtak kitalálni. Így bélyegezték meg őket és így tették még lehetetlenebbé a szökést. Aki ilyen frizurát viselt, arról tudták honnan jön. Egymásra néztünk a magunk kis csoportjában és mindnyájunkon meglátszott a borzalom érzete.

Jobban megfigyelve a rabokat ott Buchenwaldban, hamarosan észrevettük, hogy a rabszám fölött egy egy betű jelezte az illető fogoly nemzetiségét. A lengyelek egy "P" betűt viseltek Poland-ot jelképezve, az oroszok az "R" betűt hordták és gondoltam a magyarokon majd az "U" betűt fogjuk látni, az Ungarn-t jelezve. Egy ilyen "P" jelzésű fogoly haladt el mellettünk. Ugy mentében, sugva odaszól hozzánk, hogy adjunk neki ennivalót meg cigarettát. Adtunk volna szegénynek, de nem volt már idő rá, mert abban a pillanatban megérkeztek az SS legények és már vittek is bennünket befelé a barakok irányában. A szegény kis csomagjainkat cipeltük magunkkal. Akár ott is hagyhattuk volna az ut szélén, amennyi hasznunk lett belőlük.

Most jött az első meglepetés. Nem holmi piszkos pincébe, hanem egy gyönyörű butorzattal berendezett óriási terembe vittek először bennünket, ahol fürdő is volt és ahol mintegy 120 fogoly dolgozott. Ez volt a "Fogadó Terem." Itt vették át az ujonnan érkezetteket. Először elkönyveltek bennünket, minden magunkkal hozott ingóságunktól meg-

fosztottak, most már másodszor, mióta elindultunk Brüsszelből, két nappal előbb. Sokat már nem adhattunk le nekik, mert azonkívül ami a batyunkban volt, nem rendelkezünk semmivel. Volt azonban egy óránk mielőtt ez a fosztogatás megkezdődött, volt idő körülnézni, beszélgetni a foglyokkal, akik szintén rabruhában jártak, de valamivel egészségesebb külsejük volt, mint azoknak, akikkel a tábor előtt találkoztunk. Mintha jobban táplálkoztak volna... Ezek is csak úgy immel-ámmal kezeltek bennünket, nem érdeklődtek semmi iránt. Nem, ezeket nem érdekelte semmi. De igen, mégis valami érdekelte őket. Azt mondja az egyik:

“Ha van valami ennivalójuk a csomagokban jó lesz ha megesszik, mert elveszik maguktól ugyanis.”

Minden rosszat, elképzeltünk ezekről az emberevőkről, csak azt nem, hogy a magunkkal hozott pár napi elemőzsiankat is elszedik, noha ők maguk nem adnak eleget enni arra, hogy az ember életben maradjon. De világos volt, hogy valóban ez a helyzet. Hát elkezdtünk enni, azok is akik nem kívánták, azok is, akiknek koválygott a gyomruk az új helyzet láttán. Ettünk és mivel ezek a régi foglyok ott álltak, sűrögtek forogtak körülöttünk, hát nekik is adtunk belőle, mert hisz ugyanis elveszik majd tőlünk.

Adtunk egyiknek is, másiknak is egy kis kenyeret, szalámit, sajtot, kinek mije volt, kinek mit küldtek be a belgiumi lágerba. Most már láttam, hogy ezek a nagy teremben dolgozó rabok mért nem olyan kiéhezettek, mint a többiek künn. Naponta elkönnyveltek itt vagy ezer, két ezer új foglyot. Azoknak a batyuiból jutott egy kicsinyke nekik is.

Igaz, azok akik ebbe a terembe jutottak munkára, már legalább három esztendő kellett, hogy eltöltötték légyen a buchenwaldi táborban, sőt volt közöttük olyan német meg cseh fogoly, akik 6—8 éve voltak a nácik foglyai ebben a szomorú pokolban.

Egyébként az első képet ezek a foglyok festették a számunkra az új otthonunkról. És ezek a képek nem voltak alkalmasak arra, hogy nagy reményeket keltsenek bennünk. Elmondották, hogy rettentő nehezen kell dolgozni igen ke-

vés ennivaló mellett. Naponta 150—200 ember hal meg átlagban. Ez azonban nem számít, mert naponta jönnek újak, frissek, akik pótolják az elhulltakat. Igaz, innen is visznek máshová embereket részint munkára, részint kipusztításra és a tábor állománya 20—25,000 ember.

Ami engem különösen meglepett az az volt, hogy a régi foglyok nem mutattak velünk szemben valami mélyebb szimpátiát, érdeklődést, sőt mondhatnám, hogy inkább hüvösen fogadtak bennünket, mint barátságosan. Nem érdeklődtek a kinti dolgok iránt, a világ sora nem igen izgatta őket, mintha nem is lett volna a világon más, mint az ő undorító pokluk, az a halálgyár, amiben a hosszú, nehéz napjaikat töltötték és ahol várták a lassu halált. Nem kérdezte egyik sem, hogy mit gondolunk meddig tarthat még a háboru, nyernek-e veszítenek-e a náci, van-e remény a felszabadulásra. Nem kérdeztek semmit, legfeljebb csak azt, hogy van-e ennivalónk, adhatnánk-e nekik is egy kicsit belőle?

Mikor az SS katonák beléptek, mindenki hirtelen elhallgatott. Megszűnt a beszélgetés. Minket felszólítottak, hogy álljunk az asztalok elé és rakjunk ki mindent ami a zsebeinkben meg a cók-mókunkban van. Mikor ez megtörtént, anyaszűz meztelenre vetkőztettek bennünket, a levett ruhánkat a csomag mellé kellett raknunk. Az érték-tárgyainkat leraktuk az asztalra. Ez persze miránk nem vonatkozott, mert minket már alaposan kifosztottak még Brüsszelben. Rend az volt ellenben. Mindent, amit leraktunk szépen elkönyveltek, pontosan beírtak minden kis vacakot, ami nálunk volt, ami a mienk volt. Pedáns rend volt az. A ruhát, fehérneműt, mindent beraktak egy zsákba, ráírták a nevünket és a rabszámunkat. Mikor már mindenkiből kifosztottak, csak a bőrünk maradt meg, azt hittük, hogy most már majd adnak ránk rabruhát és mehetünk. Közben kezdtünk fájni is a téli hidegben, mert nem fűtöttek tulságosan. De erről egyelőre szó sem volt. Most következett a motozás.

Most már kérdem önöket, mit lehet motozni egy anyaszűz meztelen emberen? Mit rajthet az el? A szájában

tarthat egy gyorsan ölő mérget mint Heinrich Himmler tartott mikor elfogták az angolok. Mi ehhez sem juthattunk. Mégis következett a motozás. Ez volt talán a legjellemzőbb aktus a nációkra amit a fogságom alatt tapasztaltam. Akik ezen a motozáson átestek, soha életükben el nem felejtik és mindig undorral fognak rágondolni.

Az történt, hogy az SS katona egy vékony pálcával a kezében megállt előttünk, vagyis minket állított maga elé. Szétvetett lábakkal kellett állnunk, amíg ő a pácikával előbb a hónunk alatt keresgélt, aztán a pálcát beledugta a végbelünkbe és ott kotorászott vele, végül — és ebben a sorrendben — a szájunkba dugta a pálcát és a nyeldekklőnk alatt keresgélt értékek után. Ugyanezt a pálcát használta mindegyiknél, mosatlanul, 68-unknál. Máskor bizonyára ezrével jönnek és akkor ugyanezen a torturán kell átesniök. Közben mindenki meztelenül áll és várja, amíg vége a torturának, ami néha órákhosszán át tart. A mi torturánk ezen a ponton csak egy óra hosszat tartott.

Mikor vége volt, egy újabb terembe vittek bennünket — ezuttal nyírásra. Az ugynevezett "Frizurkommando" a borbélyosztág, akik szintén foglyok voltak, majd megnyírnak bennünket. Villany-nyíró gépekkel vágják le a hajunkat és amint egy ládikára állítottak bennünket minden hajszálat, minden szőrzetet leszedtek a testünkről, a hónunk alatt épp úgy, mint a hátunk közepén. (A nőknél ugyanezt az eljárást követték.) Minket még nem nyírtak úgy, mint előbb körülírtam, mert mi még hetekig karantinban leszünk, tehát nem hagytak meg egy két centis fürtöt a fejünk közepén. Minket lenyírtak mint a birkát szokás, le a bőrig — maguk a szegény, éhes foglyok, az SS legények felügyelete alatt. Így lekopasztva, ahogy egymásra néztünk, hát muszáj volt nevetni bármilyen tragikus volt is a helyzet. A foglyok szépen összeseperték a lehullott hajat, egy zsákba rakták, mert a németek azt is felhasználták ipari célokra. Náluk nem ment kárba semmi.

Aztán következett a fürdő. A látszat az volt, hogy zuhany alá állunk majd, de nem egészen így volt. Előbb egy

nagy kádba utasítottak bennünket, amiben gyanus szí-
nű, barnás víz volt. Valamennyien be kellett, hogy ülünk,
néhányszor alábukni, hogy mindenünket befödje a szemetes
folyadék, amiben bizonyára valami vegyszer lehetett. Ez
volt náluk a fertőtlenítés. Mert a nácik sokat adtak a tisztaságra. Hatvannnyolc embert egy kádban fürdetni.

Nehezen kecmeregtünk ki a jéghideg vízből. Az idősebbeket már a foglyok húzták ki belőle, mert közel voltak a megfuláshoz. Közben mi dideregve álltunk ott, várva, hogy a zuhany alá mehetünk. Itt már nem volt SS katoná, a foglyok már nagyszerűen értették a megszokott munkát. Ők maguk egészen közönyösek voltak, mintha nem is fogolytársaik lettünk volna, hanem holmi odalökött állatok. Ugy megszokták már ezeket a borzalmakat, hogy mikor panaszkodtunk, csak annyit mondott egyik-másik, hogy ez még semmi, majd átmegyünk még keservesebb dolgozon is. Ők nem fáztak, rajtuk volt ruha.

Végre kinyitották a zuhanyt és megindult a vizsugár a tiz csőből. Csudák-csudája, kellemes, meleg vizet szórt ránk és az agyagszerű szappannal, amit adtak, mosakodtunk, suoltuk magunkról a fürdőkád piszkát vagy tiz percig. Egyszerre jéghidegre válik a víz és mi menekültünk. De a fogoly munkások kérlelhetetlenül kergetnek bennünket vissza a jéghideg csap alá, amíg majdnem megdermedtünk alatta. Ennek is vége lett azonban néhány perc alatt, mire adtak mindegyikünknek egy-egy törülközőt. Közben az egyik beteg társunk összeesett a hideg zuhany után. Kivítették. Még aznap éjjel meg is halt szegény. A foglyok mesélték, hogy egy-egy ilyen zuhany fürdő után naponta nyolctíz ember kerül a kórházba és onnan a krematóriumba. Az öregek elhúzzák két-három napig is, mesélték a foglyok, a fiatalok tovább is, de tekintve, hogy előbb-utóbb valamennyien a krematóriumba kerülünk, hát olyan mindegy.

Most már kezdtem érteni ezeknek a régi foglyoknak a mentalitását. Fatalisták lettek ebben a pokolban. Tudták, hogy a vége csak az lesz, hogy elégetik őket, vagy holtan, vagy elevenen. Mindegyik automatikusan végezte munká-

ját, nem érdekelte semmi és senki, mert — hisz ugyis mindegy. A nyomorúság, a sok szenvedés blazírtá tette őket mindennel szemben. Nem hittek semmi jóban, hogy valaha más lesz a világ, hogy innen élve kerülnek ki valaha. A németek annyira aláásták a reményüket, annyira kivertek belőlük minden bizalmat, minden hitet az emberi tisztességben, hogy már nem hittek semmiben. Csak a maguk beteg, rongyos kis életét vonszolták tovább, amig bírták. Nem volt ezekben emberi érzés már. Apathikusok voltak teljesen.

Mikor ennek is vége volt, elindítottak bennünket a Kleider Kammer-ba. A ruházkodási kamrába. Ott majd ránk adják a fegyenc ruhát. Ez a kamra azonban a tábor egy másik részén volt, tehát át kellett mennünk egy széles udvaron, december 15-én, husz fokos hidegben — meztelesen. Azután a jéghideg fürdő után és miután már két óra hosszat meztelenül álldogáltunk, fürödtünk, piszkáltak bennünket végbélben és szájban. Keresztül egy nagy udvaron teljesen ruhátlanul, megkopasztva, félig fagyottan.

Ezuttal is egy előkelően berendezett óriási helyiségben találtuk magunkat. Ugy hatott mint egy elegáns divatruház. Fényezett padlókkal, szépen parkettázva, fényezett pultokkal, alkalmazottak a pult mögött, akik persze szintén foglyok voltak. Sorban állunk és egyenkint lépünk a "kiszolgáló" elé, aki kezünkbe nyom egy csikos inget. Egy másikhoz lépnünk, aki egy nadrágot hajít oda, nem nézve, hogy kinek kell hosszú, kinek rövidebb, csak dobja oda, úgy ahogy jön. Ezek a ruhák, amiket fertőtlenítettek ugyan, nem csikos rabruhák, mert az ujoncok azt még nem kapják. Azt ki kell érdemelni. Mi azt kaptuk amiket az előttünk érkezőktől elszedtek, a rongyokat, amikben száz-ezrével jöttek ide a szerencsétlenek és amiket már tíz éve hordhattak, vagy tíz más is hordott előttünk. Foltokkal tarkított civil ruhák voltak ezek, az elmúlt ötven esztendő minden divatja képviselve, nadrágok, kabátok más-más színű rikitó foltokkal, nadrágok amiknek egyik szára fekete, a másik sárga volt, kék nadrágok piros foltokkal rajta,

vagy piros nadrág és egy hatalmas fehér folt az ülepén. Az szabály volt náluk, hogy egy sötét ruhára feltétlenül világos sárga vagy piros foltot varrtak. Minden árnyalat azt mutatta ebben az egész adminisztrációban, hogy a foglyokat minél jobban meg kell alázni, szégyeníteni. Világos volt, hogy ez volt az alapelv mindenben, amit csináltak. Aztán kaptunk sapkát is. Ezek voltak a legváltozatosabbak formára nézve. Volt aminek ellenzője volt, de nem volt egész, csak féldarabka, hogy csak a fél fejét takarta be, volt aminek nem volt ellenzője, de csak a feje bubját takarta be. Adtak például frakkokat is, amikben talán az öreg rabbik jöttek be, de csak az egyik szárnyuk volt meg, míg a másik teljesen hiányzott. Volt olyan kabát, aminek az ujja szétszakadt amikor a szerencsétlen fogoly beledugta a karját, de ez nem zavarta őket. Hordani kellett akár tetszett akár nem. Volt olyan nadrág, ami bő volt az illetőnek, de nem kapott spárgát — szijról nem is szólva — amivel magára köthethette volna. Az egyik kezével állandóan tartania kellett a nadrágját, hogy le ne essen. Aki viszont szűk nadrágot kapott, az még aránylag jól járt. A lábbeli egy pár kimustrált és kifoltozott harisnya volt, amire egy pár fapapucsot huztunk. Mikor ilyenformán kiöltöztettek bennünket, kezünkbe nyomták rabszámunkat, hogy majd varrjuk fel a kabátra meg a nadrágra. Egymásra néztünk és a keserves helyzet dacára is egyik-másikból kitört a nevetés. Olyan maskarák voltunk, hogy a legvadabb fantázia sem tudott volna ennél nagyobb örületet kitalálni. Egy csomó szedett-vedett züllött csavargó, akiktől elfutott volna a legbátrabb ember is. A karantin minden lakója ilyen maskarába volt öltöztetve.

Öt sorba állítottak fel bennünket, vagy ezerkétszáz embert, akik velünk együtt a megfigyelőben voltak. Pont számlálás idő volt. A híres "Appel". Kabát nélkül ki az udvarra. Husz fokos a hideg, amint mondtam, a jéghideg zuhany, a kétórás meztelenül való ácsorgás után, vékony, rongy ruhákban. Közben kezdtük érezni az éhséget is... Kár volt nem megenni mindent, ami a csomagunkban volt...

XIII. FEJEZET

Megszámlálnak bennünket

Egy magyar ismerősöm, akit a háboru kitörése Angliában ért, mesélte, hogy mint folyt ott le egy ilyen internáló táborban a napi "számlálás":

"A trombita jelezte este öt-hat óra körül, hogy számlálás lesz. "Count", így hívták. Szépen, kényelmesen lementünk az udvarra, ott felálltunk sorokban, két, három vagy több kettes sorban, már amennyien éppen voltunk. A kommandáns és a segédtszjtje lejöttek számlálni. Megálltak a foglyok előtt, szalutáltak, rendesen, katonásan. Aztán a parancsnok hangosan mondotta, hogy mindenki meghallja: "Good morning, men!" Mi valamennyien udvariasan feleltük: "Good morning, Sir." Aztán két őrmester megszámolt bennünket, jelentette a parancsnoknak, hogy hányan vagyunk, a parancsnok szalutált, aztán mondotta, megint hangosan, katonásan: "Dismissed!" Oszolj! Mentünk vissza a barakokba. Öt percig tartott az egész.

Hát így volt ez civilizált országokban. Most tessenek ide figyelni, hogy mint folyt le egy számlálás Buchenwaldban.

"Appel"-nek hívták, francia nevet adtak neki, nem tudom miért. Ez volt az első, amin résztvettem még aznap este. Mikor már vagy husz percig fagyoskodtunk ott

az udvaron, meg kérdeztem az egyik szomszédomat:

“Meddig tart még ez a számlálás?”

“Én csak kétszer álltam még”, mondotta a szomszéd, aki szintén ujonnan érkezett ember volt. “de két és fél, három óra hosszat tartottak itt bennünket.”

Nem akartam elhinni. Ebben a rémes hidegben, könyű, vacak ruhában, télikabát nélkül 2-3 óra hosszat kinn ácsorogtatni az embereket...

Nem látszott emberinek, valahogy olyan borzalmasnak tűnt fel, hogy nem lehetett józan ésszel elhinni. Kértem a másikat balfelől:

“Tényleg órák hosszat tartják itt az embereket?”

“Mindenki azt mondja. Én csak tegnap jöttem.”

A tagjaink már szinte meggémberedtek a hidegtől. Nézem a többieket, egyik-másik kékül arcbán, a szemeik könnyeznek, ahogy a fagyos szél végigseper az arcukon. Ehhez még hozzájárult a teljes sötéttség. Csak a közvetlen szomszédunk arcát láthattuk. Figyeltem őket. Láttam, hogy a “régiek” kényszerűségből találékonyak lettek. Állandóan himbálództak, miközben egymáshoz dörzsölték a félig fagyott testüket, tehát egy kis vérkeringést raboltak maguknak, cseppnyit enyhítve a rettentő hidegen.

Még nem mondtam el, hogy Buchenwald két táborból állott. Egy “Nagy Läger” és egy “Kis Läger”. Mi a kis lágérben voltunk persze, mert ujoncok voltunk és elkülönítve karantinban voltunk. A nagy lágérbeliak voltak azok, akik munkába jártak, vagy a táborban magában végeztek munkát. Ezeket számlálták előbb. Vagyis, amíg ott a számlálás tartott, addig mi várakoztunk az SS hatalmasokra, hogy hozzánk is eljussanak. Ők maguk meleg, szőrme bundákban kibírták a hideget. Még a csizmáik is szőrmével voltak bélelve. Mi majdnem meztelenül álltunk ott a sorokban. Viszont ez nem jelenti azt, hogy a Nagy Läger foglyait sietnek megszámlálni, mert azok egész nap keményen dolgoztak. Szó sem volt róla. Azokat is két-három óra hosszat számlálták. Közben dőltek ki az emberek. A

katonák felszedték őket és — minek mondjam tovább — oldalt hajították.

Közben állandóan harsogtak a parancsok:

“Fej-fej mellett! Egyenesen állni!” Ez azért kellett, hogy mikor majd be jön az SS katona, kezében a villanylám-pával, meg tudjon bennünket számlálni.

A fiatalabb gyerekek, ahogy ott álldogálnak az apjuk mellett, sirnak is, az apjuk velük sir, takargatják őket, a vékony kis kabátjuk szélét huzva a fejükre, a karjukat a gyerekek vállára téve, közben megfagy a könny az arcukon és a jég még jobban fagyasztja az arcbőrüket. Nincs is mivel letörölni, csak a kabátjuk ujjá...

Egy valaha gazdag török zsidó leveszi magáról a kabátot és a tizenötéves fiára akasztja, míg maga egy rangos ingben áll ott. A gyerek vékonydongájú, ijedt kis kölyök. Igen ám, de a felügyelők, akik maguk is foglyok, durván ráordítanak:

“Vegye magára a kabátot! Hogy mer ilyesmit tenni?”

Az egyik meg is üti a törököt.

“Ha nem bírja, fagyjon meg!”

“Itt nincs rokonszenv, itt nincs kegyelem. Mindenki magáért”, mondja ez a felügyelő személy az orra alatt. Aztán újabb hangot hallok:

“Naponta husz ember pusztul el a számlálás alatt. Ha nem tartunk fegyelmet, akkor száz is elpusztulhat, mire vége van az Appel-nek.”

“Egy ilyen incidens fenntarthatja a számlálást még egy óra hosszát, ami újabb száz ember életébe kerülhet,” magyarázza egy harmadik és kezdjük érteni, hogy miért nem lehet takargatni a gyereket, mért nem lehet apa az apa és mért kell összedolgozni, vagy közösen, együtt megfagyni...

Egyszerre — már több mint két órai várakozás után — ahogy ott már-már megdermedten állunk, himbálódzunk, táncolunk a rettentő hidegben, egyszerre hangos parancsszó hallatszik:

“Achtung!” Vigyázz!

Az a tizenöt felügyelő-fogoly a sorok közé rohan, próbálja a szerencsétlen fagyott foglyokat kiegyenesíteni, vigyázz állásba feszíteni, egyenes sorokba erőszakolni, hogy a számlálás majd simán menjen; hol ordítanak egyesekre, hol ütik őket, hogy ébren tartsák és magukhoz térítsék őket. Aztán mikor végre az előírt állásba kényszerítjük megdermedt tagjainkat, a blokk főnök az SS katona elé siet és maga is katonás vigyázz állásba vágva magát, leadja a jelentést: Ennyien vagyunk, ennyien meghaltak. Aztán az SS legény elkezd számlálni bennünket. A halottak ott fekszenek a sorok szélén. Azokba belerug, hogy megállapítsa nem szimulálnak-e, valóban halottak-e. Jó, hogy nem érzik azt az utolsó megaláztatást.

A katona beírja, a blokk főnök noteszébe a maga nyugtázását, a létszámot, a halottak számát. A blokkfőnök szalutál, átveszi a könyvet és a német katona elmegy. Most következnek az oszlás, vagyis a barakba való vonulás. Már azt hisszük vége ennek a gyötremnek is. Szó sincs róla.

Most következik a blokkfőnök beszéde azokhoz, akik ma érkeztek a táborba, vagyis mihozzánk. Ezt a beszédet a blokk-főnök, aki persze maga is fogoly volt, naponta egyszer elmondotta. Naponta egyszer meg kellett hallgatni nekünk is, a többieknek is, akik már kívülről tudták, mert minden nap ugyanazokkal a szavakkal mondta el a monológját. Ma is ugy emlékszem minden szavára mintha tegnap hallottam volna utóljára. Persze németül beszélt és nem volt fontos, hogy megértik-e a foglyok vagy sem. Így ment a beszéd, amit mi "felavatási szónoklatnak" kereszteltünk el:

Ti, akik ma érkeztetek ide, nehogy azt higgyjétek, hogy valami szanatóriumba jöttetek. Ne tápláljatok reményt arra, hogy innen hamarosan kikerültök. Ebben a buchenwaldi koncentrációs táborban nagyon, de nagyon kemény élet vár rátok. Itt dolgozni kell az inatok szakadásáig. Nagyon keményen dolgozni, megállás nélkül. Itt csak egy joga van a foglyoknak: nehezen

és szüntelenül dolgozni. Aztán igyekeztek egymással szemben bajtársiasságot gyakorolni, mert csak az igaz bajtársiasság az, ami valamennyire megengedheti a sorsotokat, a végnélküli szenvedést. Ha majd munkába álltok, mindenki igyekezzék megelégedésre dolgozni és ne jusson senkinek eszébe, hogy a szabotálsnak valami értelme volna. Minden legcsekélyebb szabotálsági kísérletre a krematórium a válasz. Nézzetek csak oda, ott az az állandóan füstölgő gyárkéményszerű valami, az a bajtársaitok hulláinak a füstjét ontja és ez a sors vár mindazokra, akik illúziókban ringatják magukat, hogy itt egyebet csinálhatnak, mint amit parancsolnak nekik. Végül a zsidókat figyelmeztetem, hogy nekik még keményebben kell dolgozniok, mert tőlük azt elvárják. Meg kell, hogy mutassátok, hogy ti is tudtok dolgozni.”

Ezek a szavak úgy hatottak ránk mint a halotti beszéd. Minden szó egy-egy pörölycsapás volt. Ha egy cseppnyi reményünk, — mert hisz az ember mindig táplál egy fikarcnyi reménységet még a sir szélén is, — azt is eltörölte ez a szép beszéd, ez az avató szónoklat.

Közben három óra telt el mióta az udvaron álltunk.

“Oszolj!”

Bementünk a barakba.

XIV. FEJEZET

Bajtársiasság

Amint betódultunk a barakba, gondolván, hogy most végre fedél alá kerültünk, az első dolog ami a szemünkbe ötlött egy vaskályha volt, ami a szoba kellős közepén állott és kellemes meleget szórt maga körül. Az emberek, természetesen, mind oda rohantak. A kályha körül hosszú asztalok padokkal, az asztal végén, a kályhához közel egy székek. Ez volt az "asztalfőnök" helye. A meggémberedett tagjait, a fagyott ujjait szerette volna mindenki először is kiegyenesíteni a kályha melege mellett. Ha mi, ujak véletlenül a kályha közelébe kerültünk a tolongásban, igen bajtársiasan, sőt ülepen rugással adták tudtunkra, hogy nekünk még nem jár a kályha melege. A blokk vezér szónoklata a bajtársiasságról ezeken nem igen fogott. Ugy értelmezték a bajtársi összefogást, hogy aki bírta az mar-ta. Mi zsidók csak megtürt elemek voltunk ezek között is. Valamennyien, a mi kis csoportunkon kívül, árjak voltak. A zsidó barak másutt volt és ebben a csoportban ahova kerültünk mint karantinosok, a foglyok lengyelek, ukránok, franciák, németek, meg egyéb nemzetiségűek voltak. Csak bajtárs, az nem volt köztük.

Persze valamennyien ütődött emberek voltak, elkeseredett, agyonhajszolt, megkínzott és reményvesztett emberek, mintahogy a nácik akarták is, hogy legyenek. Mert

ugyebár most már világos az olvasó előtt is, hogy ez a bánásmód, ez a technikai rendszer, ez a kitervezett és mérnöki pontossággal végrehajtott kipusztítási politika elvi alapon épült és elvi alapon hajtották végre. Az elv — amit különben Hitler megirt a könyvében is évekkel előbb — az elv az volt, hogy minden szomszédos és leigázott népet anynyira le kell gyengíteni, hogy csak a németek uralkodhasanak Európában — talán az egész világon — hogy se lengyel, se orosz, se francia többé kétségbe ne vonhassa a német felsőbbiséget. Mivel a zsidókat Hitler halálosan gyűlölte, azokat kivétel nélkül még barbárabb és kegyetlenebb eszközökkel kellett pusztítani. Ott volt a kezeügyében egy szadizmussal, vérengző agyberendezéssel jól ellátott nemzet, amely igen alkalmas volt az ilyen feladatok technikai kivitelére. Tehát minden egyetlen politikai cél elérésére volt irányítva. Az, hogy fekete kabátot adtak piros nadrággal, az a Nemzeti Szocialista elvek egyik kitűnően tervezett megaláztatási formulája volt. Azért kaptak a foglyok fehér foltot a fekete nadrághoz, azért alázták meg őket minden elképzelhető körmönfont módon, hogy éreztessék velük az alantas voltukat.

Ez az elv volt az ami a németeket arra indította, hogy a foglyaik hangulatát leszállítsák a lehető legalacsonyabb fokra, nehogy valóban érvényesülhessen a bajtársiasság érzése közöttük. Amikor az a lengyel az egyik velem érkezett társunkat ülepen rugta, mert közel mert menni a kályhához, az ezt a hitleri elvet szolgálta. Beleerőszakolták ezt az állatiasságot, mert ez szolgálta az ő NAGY CÉLJUKAT.

Már most lássuk, milyen technikai felszereltséggel végezték a munkájukat ezek a nácik, akik közül a legtöbben persze nem ismerték a német fajelmélet politikáját, csak a szadista természetük és hajlamosságuk kielégítését keresték benne. És meg is találták. Nézzük csak milyen volt ennek a buchenwaldi tábornak a technikai, politikai és pszichológiai beosztása.

Ha megfigyeli az olvasó, látni fogja hogy minden arra ment ki, hogy miként lehetne jobban kihasználni, olcsób-

ban dolgoztatni, (nem fizetést érték alatta, mert azt persze nem adtak, hanem ennivaló dolgában "olcsóbban") a rabokat, vagyis egy darabka kenyéren, egy fél liter kávé és egy liter levesen, hogy lehet minél több munkát kiváltani a német és az idegenből odahurcolt foglyokból. Ha belepusztultak, annál jobb. Az végképp szolgálta az elméletet.

A barak ahova betessékeltek bennünket, hat helyiségből állott. Ez két szárnyra volt osztva: "A" és "B" szárnyakra. Mindegyik szárnyhoz tartozott egy nagy, közös étkező terem tíz asztallal. Minden asztalhoz 20-25 embert ültettek, holott csak tíznek volt helye normálisan az asztalok körül. (Szóval amikor már adtak holmi meleg löttyöt, azt sem engedték, hogy kényelemben megegyük.) Aztán volt egy közös hálóterem hármasszobával, egymás fölé építve, hajókabinok mintájára. Volt összesen 110 ágy, de 220-250 embert szorítottak beléjük. Sokszor ketten, hárman aludtak egy ilyen szűk ágyban, kettő számára volt egy-egy vékony pokróc takarónak; volt aztán közös mosdó és ezt kiegészítette a közös klozet nyolc ülőhellyel 450-500 ember számára.

Minket ujakat összehívtak, hogy a fekvőhelyeinket megmutassák, megismertessék velünk a házirendet. Persze mindezt egy fogoly alkalmazott féle, akit "szobaszolgáltatónak" neveztek. Mindenkinek kijelölte az ágyát, kettőnknek idenyomott egy kis pokrócot, ami rongyos, piszkos és elnyűtt volt. A hálótermeket természetesen sohase fűtik, viszont az ablakokat egész éjjel nyitva kellett tartani, nehogy a fülledt levegő kárt tegyen egészségünkben. (A valódi cél itt is az volt, hogy mivel takarót nem adtak, csak egy pokrócot kettőnek, néha háromnak, hát hadd kapjunk tüdőgyulladást, mert aki ezt se bírja ki tüdőgyulladás nélkül, az úgy sem ér semmit munka szempontjából, tehát pusztuljon a fajzatja.)

Aznap este mi már enni nem kaptunk, mert hisz csak aznap jöttünk be. Az ujaknak csak másnap járt "ennivaló."

"Különben is, ti csak ma jöttetek, nem lehettek olyan

nagyon éhesek,” mondták a jó bajtársak a szívük telis-tele bajtársiassággal.

A szoba-felügyelő azonban jó ember volt. Kijelölte a helyünket az asztalnál ahol majd ehetünk, ha valaha kapunk enni. Oda jogunk lesz majd leülni a számlálások után, kipihenni a fáradalmakat. Helyünk már volt az asztalnál, volt ágyunk, csak ennivalónk nem volt és rendes takarónk nem volt ebben a borzalmas német télben a hegyes Thüringiában, hogy szakadjanak rá a hegyek... Enni azt nem adtak, de adtak tüt, cérnát, hogy varrjuk a kabátra, nadrágra a rabszámunkat, míg mi, zsidók kaptunk egy külön kis Dávid csillagot is, hogy azt is varrjuk a szám mellé, nehogy isten ments meg ne tudjanak bennünket különböztetni a nem-zsidóktól, akik ép úgy felkészültek a krematóriumra, mint jómagunk. Hát felvarrtuk. A szobatársaink meglepetve néztek ránk a zsidócsillag miatt. Nem is tudták, hogy abban a barakban zsidók is vannak. Nem is voltak mindaddig amíg mi oda nem vetődtünk. A zsidóknak külön barakot adtak, már csak azért is, nehogy megfertőzzék az árja foglyokat, akiknek persze már más nem is hiányzott, minthogy még a zsidók is megfertőzzék őket. Akkor aztán igazán benne lettek volna a szószban. Így hát fertőzetlenek maradtak szegények és nagyon sokan közülük így, fertőtlenítetlen mentek a krematóriumba... És akár hiszik, akár nem, volt a fogolytársaink között olyan is, aki elhüvösödött velünk szemben, amikor megtudta, hogy zsidók vagyunk. Csak úgy félvállról beszéltek, ha már szóba álltak velünk. Nesze neked bajtársiasság.

Valójában a bajtársiasság ott kezdődik, amikor csak folytatódik, vagyis azok között, akik bajtársak voltak kinn a világban is, akik harcoltak egy közös ellenség ellen és akik a maguk osztálytudatosságával megértették, hogy minden széthuzás, minden megkülönböztetés egymás között csak a nácik malmára hajtja a vizet. Ezt csak az öntudatos, a szervezett munkások tudták. A műveletlen, tudatlan, a kiuzsorázott munkások, no meg a kiuzsorázó munkaadók, (mert volt ilyen is sok köztünk) nem tudták,

sőt könnyű játékszerei voltak a náci pribékeknek, jó tanítványok, akik ime még lovat is kaptak maguk alá.

Valójában ebben a táborban nem igen voltak zsidók. 1941 óta ide nem hoztak zsidókat. Azelőtt igen, de csak német meg osztrák zsidókat. Ezrével hozták őket és ezrével gyilkolták le itt a táborban. Maradt pár ezer, akiket elvittek Auschwitzba a gázkamrákba. Maradt aztán még vagy 350 ember, akiket azért nem vittek el leöldösni, meg azért nem gyilkoltak le ott helyben, mert igen használható munkaerőnek bizonyultak. Kitanulták a kőműves mesterséget és azokra nagy szükségük volt a náciknak. A buchenwaldi hadianyag gyárat, a tiszti lakásokat és más fontos épületeket ők építették. Külön barakban laktak, de együtt dolgoztak a keresztény foglyokkal.

Mikor a fogolytársaink megtudták, hogy mi ujak, valójában politikai foglyok vagyunk, kissé barátságosabbak lettek velünk szemben. Különösen az oroszok és a csehek. A lengyelek meg az ukránok ellenben lenéztek bennünket és kelletlenül viselkedtek általában. Ők szegények ép olyan kijelölt speciális ellenségek voltak, mint a zsidók és tudhatták is, mert ha valakit nem kimélték a nácik, az a lengyel volt meg az ukrainai. Ha valaha volt nekik együttszenvető testvérük, az a zsidóság volt, ha valaha három nemzetnek össze kellett volna fogni a nácik ellen, az a lengyel, ukrán és a zsidó volt. De nem. Ezek a szerencsétlenek gyűlöltek bennünket. Bajtársiasság — my eye!

XV. FEJEZET

Buchenwald Földrajza

Az Elite Gárda (SS) tisztjei a családjaikkal együtt a fogolytábornak egyik udvarán laktak gyönyörű kőházakban, dusan berendezve. Az udvaron egy másik nagy ház is állott: a halottégető. A krematórium. Egy udvarban éltek a tiszt urak az égő halottakkal. Beláthattak az ablakon, ha akartak belátni. Ott nevelték gyerekeiket, ott éltek boldog házasságban a feleségükkel, ott ettek, ittak mindent a javából, ott szerettek — szemben, oldalt, vagy közvetlen a halottégető mellett. Mondhatnám, hogy ezen nincs mit csodálkozni, hiszen a sirásó gyakran a temetőházban lakik. Ezek azonban nem voltak sirásók. Ezek gyilkosok voltak.

Ugy jutott eszembe ez a körülmény, hogy épen az volna soron, hogy leírjam a buchenwaldi lágert belülről. Gondolom az olvasó szeretné tudni, milyen volt a haáltábor földrajzi, architekturai, gazdasági és forgalmi berendezése.

Területre nézve mintegy negyven négyzet kilométernek felelt meg és az épületei egy huszezer lakosu város befogadó képességének. Ez a terület számos részre oszlott. Említettem már, hogy volt egy Kis Tábor meg egy Nagy Tábor. Az egyikből a másikba nem lehetett menni csak külön engedéllyel. A Kis Tábor, ami inkább olyan átmeneti tábor volt, ahova a foglyokat mintegy gyűjtőtáborba hoz-

ták, majd négy-öt nap múlva szállították őket tovább a németországi különböző táborokba. A Nagy Tábor, hivatalosan "politikai" tábor volt, de a foglyok 45 százaléka volt csak politikai, ami alatt azt kell érteni, hogy náciellenes alakulatoknak voltak tagjai, munkás szervezetek vezetői, szocialista, vagy kommunista pártok tagjai vagy vezérei, szóval, akik nem értettek egyet a nemzeti szocialista eszmével. A másik 55 százalék a német börtönökből került oda. Polgári bűnözők voltak, mint például feketézők, árdrágítók, aztán voltak katonaszökevények is. Voltak közöttünk ugynevezett "biblia olvasók", egy vallásos szekta tagjai, akik nem fogtak fegyvert, sőt a fegyvergyárakban sem voltak hajlandók dolgozni. Ezek már Vilmos császár idején is megtagadták a katonai szolgálatot, hát Hitler sem volt kivétel. Olyanok voltak mint Magyarországon a Názárenusok. Vallási fanatikusok, akik közül nagyon sokat kivégeztek a nácik, de nem használt ez semmit. A többiek vakon ragaszkodtak hitükhöz. 1943 közepétől kezdve valamennyire javult a helyzetük. Olyan munkára fogták őket, amit hajlandók voltak végezni. Aztán voltak az ugynevezett "Verbrecherek", az életfogytiglanra ítélt gyilkosok, rablók, akik külön barakban laktak, mind német, de akik szabadnapokon, vasárnapokon, ép úgy sétáltak az udvaron, mint a tisztességes emberek. Mindegyiknek meg volt a maga különleges jelzése a kabátján. Egy-egy háromszög volt ez, ami osztályok szerint más-más színt mutatott. A politikai foglyok piros színűt, a bűnözők zöld színűt, a gyilkosok egy "K" betűvel ellátott ugyancsak zöld színű háromszöget viseltek mellükön. A homoszekszuális foglyok szintén kaptak egy winklit, ami kék volt, hogy felismerhessék egymást. Ezek mind németek vagy osztrákok voltak. Minden más állam polgárai piros háromszöget viseltek különböző betűkkel bennük. Az "U" betűs volt a magyar, az "R" betűs az orosz és így tovább. A zsidók, amint említettem egy Dávid csillagot is viseltek. Ha két fogoly összeakadt, nem kellett megkérdezni, honnan jössz. Rajta volt a kabátján a nemzetisége és a vallása. A háromszög fölött per-

sze ott diszelgett a rabszám. E sorok írójának 22483 volt a rabszáma.

A táborban kétféle orosz csoport volt. Az egyik csoportban orosz civilek voltak csak, naggyobbára ukránok, nacionalista ukrainai kulákok, még a cárizmus idejéből itt felejtett kisbirtokosok, akik gyűlöltek a szovjet rendszert és akik között sok volt a quisling a háboru alatt. A buchenwaldi náci minden hóhérmunkát ezekre biztak. Rájuk is bízhatták. Ezek voltak a lágér salakjai. Ezek közül sokan csatlakoztak a Vlassov féle orosz SS náci alakulathoz. Vlassov ukrán eredetű szovjet tiszt volt valamikor és együtt harcolt a háboru alatt a náciakkal a szovjet ellen. Viszont ezek a hazaárulók az SS különítményben sem tudtak fegyelmet tartani, úgy, hogy számosan közülük bekerültek a buchenwaldi táborba. Vlassovot meg az oroszok azóta felakasztották.

A másik orosz csoport a fogságba esett szovjet katonaságból állott. Nem viseltek se betűt, se számot. Az ő jelzésük a szovjet egyenruha volt. Büszkéek is voltak és ők voltak a tábor elite gárdistái. Tiszta, rendszerhez, fegyelemhez szokott józan fiatalemberek voltak naggyobbára és még a náci is respektálták őket. Volt külön barakjuk, dolgoztak ugyan, de a tisztjeik külön kommando irodában végezték a maguk munkáját vagy az adminisztrációs irodákba voltak beosztva. Egyes szakmunkásokat közülük a különböző műhelyekben foglalkoztattak, mások a kórházban, az irodákban mint feügyelők, vagy más vezető állásokban helyezkedtek el. Természetesen ők gyűlöltek legjobban az ukrán honfitársaikat és ahol tudtak ártottak is nekik. De erről majd később.

A Nagy Táborban hatvannégy barak volt, köztük öt kőből épült fogolylakás, míg a többi fából készült, egyforma komor épület. Ezeket az ember csak számaikról ismerte fel, olyan egyformák voltak kívül-belül. A berendezésük, beosztásuk mind egy kaptafára készült. Egy-egy ilyen barak befogadó képessége 300 ember volt, de gyakran belezsúfoltak 450-480 embert is. Az emeletes kőházak 800 emberre

készültek, aztán volt egy hatalmas modern berendezésű konyha, hasonló méretű mosókonyha; egy ilyen nagy épületben volt a munkás börze, (Arbeits Statistik) aztán a politikai, valamint a rendőrségi hivatalok, óriási élelmiszer és ruha raktárok, végtelen kőkaszárnnyák, ahol 3,500-4,000 SS katona volt elkvártélyozva, de ezek nem tartoztak az őrséghez, csak itt állomásoztak. Volt a számukra külön konyha, külön tisztai lakások, könyvtár. Itt lakott a feleségével a táborparancsnok is egy gyönyörű villában, amely beillett volna egy hercegi palotának is úgy külsőre, mint belső berendezés dolgában. Külön kaszárnnya állt az őrség rendelkezésére. Ezek mintegy 800-an voltak. Mindezen kívül volt a táborban néhány fegyverraktár, rabkórház négyszáz ágygal, de állandóan 1,200 beteget préseltek bele; volt egy mozi amiben elért 500 személy — képzeljék! — a foglyok részére. Ezt kiegészítette egy nyilvános ház ahol 30 nő állott — ugyancsak a foglyok rendelkezésére. Most ha még megemlíthetem, hogy volt volt egy fogoly könyvtár is amiben volt 25,000 kötet könyv, (csupa náci irodalom,) az olvasó még azt hiheti, hogy valóságos paradicsomban élünk. Utoljára hagytam azt a gyönyörű kőépületet, ami ugyancsak a rabok számára épült, amely belül úgy hatott mint egy pompás kristálypalota, amiben ha az ember belépett hát süppedő szőnyegeken járt, csempézett falak között haladt, a belső berendezése a modern műbutorzat remekei voltak, szóval valóságos álompalota. És ez az épület takarta a világ legborzalmasabb aljasságait, a legembertelenebb gonosztságot, amit a nácik kitaláltak. Ez volt a "kísérleti állomás." az ugynevezett 51-ik blokk. Itt nem nyulakkal, vagy egerekkel, patkányokkal kísérleteztek, hanem emberekkel. Akit idehoztak, az három-négy hétig mint kísérleti nyul szerepelt. Itt építették a nácik az orvosi tudományukat emberekkel való kísérletezéssel, itt szedték ki a foglyok szívét, hogy megállapítsák meddig dobog, amikor már nincs a testben, itt vették ki az emberek tüdejét és tettek helyébe mesterséges tüdőt, hogy megállapítsák, élhet-e ilyen tüdővel a kísérleti alany, itt oltottak be

férfit, nőt, gyereket mindenféle szérumokkal, hogy kipróbálják a hatásukat, itt szedték ki az áldozatok máját, vették ki az agyat, a nemző-szerveket, hogy spirituszba rakják a náci orvostudomány érdekében. A felszabadulás után ezer meg ezer ilyen üveget találtak. Ezeken megint kiütött a német rendszeresség és alaposság, mert minden üvegen ott állt az áldozat neve, kora, mint például: Peter Unschlag, árja, 35 éves, vagy Moritz Schwartz, zsidó, 55 éves. Sőt az egyik zsidó kivágott szívének a spirituszos üvegjén az is ott állott, hogy árja felesége volt. Hogy mi különbség lehetett az a kivágott és spirituszba rakott szívnél, hogy milyen felesége volt, azt már nem magyarázta meg a náci-tudomány.

Aztán a krematórium, amint említettem, ott terpeszkedett a 12 méteres kéményével, amelyből állandóan omlott a füst. Ott állott, mint egy memento, a véres helyiségeivel. Mintegy 35 ember dolgozott ebben a halálgyárban. A munkájuk abból állott, hogy égették a hullákat, boncolták is, ha a doktor uraknak szükségük volt a boncolásra a tanulmányaik kiegészítése céljából, aztán ők szedték ki az arany meg platina darabokat a hullák fogaiból. Persze ilyenkor állandóan felügyelet alatt voltak. Az SS legények vigyáztak rájuk, nehogy egy-egy kis aranyat vagy platínát a maguk javára fordítsanak. Valójában, még amikor első nap felvették a foglyok adatait, mindegyikről megállapították, hogy mennyi arany vagy platina van a szájában és az hol fekszik, melyik fogban, a száj mely részében, amit maga az illető kellett, hogy pontosan bemondjon. Tehát már előre készültek rá, hogy majd kiszedik amikor arra sor kerül. És abban biztosak voltak, hogy majd sor kerül rá előbb-utóbb. A krematórium kertjében lakott egy tiszt, aki a felügyelettel volt megbízva, mint már említettem, bár a többiek is közvetlen a hamvasztó épület közelében, száz-százötven lépésnyire laktak. Ugyancsak a hamvasztóhoz tartozott egy nagy szoba, ahol a tömegkivégzéseket intézték a nácik. Ez úgy folyt le, hogy az áldozatokat becsusztatták egy sötét pince folyosóra, ahol már várták őket a hóhérok, akik fejbevágták őket, amint leértek a folyosóra a

csuszdán, aztán a félholt vagy csak ájult embert egy emeltyűn felvonták egyenesen a hamvasztó terembe. Nem volt nekik fontos, hogy él-e az illető még vagy már meghalt az első fejbeütéstől. Előbb persze a fent lévő foglyok levetkőztették, mert a ruhát nem égették el, sőt az aranyat is itt szedték ki a fogaikból mielőtt a hamvasztókemencébe dobták volna őket. Viszont ha nem volt arany foga, akkor levetkeztetés után, úgy melegen betették a hamvasztóba. Nyolc kemence volt felszerelve a hamvasztóban és mindegyikben két tepsi. Tizenkét percet adtak egy-egy hullának az elhamvadásra.

Voltak ezen kívül a táborban más, kisebb üzemek is. Volt egy asztalosáru gyár, például, ahol 1,300 ember dolgozott, egy lakatos műhely, ahol 6-800 ember dolgozott napi 12 órát éjjel, egy másik csoport ugyancsak 12 órát nappal. A tábor egy harmadik részében nagy munka folyt: itt gyártották és készítették elő a repülő bombákat, a V-1 és a V-2-t. Akik ott dolgoztak, azoknak át kellett menni a főkapun. Ugyancsak ezen a részen voltak a tiszti lakások, szép kőházak, kertekkel, valóságos kis város képét nyújtva. Ez a rész mintegy nyolc kilométeres körzeten feküdt. Ezen kellett keresztül menni, hogy az ember a táboron kívül jusson, ha átjuthatott volna a háromszoros szöges drótsövénnyel, ami villannyal volt telítve, tehát ebből is láthatja az olvasó, hogy megszökni innen nem igen lehetett. Az egész idő alatt, amíg én ott voltam, csak három szökési eset történt. Ezek közül kettőt elfogtak, a harmadikról nem tudtunk meg semmit. A villanyos drótsövénnyel közeli közeledni annyit jelentett, hogy az őrtoronyból lelőtték az embert mielőtt közel ért volna hozzá. Öngyilkosságot elkövetni nem volt szabad Buchenwaldban. A fogolynak az életét kizárólag a náci vehették el, akár csak az arany fogait.

Végül volt a táborban egy teherpályaudvar, ahova a vonatok behozták a szükséges anyagot, innen vitték el a teherszállítmányokat és azok a foglyok, akik a táboron kívül dolgoztak, szintén ezekkel a vonatokkal jártak a munkahelyeikre. Persze nagy SS őrizet mellett, farkaskutyákkal kiegészítve. Egy ilyen véreb egy ugrásra pontosan át-

harapta az ember gégejét és ehhez nem kellett egyéb, mint hogy az SS ballábbal kelt fel legyen, avagy az áldozat orra ne tessék neki. Viszont ha valamelyik új kutyát kapott és ki akarta próbálni a tehetségét, hát kin próbálta volna ki, ha nem a foglyokon? Senki őt érte felelősségre nem vonta. És a kutyákkal kapcsolatban még azt is el kell itt mondanom, hogy az is megtörtént nem egyszer, hogy amikor a kutya megette az egy kilós marhahús ebédjét, akkor a foglyok azon marakodtak, hogy ki keríti meg magának a csontot, amit a kutya otthagyt...

●

Most, hogy az olvasó tisztában van a tábor földrajzával, folytathatom a további élményeinket ott, ahol elhagytam röviddel ezelőtt.

Miután megkaptuk az instrukciókat az első este, tíz órakor mentünk lefeküdni. Előbb azonban kiválasztották a 24 embert, akik majd reggel elmennek a nagy konyhába elhozni a kávékat az egész baraknak. Ebbe a 24-be én is belekerültem. A reggeli felkelés ideje hajnali négy óra volt. Minket, a kávéhozókat, már félórával hamarabb felvert az éjjeli őr, szintén egy fogoly persze. Gyorsan a közös mosdóba félmeztelenül lemosakodni, négyen kaptunk egy törülközőt. Szappant persze nem kaptunk, sőt amit magunkkal hoztunk, azt is elvették, amint elvették a fogkeféket, a pasztákat is. Csak a dolgozók kaptak valami agyagszerű szappant. Az ujak nem. Gyorsan öltözködni, a szobaszolgálatosok siettetnek bennünket, aztán ötös sorban elindultunk a konyha felé. A szobaszolgálatos vezet bennünket, kezében egy kis villanylámpa, a sötétben bukácsolunk, végre megérkezünk a konyha elé, ahol már óriási tömeg állt. Minden barakból 24 ember és ebben a konyhában 135 barakot szolgáltak ki. Számszerint hívták be a csoportokat. A mi barakszámunk 53 volt, tehát jó félórát várakozás után, miközben halálra fagyunk, végre behívtak bennünket is. A jó, meleg konyhában óriási sürgés-forgás. A negyven literes kávéskatlanok párologva ontják a jó kávé szagot. Mi, akik előző nap délelőtt óta nem ettünk, még ezt is élveztük. A hidegben való ácsorgás meg pláne felfokozta az

étvágyunkat egy kis meleg kávéra. A konyha rogyogóan világos, de az ablakok el vannak sötétítve és ki nem szűrődik egy halvány sugár sem. Gyorsan felkaptuk a tizenkét kávé s bödönt, két-két ember vitt egyet-egyet, aztán sielve ki. Négyes sorokba fejlődtünk az ajtónál, majd katonásan elindultunk visszafelé. Többszöri pihenéssel végre megérkeztünk. Az arcunk könnyes a téli, hajnali hidegtől, a kezeinket összeforrazta a ráömlő forró kávé. Az uton ugyanis csetlettünk, botlottunk, ismeretlen volt még a járás. Fél ötre értünk vissza, a többiek már felöltözve vártak bennünket, kiosztották a fél liter kávé mindenkinék, viszont kenyeret csak azok kaptak akik dolgozni mentek korán reggel, míg mi csak nyolc órakor kaptuk meg a magunk kis porcióját. Aztán következett a hajnali "Appel".

Ezek a téli Appel-ek voltak a nácioknak a kedvenc gyilkolási módszerei. Ugyanolyan torturával ment a hajnali számlálás, mint az esti. Kiállítottak bennünket ötkor a rettentő hidegben, kabát nélkül, fapapucsban, alsó meleg ruha nélkül, rongyokban, ott tartottak két és fél, három óra hosszat, mert előbb a nagy láger foglyait kinozták meg, aztán azokat, akik munkába mentek, végül jöttünk mi, az ujak, akikben még volt egy kis magunkkal hozott vitalitás, tehát — jobban bírjuk, gondolták a náci gyilkosok. Nem akarom ezeket a torturákat újra leírni, mert amint mondtam, nem az a cél, hogy az olvasót rémségekkel traktáljuk, csak annyit jegyzek meg itt, hogy átlag 30-40 ember halt meg, vagy esett tüdőgyulladásba és halt meg abban, minden egyes Appel alatt vagy utána. Különösen az ujonnan érkezettekre nézve volt rettentő tortura, mert nem voltak hozzászokva ilyen borzalmas fizikai kínzásokhoz és az aránylagos jólétből kerültek hirtelen ebbe a pokolba. A mi kis csoportunkból az első huszonnégy óra alatt három dőlt ki. — Az első huszonnégy óra alatt.

Mi vár még ránk?

Az első reggeli Appel nyolc órakor ért véget, de a blokkba nem mehettünk, mert a takarítók dolgoztak odabenn. Annyival könnyebb volt, hogy sétálhattunk fel, alá,

keringésbe hozhattuk a megdermedt ereinkben már-már megálló vért. Mióta megérkeztünk jóformán csak most nézhattuk meg egymást alaposan, mi, akik 68-an Belgiumból, Malinból érkeztünk ide. Az első huszonnégy óra még a fiatal fiúk arcán is mély nyomokat hagyott. Mintha egy nap alatt megvénültek volna szegények. Saphir barátom, akinek a humora mindig kéznél volt, hosszú arccal reményvesztetten járt fel-alá, maga elé bámulva, üres szemekkel. A török barátaink mind sirtak. Nem a hideg csalta ki a könnyeiket, holott szerették volna annak betudni. Dehogya hideg... Precz barátom, aki az első transzportból megszökött, csendesen mormogja, hozzánk szólva, de inkább magának beszél:

“Miért nem hagyatok megszökni? Meddig birjuk ezt? Alig huszonnégy órája vagyunk itt és már hárman kidőltek közülünk. Minden huszonnégy órában három... Husz nap alatt mind élmegyünk...”

“Legalább ők már nem szenvednek,” jegyzi meg egy másik és az is vigasztalás a többieknek. Majd mi sem szenvedünk, ha ránk kerül a sor.

Kilenc óra után végre bemehetünk a blokkba. Megkapjuk az első kenyéradagunkat, mintegy 300 grammot, egy kis darabka margarint, a szobaszolgálátosok adnak késeket, hogy felkenjük vele a margarint a kenyérre. Mindenki szépen felszeleteli a kenyeret, hogy legalább kétszerre elég legyen, aztán mohón esünk neki. Bárhogy iparkodtunk is beosztani, huzni az időt, hogy jusson is, maradjon is, egy óra múlva már egyikünknek sem volt egy morzsányi kenyere sem. Majd holnap okosabbak leszünk. Jobban vigyázzunk majd rá... Délután négykor ugyis kapunk levest.

Előbb azonban elvittek bennünket a politikai rendőrségre, ahol újra felvették az adatainkat, születéstől az elfogatásig, lefényképeztek bennünket szemben és profilban, a rabszámunkkal a mellünkön, hat napos szakállal, szóval olyan fegyencképet csináltak rólunk, amiből az ember nem szokott nagyítást rendelni. A helyiségben jó meleg volt, tehát nem bántuk az újabb kihallgatást, amit a foglyok végeztek, mindenki a maga nyelvén beszélhetett velük, mert

volt mindenféle nemzetiségű. Megkérdezték tőlünk és be-leírták a kétoldalas kérdőívbe, hogy hány arany fogunk van, hány platina, hol fekszik pontosan a szájunkban, hogy majd annak idején ne kelljen nagyon sokat keresgélni. Ha nem lett volna olyan tragikus a helyzet, hát nevethettem volna az alaposságukon.

Fél ötkor kaptunk egy liter levest. Steckrühbe Suppenak hívták, gondolom vörösrépa lehetett, de mivel meleg volt, hát izlett. Aztán tudtukra adták, hogy mi, zsidók holnap már átmegyünk a zsidó blokkba, mert minket nem tarthatnak árjakkal egy szobában, nehogy elfertőzzük őket. Minket nem tartanak harmincnapi megfigyelés alatt. Mehetünk azonnal dolgozni, rendes fogollyá avanzsálunk, kapunk télikabátokat, már majd akik dolgozni mennek — és nem tőlünk függött, hogy hajlandók vagyunk-e dolgozni. Tudtuk mi vár arra, aki nem hajlandó.

Reggel megkaptuk a kenyერünket, sorba állítottak bennünket és elmasiroztunk a 221-es blokkhoz, a zsidók elkülönített barakjához.

XVI. FEJEZET

A Zsidó Blokk és főnöke Emil

Éppen munkaidő lévén, nem igen volt a barakban más, mint a blokk személyzet, meg néhány beteg, lábbadozó. A blokk őrök bevezette a neveinket az ugynevezett "Stand-könyvbe", aztán a szolgálatosok vettek elő bennünket. Két csoportba osztották a 65 embert (most már csak hatvanöten voltunk), a barakk két szárnyába helyeztek el bennünket csoportonként. Az egyik az "A" Fluegelbe, a másik a "B" Fluegelbe került. Itt már némi kedvezményben volt részünk. Apa a fiával alhatott egy ágyon, testvér a testvérrrel, jóbarát a jóbaráttal.

A személyzet mind német zsidó volt. A blokk főnök egy Emil Karlbach nevű német fiatalember volt, aki tíz esztendő óta töltött már a nácik fogházaiban, internáló táborokban és jelenleg a kórházban feküdt betegen. A helyettese, Kurt fogadott bennünket.

Itt mindjárt meg kell jegyezzem, hogy nem valami barátságos fogadtatásban részesültünk a régebbi bennlakók részéről. Ugyanazt a közönyt, hüvösséget, barátságtalanságot tapasztaltuk, mint a karantin lágerben, amikor ott először megjelentünk. Azon még csak nem is csodálkoztunk, mert az európai zsidó évek óta hozzászokott ahhoz, hogy barátságtalanul fogadják — a nemzsidók. De itt, a zsidók között is ezt a mogorvaságot, kelletlenkedést, nemtörődöm-

séget kelljen végigszenvedünk, ez kissé zavaróan hatott. Még ha a magunk jószántából tolakodtunk volna be Buchenwaldba, pont a hittestvérek közé, megzavartuk volna az idilli nyugalmost, a kényelmükből elraboltunk volna egy maroknyit, akkor még megértenők a hűvösségüket. De atya jó isten mit csináltunk mi, hogy úgy fogadjanak bennünket mint a betolakodókat?

Kezdték ezek a dolgok az idegeimre menni.

Nem elég, hogy a náci halálra üldöznek, gyilkolnak bennünket már hónapok óta, nem elég, hogy a lengyelek, ukránok, német árják villámló szemekkel néznek ránk, mint-ha mi tárgyaltunk volna Münchenben Hitlerrel és nem a Chamberlain, hanem most, itt a zsidó blokkban is félvállról szólnak hozzánk és se jónapot, se adjon isten. Nem akartak velünk szemben sehogy se felmelegedni.

Végre akadt egy hetvenegy éves öreg magyar fogoly, aki szóba állt velünk. Lábbadozó volt szegény öreg, a munkában megsérült és azért maradt a blokkban. Negyven évig élt Németországban, Berlinben volt asztalos, két veje keresztény, a német hadseregben szolgálnak. Őt, meg a feléségét két hónappal ezelőtt az egyéb magyar, román és török zsidó családokkal együtt összeszedték, hogy hazaszállítják őket Magyarországra, Romániába, meg Törökországra, mesélte az öreg. Ehelyett Berlin mellett koncentrálták őket vagy hat hétig, aztán a férfiakat idehozták, a nőket a ravensbrucki női táborba vitték. (Ahova a belgiumi barátaink női rokonságát is szállították, mint ahogy később megtudtuk.)

Egyébként sok mindent megtudtunk az öregtől. Első sorban azt, hogy mi voltunk a második csoport akiket idehoztak a zsidó táborba. Az első egy hatvan tagból álló szintén magyar, román, török csoport volt, akik tíz nappal előttünk érkeztek ide. Azt is megtudtuk, hogy ebből a hatvanból már tizenkilenc elpusztult tíz nap alatt. Azt is megtudtuk, hogy a 22-es blokk zsidói két éven át nyugodtan éltek — már ha azt nyugalomnak lehet nevezni — és senki újat nem hoztak közéjük. Ez a hatvan és a mi 65-ünk voltak az első "betolakodók". Most egyre összébb és összébb

kell majd szorulniok és ez az, amiért bennünket okolnak szegények.

Ennek ellenére is, itt már valamivel jobban éreztük magunkat mint a másik, az elkülönített blokkban. Elmondta még az öreg magyar zsidó, hogy kinn dolgozik az építkezésnél és előző nap egy gödörbe esett. Nagyon megdagadt a lába és a foglyok hozták haza. Aztán így folytatta:

“Háromnapi schonungot (kiméletet) kaptam, ami alatt benn maradhatok a blokkban, de sok örööm nincs benne, mert a kamerádok nagyon durvák, a szobaszolgálátosok a legcsekélyebbért pofoznak, rugnak, az öregeket éppenséggel nem állják, mindig azt kiabálják ránk, hogy “ti már ugysis eleget éltetek”. A blokk főnök igen szigorú ember, mindenki retteg tőle. Most a kórházban van, valami könnyű operáción esett át, de már a napokban jön is vissza...”

Ezt úgy mondta, mintha jobb szerette volna ha sose jön vissza a blokk főnök, aki nem volt más, mint Emil. Emil Karlbachnak hívták. Még 1933-ban, tehát Hitler hatalomra jutása után börtönbe került, 19 éves korában. Négy évet különböző börtönökben, akasztófák árnyékában, az agyonlövés küszöbén töltött, így a 19 éves ifjúból 29 éves, sokat szenvedett, sokat tapasztalt férfi lett.

Emilnek hivta mindenki, sokan imádták, sokan gyűlölték, de a valóság az volt, hogy annak a HUSZONHÁROMEZER EMBERNEK, AKIK ÉLETBEN MARADTAK BUCHENWALDBAN, Ő MENTETTE MEG AZ ÉLETÉT. Mint régi tapasztalt fogoly, aki ismerte a náci gyilkosokat, az elméletüket, a céljaikat, a szabályaikat, a lelkiüket, (ha ugyan volt nekik,) az alaptermészetüket, minden szemvillanásukat, de aki, mint politikai fogoly mindig felemelt fővel járt köztük és nem félt tőlük, holott zsidó is volt, kommunista is, tehát két nagy okuk volt rá, hogy eltegyék láb alól. És nem tették. Sőt, hallgattak rá. Mindezt persze csak jóval később tudtam meg, mert a foglyok nagyobb részének egyetlen kis fogalma sem volt arról, hogy tulajdonképpen kicsoda, micsoda, mit művel és miért műveli amit művel ez az Emil.

Csak annyit tudtak róla a maguk tapasztalatából, hogy igen szigorú, kemény ember az Emil. Ha kiadott egy utasítást, akkor azt jó volt betartani, sőt muszáj volt betartani. Emil ugyanis tudta, miért ad ki utasításokat, amelyek esetleg kegyetlenek, kellemetlenek és kemények voltak az anélkül is tulhajszolt emberek számára. Emilnek az alatt a 18 hónap alatt, amíg én egy blokkban éltem vele és amíg mint egyik segédje és munkatársa működtem mellette, csak egyetlen egy célja volt mindennel, amit cselekedett: minél több életet megmenteni. Ezt csak retentő szigorral, néha korbáccsal lehetett elérni.

Képzelden el az olvasó négyszáz halálosan elkeseredett, meghasonlott, elszánt embert, aki a világon semmi jót már ettől az élettől nem várt, aki csak húzta az élete szekerét egyik napról a másikra; aki mindenkit elvesztett már, akit valaha szeretett, aki tudta, hogy egyik napról a másikra a krematórium hat perces lakója lehet és egyik perc éppen olyan végzetes lehet számára, mint a másik; hogy minden órája halálmuзикával kíséri a másikat a temető felé. Most képzeljenek el egy embert, aki ezért a négyszázért felelős volt, aki sakkban kell, hogy tartsa őket, aki négyszáz éhes, már-már éhenhaló embert rendben tartson, munkára kényszerítsen, bár testileg és lelkiileg egyformán félhóltak voltak. És végül képzelje el az olvasó azt a feladatot, amit ez az Emil magának kiszabott, hogy ezeket az embereket megmenti a jövőnek... A nagyon is bizonytalan jövőnek.

Meg is mondta nekik csendes estéken, amikor egy-egy újabb kegyetlen utasítást kellett kiadnia:

“Én jól tudom, hogy sokan vagytok itt, akik engem gyűlöltök, akik azt hiszitek, hogy a náci kivánságára üldözlek benneteket, de az nem baj. A lényeg az, hogy azt kell csináljátok, ahogy én előírom — ha életben akartok maradni, vagy akár ha nem akartok is életben maradni. Majd én gondoskodom róla, hogy életben maradjatok.”

Persze voltak olyanok is sokan, akik imádták. Nem csak a mi blokkunkban, hanem minden más blokkban is, ahol vezető emberek ismerték. És Emilt mindenki ismerte,

mert egyike volt a legfontosabb embereknek abban a kis csoportban, amely a hatalmas táborban irányította a földalatti munkát, az ellenállást, ami persze abban merült ki, hogy minél több emberéletet megmentsenek a náci gyilkosok kijátszásával, megtevesztésével, ahonnan azok a rendeletek jöttek, amik ellen gyakran olyan sokan tiltakoztak. Persze halkan, sőt szótalanul, mert épp úgy nem lehetett tiltakozni a blokkfőnök parancsai ellen, mint ahogy az SS-ek parancsait se lehetett elhalandzsázní.

Mikor mi a Zsidó Blokkba érkeztünk, amint már említettem, a főnök, akit Blokk Alter-nek hívtak a németek a kórházban feküdt. Csak foszlányos híreket kaptunk felőle a tábor blokk lakóitól. Sokan nem szerették, sokan ösztönszerűleg idegenkedtek a nácik fogoly-tisztviselőitől, ami érthető is volt, mert ezek, akiket a nácik hatalomhoz jutattak a maguk sorstársaik felett, nagyobbára kegyetlenebbek voltak a foglyokkal szemben, mint maguk a nácik, az SS legények. A náci politika ugyanis az volt, hogy gyilkosokat, börtöntöltelékeket helyeztek a foglyok fölé parancsnokoknak, főnököknek, gondolván, hogy hadd öljék ők egymást. Ez nagyban bevált. Eleinte Buchenwaldban is tipikus német börtönlakók voltak a csoportok vezetői, parancsnokai, a kisebb és nagyobb láger állásokat ezek töltötték be, tehát még akkor is, 1937-ben, amikor Emil oda került. Akkor ez még politikai tábor volt, ahová a politikai foglyokat hozták, a náci-ellenes csoportok vezetőit, tagjait, főként kommunistákat. Ezek azonban hamarosan magukhoz kaparintották a börtöntöltelékek hivatalait és valami rendet és fegyelmet teremtettek, noha a gyilkolás és a kipusztítás folyt tovább, akár Mauthausenban, vagy a lengyel táborokban, csak más formában. Nem gázzal, hanem agyonéheztetéssel, agyondolgoztatással és háromórás Apellekkel csinálták.

Emil és az egyes blokkok főnökei, talán huszan vagy többen is lehettek, "összedolgoztak", egymást értesítették a készülő náci tervekről, amik persze mindig tömeggyilkossági tervek voltak. Ezeket kellett kontrakarírozni, egy-egy embert feláldozni, hogy ötvenet megmenthesse-

nek, vagy esetleg ötvenet feláldozni, hogy ötezret életben tarthassanak.

Mindezt persze nem tudtuk, csak jóval később, sőt sokan még jóval később se tudták. Ez az "illegális" vagy másnéven "földalatti" szervezet a táborban, amiről igen kevesen tudtak, de sokan sejtették a létezését, két, sőt egyidőben három csoportra oszlott. Volt egy, amiben csak kommunisták szerepeltek, baloldaliak, politikai foglyok, régiek és tapasztaltak, aztán volt egy amiben kommunisták nem voltak, sőt kommunista-ellenes emberek szerepeltek benne csupán. De ezek nem áskálódtak egymás ellen. A közös cél mégis összetartotta őket ha nem más formában, hát passzív formában, vagyis hogy mindenki a maga útján, a maga belátása szerint harcolt egyazon cél érdekében.

Az első napon délután három órakor a szobaszolgálattosok felszólítottak bennünket, hogy menjünk velük vacsorát faszolni. Vagy huszan elindultunk a konyhára. Ez tulajdonképpen a szobások dolga lett volna, de mindig volt a blokkban néhány betegeskedő, vagy újonnan érkezett, akiket aztán kihasználtak cipelési munkára. Nehéz, 45 kilós bődönőkben adták a "vacsorát". Szívesen mentünk, mert nagyon éhesek voltunk, pláne mert a konyha innen csak néhány lépésnyire volt. Ezuttal világos volt, nappal, tehát nem bukdácsoltunk. A kép, ami feltárult előttünk a világosságban, ugyanaz volt mint amit már leírtam: rengeteg ember áll és vár a konyhaajtó előtt. Minket azonnal bebocsátottak, kaptunk egy levesnek való zománcozott edényt, ami nagy meglepetés volt a számunkra, kaptunk egy literes kávécsészét, ami szintén zománcozott volt, kaptunk kanalat és két emberre jutott egy-egy kés is, kenyeret vágni vele. Az edényekre azonnal ráfestették a számunkat nehogy elcserélje valaki. Kaptunk azonkívül személyenként egy-egy reteszt a szekrényben, ahol az edényeinket tartottuk, no meg a kenyeret. Ezek a szekrények mind nyitva állottak. Láttam, hogy majdnem mindegyik reteszben volt egy darab kenyér, itt ott egy fej hagyma, darabka szalon-

na, amit a régiek kívülről kaptak csomagokban. Vajjon mikor lesz a mi reteszünkben is egy darab kenyér a vacsorához?

Ezek a cseppnyi ennivalók valóságos kincseknek tűntek fel előttünk. A szekrények nyitva álltak, mindenki akkor ment oda, amikor akart. Lopni azonban nem volt ajánlatos. Ha valakit az éhség annyira lezüllesztett, hogy ellopta a másik kenyerét, azt nem jelentették az SS-nek, sőt még a blokk főnökeknek sem. Maguk a szobaszolgálátosok intézték el a dolgot olyanformán, hogy elverték az illetőt annyira, hogy soha többé lopásra nem gondolhatott, mert ha túlélte a verést, akkor a transzportba került és vitték a gázkamrába, ha pedig nem bírta ki és belehalt, akkor pláne nem lophatott megint. Így hát bátran nyitva lehetett tartani a szekrényeket, senki se bántotta a másét.

Az ilyen láger-szabályok bizony kemények és borzalmasak voltak, de nem lehetett másként fenntartani a fegyelmet és a biztonságot éhhalálra ítélt emberek között. Ha a foglyok morálját nem tartották volna fenn az Emilek meg a társaik, a Blokkok a Nagy Táborban is lesüllyedtek volna a Kis Tábor nivójára és a piszok, a betegség, a szemét, a tifusz kipusztított volna bennünket ép úgy mint a Kis Táborban kipusztította az embereket majdnem mind egy szálíg.

Este fél hat tájban jöttek meg a Blokk foglyai a napi munkából. Fáradtak, kimerültek. Középkorú és idősebb emberek majdnem valamennyien. Bekapják a pár kis falatot, a levest, a megmaradt kenyeret, megmosakodnak, aztán hat óra huszkor füttyül a hangszóró: Esti Appel!

XVII. FEJEZET

A buchenwaldi zenekar

Kiálltunk a blokk elé és felsorakoztunk. Egyszerre halljuk, hogy megszólal a zenekar.

Az összes tábori gyilkos szervezetek között talán a zenekar volt a leggyilkosabb és a legborzalmasabb. Nem mintha rosszul játszottak volna, nem mintha nem lett volna elsőrendű és kiválasztott kitűnő zenész valamennyi, hanem mert valahogy sehogy se illett bele a környezetbe, a hangulatba. Rám úgy hatott, hogy hideg borzongás futott végig rajtam, valahányszor megszólalt és mindig olyankor szólalt meg, amikor legkevésbé várta volna az ember. Most is kiállitanak bennünket husz fokos hidegben, kabát, alsóruha nélkül, világosan egy céllal, hogy megfagyasztanak, kipusztítsanak bennünket, legyalulják az energiánkból azt a keveset is, ami még megmaradt, tudván, hogy 25-30 vagy talán negyven ember is ott marad halva a számláló placcon, számlálás, aminek a világon semmi célja, oka nem volt, mert hisz a madár se tudott volna onnan megszökni, számlálás, ami nem volt egyéb mint egy képlet falhoz állítás a kivégzés előtt; aztán rázendít a tábori zenekar. Ez megcsufolása volt mindennek ami emberi, ami szenvedés, ami élet vagy halál.

Ez a zenekar harminchat tagból állott. Huszáros egyenruhában öltözöttek, mindnyájan foglyok persze, a

karmesterük egy nagyhirű cseh muzsikus volt. Mikor a hajnali Appelre felvonultunk, ezek fújták az indulókat, mikor a munkára indultunk, ott voltak megint a rezes fuvószerszámaikkal, a munkautáni bevonulásnál megint ott fújták az udvar baloldalán és ugyanezek muzsikáltak, amikor este befejeztük a napi kinszenvedéseinket. A zenekar tagjai nem jártak ki dolgozni. Egész nap próbáztak és időnként koncerteket rendeztek a táborban a bennlakók "szórakoztatására." Őket is halálra dolgoztatták — muzsikálási alapon.

Akik Auchwitzból vizsakerültek, azok mesélték, hogy a szomszédbeli gázkamrás táborban is volt egy ilyen zenekar. Ezek a szerencsétlenek is "szórakoztatták" a foglyokat. Többek között az volt a szerepük, hogy mikor a pár százas csoportokat ellátva törülközőkkel, abban a hiszemben, hogy fürdeni mennek, a náci SS-ek beteretelték őket a gázkamrákba, az apró gyerekek, asszonyok, öreg emberek heringként összezsúfolva, az ajtók rájuk zárva, elkezdtek ordítani, halálfélelmesen, vészesen, fülsiketítően jajgattak, sivalkodtak, nehogy a kinn levőket zavarja a halálréműletben szívszaggal telített embertömeg — ez a zenekar rákezdet egy hangos, süvítő muzsikára... Hat percig tartott, aztán csönd lett... Hazamehettek a zenészek. Valahányszor láttam őket ott a hidegben muzsikálni, fujni a rezes hangszereket, mindig erre gondoltam. Ki tudott volna egyébre gondolni száz lépésnyire a buchenwaldi krematóriumtól?

"Na nézd," mondták a nácik meg az SS legények, "még zenekaruk is van."

Szóval kiálltunk a blokk elé, hogy az Appelre felvonuljunk. Ezuttal nem tartott, csak két óra hosszát. Az idő nagybórára azzal telt el, hogy a hangszórón valami 20-25 ember számát kiáltották le, mondván, hogy az illető azonnal menjen a kapuhoz.

"Sofort zum Thore."

Ez azt jelentette, hogy akit felhívtak a kapuhoz, valami bünt követett el és feljelentették. Sokszor visszajött

az illető, de legtöbbször nem. Ha az illető nem jelentkezett azonnal, vagy lassan, betegen, kimerülten cammogott a vészedelem felé, új ordítás a hangszórón:

“Der Heaftling Numero 109876 sofort zum Thore, aber lebhaft!”

Sürgősen siessen, mert elkésik valamitől. Sokan nem értettek németül, hát lassan ment a dolog. Addig, amíg ezeket el nem intézték, a számlálást persze nem kezdhették. Közben a szobaszolgálátosok állandóan igazgatnak bennünket: Sorban maradni, fej fej mellett... Ne mozogj...

Végre másfélórás ácsorgás után elhangzik a parancs: “Achtung! Blokk 22, Achtung!”

Kurt, az Emil helyettese jelenteni indul, de még egy parancsot ad, mielőtt az SS katonák elé állna:

“Mützen ab!” Le a sapkákkal. Amikor az SS gyilkos megjelenik a foglyok előtt, akár 20 akár 30 fokos a hideg, mindenkinek le kell venni a vacak kis vékony sapkáját, ami eddig védte az agyát attól, hogy kocsonyává ne fagyjon. Tiszteletet kell adni a német katonáknak.

Aztán jön a jelentés, jön az átszámolás, a könyvecskébe való bevezetés, végül fel a sapkákkal, “pihenj” és indulás ötös sorokban vissza a blokk felé. A zenekar persze egy gyors indulót játszik...

Kétszázhatvan régi fogoly élt a zsidó blokkban, akik között majdnem mind intellektuel volt. Aznap, vagyis az első este, feltárult előttünk ennek a 260 embernek szomorú tragédiája. Valamennyi mint kőműves dolgozott külső építkezéseknél, mert mindnyájan megtanulták a kőműves mesterséget. Csak két-három volt magyar, a többiek németek, osztrákok, csehek, valamennyi tanult, képzett ember. Orvosok, építészek, mérnökök, festő és szobrászművészek, ügyvédek, néhány egykori gazdag gyáros és talán néhány iparos is volt köztük. Az állandóan lenyírt haj azzal a bizonyos stráffal a közepén, az elnyűtt ruha, a beesett, kiéhezett arc, szinte deformálódott ábrázatok, ingerlékenyek és maguknak élők... Ott volt köztük például a híres prágai orvosprofesszor, Dr. Schnabel, egy Schnog

nevü ismert színműirő, meg sokan mások ,akik számítottak a kulturvilágban. Most nézzük meg őket!

Megértettük, hogy nem akarnak velünk barátkozni, beszélgetni. Nem érdekelte őket semmi. Csak huzták az igát reménytelenül és hitetlenül. Csodálkoztam rajta, hogy nem kérdeztek semmit az ujonnan jöttektől, hogy nem érdekli őket a külső világ, a háboru folyása, a jelen, a jövő... Tulságosan kiszívták belőlük az életerőt, a szellemi energiát a rettentő sok szenvedés, fizikai és lelki kínzások amiken keresztül mentek. Nem érdekelte őket senki és semmi. Mint halálosan beteg embernek, aki várja óráról órára a magváltó halált, nekik is mindegy volt, hogy mi lesz holnapután. Ha szóltunk hozzájuk ingerlékenyek voltak, durván válaszoltak és mig eleinte bántott bennünket ez a barátságtalan modor, később — aznap este még — beláttuk, hogy inkább sajnálni kell őket, mint haragudni rájuk.

Mindegyik elrakosgatta a maga dolgait, elmosta az edényét, ami vacsora óta az asztalon maradt, mert az Appel elhivott bennünket. Kis csoportok képződtek az asztalok körül, talán régi bajtársak akik egy társaságba tartoztak két-három esztendeje már, vagy csak a szokás vezette őket egymás mellé. Nem folyt hangos, még halk beszélgetés sem köztük, csak üldögéltek csendesen, mint akiknek nincs már mondanivalójuk — mindent elmondtak egymásnak, mint a hatvan éves házások.

Aztán hirtelen valami különös dolog történt.

Mint említettem a mi csoportunkban jött velünk hat gyerek is. Nem apró gyerekek, hanem olyan 14-16 éves fiuk, akikre aggódva ügyeltünk az uton és amig idáig eljutottunk. Gyerekek. Ezek előkerültek szintén és az asztalok körül ólálkodtak, kerestek valami ennivalót talán, szimatoltak, mint az éhes kutyák. Ebben a táborban, pláne a blokkban, gyerek még nem volt, mióta a 260 régi bennlakó idekerült. Valamelyik észrevette a gyerekeket. Mutatta a többieknek, akik körülötte ültek.

Egyszerre mintha besütött volna a nap a sötét, keserves szürkéségbe. Egy-egy mosoly jelent meg a ráncos ar-

cokon, a szemeikben ott lobogott az az apró kis tűz, ami még égett bennük valahol a lelkük mélyén, mintha mind-egyik hirtelen a magáét látta volna a hat gyereken, mint-ha ebben a percben visszatért volna az emlékezetébe mind-az az öröm, amit valaha gyerekek hoztak az életébe és mindaz a fájdalom, amit az elvesztésük okozott...

Valamennyien családos emberek voltak és egy két kivétellel, akiknek keresztény nő volt a feleségük, el is vesz-tettek mindenkit, asszonyt, gyereket, apát, anyát...

Pár perc múlva már ott ültek a gyerekek egy-egy csoport között. A "régiek" egyenként álltak fel, odamentek a szekrényekhez, kivettek egy kis ennivalót, amit csoma-gokban kaptak, kis szalonnát, szalámit, pogácsát, hagy-mát — már amijük ezeknek a szegényeknek lehetett eb-ben az éhhalál barlangban és dugták a fiuk kezébe. Az ilyen gyerek sokkal éhesebb, mint a felnőtt ember. Egy ti-zenhat éves gyerek többet tud enni, mint három felnőtt ember. Nekik többet jelentett a kis ennivaló, amit kaptak, mint bármelyikünknek.

A gyerekek apjai persze boldogan figyelték ezt a mannahullást, részint mert a gyerekek kaptak ennivalót, részint mert nekik is jutott belőle valamicske. A fiuk hoz-tak az apjuknak egy-egy jó falatot abból, amit kaptak. Aztán kaptak egy-egy darab meleg alsóruhát is a "régi-ek"-től, akik kívülről jutottak ilyesmihez, s ezekből is ju-tott az apáknak, ami azt jelentette, hogy se a gyerek, se az apa nem fagyott meg a borzalmas Appel-ek alatt. Vol-tak kik a kabátjukat adták kölcsön a gyerekeknek, mert maguk alul jó melegen voltak öltözve — külső segítséggel.

A gyerekek révén aztán kissé felmelegedett a hely-zet a "régiek" és az "ujak" között, közelebb és közelebb jutottunk egymáshoz. Mi persze iparkodtunk alkalmaz-kodni hozzájuk. A gyerekeket úgy tekintették valamen-nyien, hogy azok közös tulajdon, közös felelősség áll fenn velük szemben és ez az érzés új reményt, új életet árasztott szét közöttük. Nekik is van valakijük akiről gondos-kodni kell... Az apátlan suhancok meg mintha egyszer-

re kétszáz apát találtak volna ott, ahol csak verést, szidást meg kegyetlenséget vártak.

Lefekvés előtt megkérdeztük Kurtot, a helyettes főnököt, hogy mikor mehetünk mi is majd dolgozni. A válasz az volt, hogy addig semmiesetre sem, amíg a blokk főnök ki nem jön a kórházból. Ő egy-két nap múlva itt lesz, de mi még egy hétig legalább nem megyünk munkába, mert az újabb rendelet úgy szól, hogy az ujakat előbb be kell oltani.

Másnap megtudtuk azt is, Kurt információja alapján, hogy a táborban az utóbbi időben igen jelentékeny javulás állott be, mert vagy három hónappal ezelőtt új parancsnokot kapott a buchenwaldi tábor, egy Herman Pister nevű magasrangú SS tiszt személyében, aki igen sok könnyítést hozott be. Megszűntek a tömeges kivégzések, amik azelőtt napirenden voltak, a munkánál "hivatalosan" már nem volt szabad verni a foglyokat. Persze azért vertek, rugták őket, de "nem hivatalosan." Elmondotta Kurt, hogy kiszivárogtak a kegyetlenkedések, amik a táborban végbementek és a svájci Vörös Kereszt tiltakozott. Ez volt az oka annak, hogy a régi parancsnokot leváltották. Kiderült, hogy óriási sikkasztásokat követett el a foglyok élelmiszerei és ellátása terhére, elsikkasztván például a Vörös Kereszt csomagok ezreit, amiket ahelyett, hogy szétosztott volna a foglyok között, eladott a táboron kívül. Hogy aztán mi történt vele, azt persze mi nem tudtuk meg soha. Remélem, felköltötték.

Most aztán, Kurt szerint, ezeket a hibákat jóvá akarják tenni. A hirtelen feltámadt lelkiismeretüket részben az is serkentette, hogy az oroszok már ebben az időben Lengyelországban jártak és a németek egyre gyorsabban vonultak visszafelé. Talán ez volt az indító oka annak is, mondta Kurt, hogy ezentul már zsidó szakmunkások is dolgozhatnak majd a gyárakban, műhelyekben. Ez persze még a jövő zenéje, de valószínű, hogy megvalósul rövidesen. Kezdett a reményünk felcsillanni, pláne amikor magunkban megállapítottuk, hogy igen nagy szükségük lehet a náciknak a szakmunkásokra, hadianyagra, ha már a zsi-

dóknak is "megengedik", hogy dolgozzanak nekik. Lejáróban lehet már az ő napjuk, gondoltuk magunkban, ha már ilyen kegyeket osztogatnak.

●

Amíg a barakkban munkátlanul éltünk, megpróbáltuk hasznossá tenni magunkat. A szobaszolgálátosoknak segítettünk takarítani. Kaptunk egy kis ennivalót, meg cigarettát is, ami a legértékesebb dolog volt, amit kaphattunk volna. Ujságpapirba göngyölt bűdös dohányokat szívtunk, de hatan egy cigarettát, azt is a toaletben, mert másutt nem volt szabad dohányozni. Most ki-ki a maga egész cigarettáját szivhatta. Valóságos menyországbán éreztük magunkat.

A negyedik napon hajnali appel után a hangszóró bejelentette, hogy az ujonnan érkezettek menjenek azonnal oltásra.

Kurt gyorsan sorakoztatott bennünket és indultunk sebes lépésben a kórház felé. Ott már állt vagy ötszáz ember, várva az oltást. Nem sokáig kellett várnunk. Jött két fogoly orvos, két fogoly ápolóval (irigyelt állások voltak ezek), kipakolják a fecskendőiket, hallik a parancs: gyorsan levetközni. Sokan megijedtek. Azt hitték, hogy talán ez az a sokat emlegetett spriccelés, amivel a nácik gyilkolni szokták a foglyaikat még nemrégiben is. Hátha így akarnak bennünket is kivégezni, nem lévén gázkamra, de lévén ugyanaz a náci bestialitás, mint bárhol másutt. Csak akkor nyugodtak meg a társaim, amikor látták az előttük beoltottakat gyorsan öltözni és baj nélkül továbbállni. A nagy tüvel beleszurtak a jobb és bal mellbe, egy kis szisszenés és már vége is volt. Ötszáz embert oltottak be két óra alatt. Egy órán belül megdagadt a beoltott hely, fájdalmas is volt, pláne a tudat, hogy tíz napon belül még négy ilyen hasonló oltásra van kilátás. Minden betegség ellen beoltottak bennünket, csak a verés és az Appel ellen nem. Kezdtünk értékes emberek lenni a nácik szemében, holott, mint később kiderült, főleg azért oltogattak bennünket, hogy a tifuszt meg a kolerát távoltartsák a tábor-tól, mert hisz az az SS katonákat ép oly kevésbé tiszteli,

mint a zsidó foglyokat. Weimar is, más város is közel volt Buchenwaldhoz és elvégre mégse akartak egy országos tifuszbajrányt, vagy kolerát teremteni maguknak a háboru közepén. Arra azonban gondjuk volt az utolsó percig, amig csak módjukban volt, hogy az emberek betegség nélkül haljanak meg...

Mikor visszaérkeztünk a Blokkba, már ott találtuk a Blokk-főnököt, Emilt, aki a kórházból visszaérkezett, Kiváncsiak voltunk rá, mert igen eltérő vélemények nyilvánultak meg felőle, amint már említettem is. Voltak, akik azt mondták, hogy kegyetlen, minden emberi érzésből kivetkőzött ember, viszont voltak, akik igazságos, érző embernek ismerték, bár azt hangoztatták ezek is, hogy minden szentimentalizmus nélkül való fiatalember, aki szigorú és kegyetlenül megköveteli a fegyelem betartását.

Első látásra, ez az aszkétaszerű, magas, markáns arcu fogoly-főnök a sokat szenvedett és sokat átélt ember hatását keltette. Mint Blokk-főnök katonás ruhát, jó csizmát, bricsesz nadrágot, kék katonai zubbonyt viselt, a tartása is katonás volt, fegyelmezettség, ruganyosság jellemezték a mozdulatait. A rabszáma és a zsidó jelvény is ott diszelgett a zubbonyon: 430. Az alig 29 éves ember mögött, akkor már 10 évi rabság állott. Az arcán meg is látszott, hogy az élet tiz legszebb fiatal évét rettentő rabságban, szenvedés közt töltötte. Más férfi abban a korban — 19-től 29-ig élete virágját éli, az ifju szerelem, a fiatal férj, az apaság első örömeit élvezi. Emilnek ebből semmi sem jutott.

Egy frankfurt am maini zsidó rabbinak volt a fia. Tizenhat éves korában belépett az ifjumunkások közé, ahol rövid időn belül mint marxista előadó tűnt fel, előadásokat szervezett, dolgozott a fiatalság megszervezésén, amig tizenennyolc éves korában, 1933-ban, a nácik előtt már ismert személyiség volt. Az első között tartóztatták le, hiszen 430 volt a sorszáma. Közben leölték a szüleit, a testvéreit, a rokonságát és üldözött fájának a millióit. De ő ugy állt ott előttünk, mint egy acélból öntött szobor, amikor az első beszédét intézte hozzánk, ujakhoz:

“Ide hallgassatok,” mondta egyszerű, keresetlen szavakkal, mintha régi barátaihoz szólt volna. “Ti egyelőre még nem mentek munkába, de azt akarom, hogy tisztában legyetek azzal, hogy amikor majd arra kerül a sor, meg kell, hogy álljátok a helyeteket, meg kell, hogy mutassátok, hogy a zsidó ép olyan jó munkás, ép úgy bírja, mint az árja fogoly. Mutassuk meg, hogy mi is meg tudjuk csinálni azt, amit mások tudnak, már csak azért is, mert van rá kilátás, hogy a zsidóknak is megnyílnak a gyárak, műhelyek munkaalkalmai és az nagyon megkönnyíti majd a fogság kinjait. Könnyebben lehet elviselni úgy a láger életet. Még azt akarom mondani, hogy feltétlenül ügyeljete a tisztságra, figyeljétek egymást, nehogy valami ragályos betegség fészkelődjék be a Blokkba, mert ilyen tulzsúfolt barakkban ennek ki vagyunk téve és ha az egyéb szenvedéseken kívül még ilyesmi is hozzájárulna a kinjainkhoz, akkor leszámolhatunk ezzel a bizonytalan étellel egész biztosan és csak megkönnyitenénk a krematórium munkáját.”

Mikor mindezt elmondta, katonásan megfordult és elindult a “A” Szárny felé, ahol volt egy külön kis szobája, ahonnan a keze alatt levő 400 ember sorsát irányította. Reggel négytől éjjel 11-ig dolgozott. A megismerkedés egyes érzelmeket váltott ki belőlünk. Katonás, poroszos fellépése, kimért magatartása a porosz fegyelmezettséget juttatta eszünkbe.

Leültünk az asztalok köré és beszélgettünk — Emilről. A régiek elmondták, amit tudtak róla, de az nem volt csak egy kis hányada annak, amit magam megtudtam a tizen-nyolc hónapi ottlétem alatt erről a különös emberről.

Megállapítottam kétségen kívül, hogy valóságos földalatti harc folyt a nácik ellen a táboron belül, mint már említettem is. A földalatti mozgalom leghathatósabb harcosai a kommunisták és a velük egy vonalon haladó baloldaliak voltak. Emil ennek a csoportnak az egyik vezetője volt, amiről csak a legbizalmasabb elvtársai és barátai tudtak, a tábor nyolcvan százalékanak még csak sejtelve sem

volt róla. Amíg a foglyok nagyobbik része feladta a harcot a második héten, ezek a harcosok szentül hittek a nácik végső legyőzetésében, megsemmisítésében és harcoltak érte körömszakadtáig.

Hangsúlyozni kell, hogy egy ilyen haláltáborban a földalatti mozgalom másként nyilvánult, mint a külső életben, még ha elfoglalt területről volna is szó. Itt nem lehetett ugyanazokkal az eszközökkel harcolni, mint a szabad világban, ha még olyan rabszolga világ volt is, mint Belgiumban, vagy Hollandiában például. Az illegalitás itt mást jelentett, mint a táboron kívül, ahol veszedelmet jelentett, halált is jelenthetett, ha szabotázson fogták az embert, de itt biztosan a krematoriumot jelentette a legcsekélyebb gyanu is. A táborban a helyzet egész más volt, a viszonyok mások voltak és azokhoz kellett alkalmazkodni az illegális harc folyamán. Itt egyetlen egy dologra volt csak szabad koncentrálni: megmenteni annyi életet, amennyit csak lehet. Még a gyakorlott munkásmozgalmi elemek, egyes fegyelmezett kommunisták is, félreértették a földalatti mozgalom tábori követelményeit. Például sokan azt hitték, hogy a náci hadiipar, vagy építkezés szabotálása illegális munka eredmény. Tévedés volt még feltételezni is. Az ilyen meg nem értésből sok mindenféle belső komplikáció adódott és sokáig tartott amíg az egyes frakciókat meggyőzték arról, hogy melyik a helyes vonal. Amíg ez megtörténhetett, nagyon sok embernek az életébe került a megnemértés.

Persze igen kevés embert vontak bele ebbe a mozgalomba és a legtöbben nem is sejtették, hogy a táborban elszánt és haláltmegvető ellenállás folyik. Ez pont abban az időben volt, amikor naponta 200—250 embert égettek el a nácik, de ugyanakkor sikerült megmenteni sok ezer más ember életét — akiknek sejtelmük sem volt róla, hogy egy mindenhova beférkőzött politikai konspirációnak köszönhetik az életüket.

Az életmentés naggyobbára ugy folyt, hogy a fontos adminisztratív gócpontokban segítőársak voltak, a földalatti mozgalom egy-egy megbízható és elszánt embere, naggyobbára németek, osztrákok bizalmas állásokban lévő régi

politikai foglyok, akik például egy meghalt ember számát, rekordját, helyettesítették a még életben lévő, de halálra ítélt fogolyéval és így megmentették a krematóriumtól. Ezreket így, vagy más adminisztratív módszerrel, amit a náci nem ellenőrizhettek és nem vehettek észre. Aztán voltak megvesztegetések, ha csak az vezetett eredményre, sőt zsarolások is olyanokkal szemben, akiknek vaj volt a fejükön.

Azok között, akik ebben az illegális munkában résztvettek, három ember neve ötlik élém legvilágosabban. Az egyik egy Sivert nevű politikai fogoly volt, a németországi kommunista párt tagja, aki szintén már 1933 óta volt a náci rabja és aki nagyszerűen kitervezett komplottnak utján magas, bizalmi állásba került. Ő volt a Capo-ja a Bau Kommandónak, vagyis az építkezési osztagnak és 3,500—4,000 ember dolgozott a keze alatt. "Capo" (gondolom a latin "fej"-ből származik) olyan munkafőfelügyelőfényt jelentett és a tábor magasabb tisztviselőiként számított egy-egy Capo. Felszabadulása után a Szászországi kormányzás elnöke lett. A másik Dr. Ernest Busse, ugyancsak német ember, a kórházak Capo-ja volt. Nagyszerűen használta ki ezt a felelős állását a foglyok javára. Őt is 1934-ben fogták le a náci, mint kommunistát. Jelenleg a Thüringiai Kormányzás alelnöke. A harmadik a mi Emilünk, Karlbach Emil, akiről később megtudtam, hogy nyolcadmagával halálra ítélték 1941-ben és hogy csendesen, nyugodtan, felemelt fejjel, arcizom rándulás nélkül ment a vesztőhelyre, ahol az utolsó pillanatban megkegyelmezték neki — maga sem tudta miért. A régiek mesélték, hogy ez se hatotta meg tulságosan. Aztán 1942-ben az egyik Lager Aelteste kinevezte a zsidó Blokk főnökének és ezt a tisztségét a felszabadulásig viselte.

Híres mondása volt Emilnek, amikor a háboru végéről érdeklődött egy-egy fogoly:

"Amig egyetlen SS katonát látsz, addig neked nincs vége a háborunak."

Egyébként sose beszélt a háboruról, sose politizált, a legbizalmasabb körben sem nyilvánított véleményt, a hivatalát meg nem alkuvó tisztséggel töltötte be és a fent

emlitett angol kapitány, (aki mint angol kém dolgozott Franciaországban a német megszállás alatt és úgy került a Gestapo kezére, de sose tudták rábizonyítani a kémkedést) azt írja a könyvében, hogy Emil számtalan ezer ember életét mentette meg és egyike volt a kimagasló egyéniségeknek a foglyok között. Fegyelem dolgában nem ismert tréfát. Ha valaki hát ő tudta, hogy mit jelent az alkalmazkodni a szabályokhoz, nem kilépni a sorból, ahol kell állani.

Egyébként a háboru eseményeiről eléggé jól informáltak voltunk, mert a német hivatalos jelentéseket közölte naponta háromszor is a hangszóró, csupán azt kellett leszámitanunk belőle, ami a német propaganda érdekében foglaltatott benne. Tudtuk, hogy amikor a rádió azt jelentette, hogy "előre elkészített állásokba vonultunk vissza sztratégiai szempontból," az azt jelenti, hogy megint megverték őket az oroszok és azt is tudtuk, hogy nem készíthettek elő annyi állást Stalingrádtól Berlinig, amennyire sztratégiai szempontokból szükségük lett volna. Ezenkívül kaptunk hat lapszámot is. Három példányt a Völkische Beobachter-ből Berlinből és háromat a Thüringer Zeitungból, ami Weimárban készült. A buchenwaldi foglyok már tudtak a sorok között is olvasni és se a Beobachter, se a Zeitung nem tudtak bennünket félrevezetni. Pedig az volt a céljuk, annyi bizonyos.

XVIII. FEJEZET

Számlálnak bennünket Karácsony és Ujév estéjén

Az ember azt gondolná, hogy a nácik tudják hányan vagyunk, ha nem is olvasnának bennünket naponta kétszer. Tudták pontosan hányan haltak meg, tudták hányat hoztak be kívülről, máshonnan, tudták hányan voltunk élők tegnap, tehát egyetlen káplár kiszámithatta volna két perc alatt egy plajbásszal, hogy hányan vagyunk. De nem. Ez nem lett volna rendben, mert náluk az volt a rend, hogy egy-egy ily számláláson, mely alatt 25—30, sőt több ember is belehaljon a fagyásba, a kimerültségbe, az éhezés következtében beállt gyengeségbe. Mondhatnám, valamennyien végelgyengülésben haltak meg. Csak a bivalyerősek bírták, azok se soká.

Két ilyen Appel-en estünk át karácsony és ujév között, amikor is az ujévi esetben több mint száz ember halt meg, amíg megszámláltak bennünket.

Ez azonban még négy hétnyire volt attól, ahol az előbbi fejezetet abbahagytam, tehát hadd mondok el mi történt közben.

Emil másnap ahogy megérkezett a kórházból kötelességéhez híven elvitt bennünket a munkahivatalba, amit "Arbeit Statistik"-nak hívtak a táborban és ott mindenkinek a foglalkozását beírták egy nagy könyvbe, úgy, hogyha

szükség lesz majd olyan szakmunkásra, akkor legyen kit hívjanak. Ez is egy hatalmas terem volt, hatvan fogoly dolgozott benne a könyveken, a betürendes, foglalkozás szerinti beosztásokon. A hatvan fogoly alkalmazott közül negyvenöt megbízható politikai fogoly volt és ez a beosztásuk igen fontos szerepet játszott a tábor életében. Ez a hivatal volt egyike a legfontosabbnak. Ettől függött, hogy kit milyen munkára helyeztek, viszont attól meg az függött, hogy ki él, vagy hal, olyan helyen dolgozik-e, ahol életben lehet maradni, vagy olyan helyen, ahol nem lehet. Minden attól függött, hogy mit és hol dolgozik az ember. Már most ha ebben a hivatalban Emilnek voltak barátai, elvtársai, földalatti munkástársai, akkor az életmentést jelentett. Szóval Emil felsorakoztatott bennünket és elmentünk jelentkezni — munkára.

Amint a nagy irodahelyiségben ácsorogtunk, rögtön feltűnt, hogy Emilnek milyen tekintélye van az ott dolgozó foglyok között. Megállapíttatta velük első sorban, hogy a mi csoportunkban nagyobbára szakemberek vannak, szakképzett munkások, asztalosok, szabók, műszerész, suszter, ami eddig ugyan nem jelentett semmit, mert zsidót csak közönséges napszámos munkára osztottak be, de most volt rá kilátás, hogy a szakmunkásokat közülünk gyárban, műhelyben, helyezik majd el. Viszont ennek az volt a feltétele, hogy addig is künn, a szabadban, a nehéz építési munkáknál kell megmutatnunk, hogy jó munkások vagyunk, akikben meg lehet bízni.

Mindenkinek négy féle oltáson kellett átesnie, mielőtt munkába küldték. Ez rendesen egy hetet vett igénybe. Emil meg a fogoly orvos az oltó kórházban elintézték valahogy, hogy minket még az ötödik héten sem oltottak be teljesen. Már a többiek a Blokkban zugolódni kezdtek, hogy miért nem megyünk ki dolgozni, ha már öt hete a táborban vagyunk, mért vagyunk mi kivételes helyzetben, mért lógunk a Blokkban, amikor ők nehezen dolgoznak? Az még nem fordult elő soha, hogy valaki a Nagy Lägerben öt hétig ne dolgozzék, noha egészséges, viszont ha beteg, akkor még könnyű betegséggel is napok alatt a másvilágon talál-

ta magát. Később tudtuk csak meg, hogy Emil munkája volt ez a hosszú halogatás, mert időt akart nyerni a számunkra, amíg a műhelyekben is megengedték a zsidóknak a munkát, nehogy a külső durva munkafelügyelők közben néhányunkat halálra dolgoztassanak. Végül is nem húzhatta tovább és noha két oltás elmaradt, egy napon jött az utasítás az Arbeit Statistik hivatalból, hogy mennünk kell hajnalban munkára. A 3-as számú Bau Kommando-ba osztottak be bennünket, ami még a legjobb volt valamennyi külső beosztás között. Még az este megkaptuk a zebra-csikos hosszú kabátot, aminek persze bélése nem volt, sok meleget sem adott, de mivel Emil kijárta azt is az öt hét alatt, hogy visszacapjuk a meleg alsó ruháinkat, amiket a megérkezésünkkel elvettek tőlünk, hát nem volt olyan veszedelmes ebben a béléstelen kabátban dolgozni a husz fokos hidegben hajnaltól fél hatig. Visszakaptuk még a borotva készleteinket is, a felső ingeinket, zokniainkat, galucsnikat és egyéb apróságokat, ami könnyebbé tette az ember életét. Igaz, hogy sokan eladták ezeket a dolgokat egy-egy darab kenyérért a régieknek, ami persze tilos volt, de ajándékozás címen el lehetett könyvelni a vásárt minden baj nélkül. Az egyik ajándékozta az alsóinget, a másik a kenyeret. Néhányan megőrizték a meleg alsó ruhánkat, arra az időre, amikor dolgozni megyünk. Az ilyesmi gyakran az életet jelentette ebben a csikorgó hidegben ott a trübingiai hegyek aljában.

Miután felvarrtuk a rabszámunkat és a zsidó csillagot a télikabátnak nevezett zebra csufszágra, Emil összehívott bennünket és egy igen hivatalos hangú beszédet intézett hozzánk úgy hogy a "régiek" is hallják:

"Ti, akik reggel mentek munkába először, már eléggé kipihentétek magatokat arra, hogy munkába álljatok. Még azt hinnétek, hogy Buchenwald holmi szanatórium. Már kisé meg sokaltam ezt a lézengést és ha abban az oltóosztágban ott a kórházban volna egy kis rendszer, már régen munkába kellett volna, hogy álljatok. Még egyszer figyelmeztetlek benneteket, hogy mindenki állja meg a helyét és ne hozzatok szégyent a fajtánkra."

Kurt-tól, a helyettesétől tudtuk már előzőleg, hogy Emil mesterkedésének köszönhattuk, hogy az öt hetet tétlenül tölthettük a Blokkban, mert egyenesen szakmunkára akart bennünket küldeni, bár ez nem sikerült neki.

Az öt hetet egyébként jól kihasználtuk a barakban. A régiekkel baráti viszonyt teremtettünk, kissé felráztuk őket a letargiájukból, a közhangulat sokkal jobb volt. Ha csomagokat kaptak a régiek, megosztották eleinte csak a fiatal fiukkal, később már velünk is, még pedig Emil útján, akinek odaadtak egy részt és ő meg kiosztotta azok között, akik nem kaphattak kívülről csomagokat. Főként a mi csoportunk esett ebbe a kategóriába.

Természetesen mi is iparkodtunk kivenni a magunk részét a tábori kötelezettségekből. Ügyeltünk a tisztaságra, ami a foglyok nagyszerű szervezése révén lehetővé tette, hogy elhessegetsük magunktól a ragályos betegségeket, amik a Kis Táborban, pár száz méternyire onnan, valósággal tobzódtak. Az alsó ruhánkat minden héten beadtuk a tábor gőzmosodájába, onnan tisztán kaptuk vissza, hetenként egyszer kötelező zuhanyfürdőt vettünk, minden két hétben "tetű vizsga" volt, ami három-négy órahosszat is eltartott, s ami annyit rabolt el az éjszakai pihenésünkből, de onnan senkinek elmaradni nem volt szabad. Azonkívül hetenként kétszer, szerdán és szombaton ugyancsak egészségügyi ellenőrzés volt két egészségügyi felügyelő jelenlétében. Meztelenre vetkőztünk és alapos vizsgálaton estünk át mindannyian. Mindez persze az esti Appel után folyt le és volt úgy, hogy éjjél után egy, sőt két órakor kerültünk ágyba. Ezeket a vizsgálatokat nagyon szigorúan vették, noha a náci SS-ek nem avatkoztak bele, teljesen a foglyok belső hatóságaira bízták a dolgot, bár minden barakkajtó fölött ott lógott az írás: Eine Laus, deine Todt. (Egy tetű a haláloz lehet.)

1943 szent karácsony estéjén, ami még mindig beleesett az ötheti tétlenségbe, egy borzalmas, soha el nem felejthető Appelen mentünk keresztül. Ezen a karácsony estén, amiről azt hittük, hogy a nagy ünnepre való tekintettel talán el is engedik a számlálást, vagy ha nem hát megrövidítik

legalább, a tábori életem egyik legriasztóbb, legrettenetesebb néhány óráját töltöttem el, Még a legmelegebben öltözött emberek is a megfagyás küszöbén állottak. Csikorgó hideg volt, talán a leghidegebb este azon a rettentő télen. A lélegzetünk párája megfagyott az orrunk alatt és hallgattuk, hogy talán halljuk is a jégcseppek pottyanását, amint a kővé fagyott földre esik.

Este fél hatkor álltunk ki és nyolckor, amikor számolni kezdtek bennünket, már a lélek is hidegre fagyott bennünk. Háromszor is olvastak bennünket, de még mindig nem stimmelt. Egy ember állítólag hiányzott. Képzeljék meddig tart, amíg 25-30 ezer embert megszámolnak, még ha százan végzik is a munkát. Este tíz órakor, tehát három és fél órai feszes ácsorgás után, még mindig ordította a hangszóró a hiányzó fogoly nevét és számát, mert akkorra megállapították már azt is, hogy ki az, aki hiányzik. Közben persze a tábori "Schütz"-ök, az SS legények egész serege mint véredek kutatják a barakkokat, az egész tábort tüvé teszik, de nem találták sehol. Nem volt ott, tehát keresték más barakkokban, minden elképzelhető rejtekhelyen. A foglyok maguk is megölték volna, mert az ilyesmi a legnagyobb bűn, amit egy fogoly elkövethet — pláne a többiek ellen. És még hozzá szent karácsony estéjén.

A hangszórón tudomásunkra adják az SS parancsnok urak, hogy amíg a hiányzó ember elő nem kerül, az Appel tartani fog, ha három nap, három éjjel tart is. Közben a 25 ezer ember szitka és átká kíséri az utján, már ahol van a szerencsétlent. Az bizonyos volt, hogy ezt élve nem uszsa meg. Ha az SS-ek ki nem végzik, a foglyok maguk verik majd agyon.

Már két—három halott fekszik, majdnem minden blokk felsorakozott emberei előtt. Kidőltek, nem bírták tovább a gyenge, agyonéheztetett, csontig lefogyott szerencsétlenek. Már közben tizenegy óra lett és még mindig nem került elő. Nem találták. Végre fél 12-kor, két SS-katona jelentette a parancsnoknak, hogy megtalálták a foglyot. A munkahelelén egy félreeső helyen még a délután folyamán elaludt,

— ugylátszik a kimerültségtől, — és ott ültében megfagyott. Már kővé volt fagyva mire megtalálták. Éjjél volt mire visszakerültünk a Blokkokba. Másnap, karácsony lévén, nem dolgoztunk, de reggel négykor mégis fel kellett kelnünk, az Appel miatt, akár mint más napokon.

Egy héttel később, január elsején, 1944-ben, az újévre való tekintettel — mint vasárnapokon is — csak délig dolgoztatták az embereket. Szombati napra esett az elseje, — sose felejttem el, — és ilyenkor a számlálás délután kettőkor szokott lenni. Itt csak az történt, hogy az SS urak előző este, Szilveszter lévén, — berugtak és egyszerűen nem jöttek le a számláláshoz. Ott ácsorogtunk a legrémesebb hidegben és a tiszt urak meg a legénység csak nem jelentkeztek. A jó meleg őrtornyokból röhögve néztek bennünket, amint ott fagyoskodtunk, amint egyik a másik után dőlt ki holtan a sorainkból. Délután öt órakor jöttek meg a részeg brigantik és kezdtek bennünket számlálni. Száztíz halottunk volt aznap délután.

A mi csoportunkból már 11 hiányzott. Közülük kilenc az Appelek alatt halt meg.

Január elseje szombat lévén, vasárnap fél nap helyett egész napot kellett dolgoznunk, vagyis behozni az újévi félnapi mulasztást. Igaz, hogy inkább dolgoztak a foglyok 12 órát, mint álltak a számlálás alatt hármát.

A munkában nem dőlt ki az ember olyan hamar, mint az Appel alatt.

XIX. FEJEZET

A Blochok fia bosszut akar állni

Aztán történt még valami az alatt az öt hét alatt, amíg a barakban lézengtünk. Valami, amitől most is hideg borzongás fut végig a hátamon, valahányszor rágondolok. Buchenwaldi szempontból nézve a dolgot nem valami égbekiáltó eset, mert elvégre is csak egy embernek az életéről van szó ebben a történetben, holott ott ezrek, meg százazrek pusztultak el közvetve vagy közvetlenül. Azonban ennek az egy embernek az élete vagy halála annyira része annak a bestialitásnak, amit a nácik bevezettek ezekbe a kiirtó táborokba, hogy nem hagyhatom elmondatlanul, mert annyira jellemző rájuk, meg a rendszerükre, az állatias terrorjukra és mindenre, ami a fasizmust az emberiség ellenségévé avatta az első pillanattól kezdve.

Hadd mondóm el előbb az esetet, aztán majd megpróbálom analizálni.

Emlékszik még az olvasó, hogy mondtam valahol a könyv elején, hogy mielőtt mi a zsidó blokkba kerültünk volna, egy hatvan tagu zsidó csoport előzött ott meg bennünket vagy tiz nappal. Ezek is magyar, román, török zsidók voltak, akiket Berlinben szedtek össze és közéjük tartozott az a hetvennégy éves öreg szabó is, akivel először diskuráltunk a megérkezésünk után és aki elsőnek informált bennünket a zsidó blokk belső dolgairól. (Tudniillik ez az a

szabó, aki "kimélet" címen maradt pár napig a barakkban, mert a lába megdagadt egy baleset következtében, hat nap múlva már el is tűnt a szemünk elől. Sose láttuk többé. Önökre bízom, hogy képzeljék el, mi történhetett vele.) Szóval a között a hatvan között volt egy öreg ur meg a fia. A fiu lehetett vagy negyven éves, az öreg hetvenöt volt, Blochnak hívták őket és Berlinben éltek. Szintén magyarok voltak, bár az öreg ur már negyven éve, hogy elkerült Berlinbe, míg a fiu ott született már. Mindketten tudtak azért magyarul. A fiut ugyanis minden két évben elvitték Magyarországra a rokonokhoz nyaralni és ott megtanult kissé magyarul, míg az öreg ur egész jól beszélte a nyelvet. Apát, anyát és a fiut egyszerre hurcolták el Berlinből, azzal, hogy visszaszállítják őket Magyarországra. Mondtam már, hogy egy koncentrációs táborban tartották őket Berlin mellett egy darabig, aztán a férfiakat Buchenwaldba, a nőket Ravensbruckba vitték a női táborba. Így szakadt szét a három tagból álló Bloch család. Az öreg mama Ravensbruckban, az apa meg a fia Buchenwaldban várták a sorsuk beteljesését.

Sokszor beszélgettem velük az alatt a pár hét alatt, amíg együtt voltunk. Ugy az apa, mint a fiu igen művelt és kellemes emberek voltak. Az öreg urnak építészeti irodája volt, a fia meg építész mérnök, azonkívül festőművész is volt, igen érzékeny, finomlelkű, elkényeztetett ember, akiről látszott, hogy azért nem nősült meg soha, mert nem akarta az öreg szüleit magukra hagyni, vagy egy percre is megválni tőlük. Az anyját siratta, a sorsát fájlalta állandóan, míg az apját úgy féltette, ápolgatta, segítette, mintha egy kis bébi lett volna, akire ügyelni kell állandóan, ápolgatni, mint egy csecsemőt.

Az ifjabb Bloch tudta, mi vár az öreg emberekre ebben a táborban, ha nem felelnek meg a kívánalmaknak, amik viszont egyszerűen abból álltak, hogy dolgozni kell, mert ha nem tud, akkor nem volt joga az élethez. Leves helyett egy karcolásnyi apró beoltást kapott az illető és egy perc múlva vége volt. Ugy hívták, hogy "tűt kapott". A végcél az volt, hogy kiirtani mindazokat, akik a nácik ellenségei

voltak, akik nem tudták magukat hasznossá tenni, értve, dolgozni nekik ingyen, vagy akik fel merték emelni a kis ujjukat a náci rendszer ellen. A tehetetlen öregek, a gyerekes anyák, a gyerekek maguk, mind kiirtandók voltak ezen a címen.

Ezt nem lehet elégszer elmondani, mert minden tettük, minden mozdulatuk ezt a célt szolgálta, minden abban kulminált és minden oda vezetett: "az alantas népek" gyengítéséhez, kiirtásához. Az, hogy a hetvenöt éves Bloch bácsit is ez a veszély fenyegette, mind ennek a politikának volt tulajdonítható. Nem tudom az öreg Bloch tudta-e, de azt tudom, hogy a fiatal az tudta.

Emil meg pláne tudta, látta mindennap a náci politika végrehajtását, a gyilkosságokat, az oltó tü munkáját. Éppen azért, mert tudta, ennek a hatvan ujonnan érkezettnek is huzta, halasztotta a beoltását, úgy hogy nem egy, hanem három hétig tartott, amíg a négy beoltást megkapták és munkába mehettek. Emil tudta, hogy amikor munkába állnak, az öreg Blochnak és még néhány öreg társának a csoportban meg lesznek számlálva a napjai. Sőt az órái. Végül azonban nem tudta tovább huzni a dolgot és el kellett, hogy induljanak munkába. Napszámos, nagyobbára földet turó munkába, kemény, a testi munkához nem szokott ember számára szinte kibírhatatlan valami.

Természetesen már az első napon baj volt. A fiatal Bloch, tudván mi következik, ha az apja nem végzi el az egy-egy ember számára kiszabott munkamennyiséget, a csákánnyal, amivel dolgozniok kellett, az apja mellett hasogatta a keményre fagyott földet és látván, hogy az öreg ember nem bírja elég erővel a földbe vágni a maga csákányát, állandóan két ember munkáját végezte, vájva az öreg ember gödrét és a magáét is. Ez ment egy darabig, de nem sokáig. Ugyanis egy épkezláb embernek éppen elég volt és teljes erőt igényelt a maga gödrének a kicsákányozása, nem hogy két ember munkáját lássa el. Pláne egy testi munkához nem szokott építésszmérnök. Most hirtelen két ember nehéz testi munkáját kellett ellátnia, hogy az apját megmentse a haláltól. Mondom egy darabig csak ment, de ha-

marosan észrevették a kopók, hogy itt mi történik. Az öreg rettentően elverték, hogy megengedte, hogy más dolgozzék helyette, a fiatal meg azért verték el, mert hajlandó volt az ilyen megengedhetetlen valamire. Hogy apa, fiú voltak, az nem számított a nácik szemében.

Az öreg urat úgy összeverték, hogy két fogolynak kellett hazaszállítani a barakkba. A fiú dolgozott tovább. Mire hazajött ő is a többiekkel, már az apját nem találta ott. A munkafelügyelő jelentette a kórháznak, a kórház meg hordágyon magához vette az öreg Blochot. Másnap, ahogy a szabályok megkínvánták, értesítették a zsidó blokkot, hogy meghalt Bloch Dávid. A fiú még csak be se mehetett az apját a halottas ágyán meglátogatni. Arra nem volt intézkedés, sőt a szabályok ellen való cselekedet lett volna. A kórházba csak akkor mehetett a fogoly, amikor hívták. Munkából hazajövet a fiatal Bloch megtudta a valót. Sőt, hogy a szerencsétlensége betetőződjék, ugyanaz nap kapott hírt a női táborból is, hogy az édesanyja meghalt. Ugyanazon a napon, mint az apja. Két tragédia érte egy napon.

Ennek a szegény embernek senki mása nem volt a világon és senki más nem jelentett a számára annyit, mint az apja meg az anyja. Csendesen zokogott az asztalnál, amíg mi fogyasztottuk a répalevest meg a megmaradt kis darab kenyერünket. Nehezen tudtuk lenyelni azt is. Mindenkinnek dagadt volt a nyeldeklője aznap este. Még vigasztalni se lehetett. Ki tudott ezen a helyen más valakit vigasztalni, mikor mindannyian vigasztalásra szorultunk?

Odamentem hozzá, megveregettem a vállát, hogy valahogy kifejezzem a rokonszenvenemet.

“Köszönöm, köszönöm”, mondta a könnyei között.

Emil is odament hozzá, halkán mondta neki:

“Nem szabad letörni. Itt mindent ki-kell birni...”

“Nem tudom, nem tudom...”

Sirt, jajgatott csendesesen tovább, úgyhogy ne zavarjon senkit. A finom lelkű, művelt ember úgy viselkedett még ebben a rettentő helyzetben is, mint ahogy illett.

Aztán csendesesen felment az ágyára, úgy ruhástul, le-

dőlt és a szalmazsákba zokogott... Nem lehetett megvigasztalni...

Hajnaltájban a hálótársa, akivel egy ágyban aludt Bloch építész, csendesén kimászott az ágyból, mintha a dolgára akarna menni, odasettenkedett az egyik szobaszolgáltatáshoz és felkeltette.

“Mi az, mi baj van?” Kérdezte álmosan.

A hálótárs leült a hivatalnok ágya szélére és kezdett neki mesélni:

“Nagy baj van. A Bloch egyre sir, tépi a haját és megesküdött, ahogy ott feküdtem mellette, sőt nekem is megesküdött, hogy reggel bosszút áll azért, mert az apját megölték. Azt mondta, hogy ahogy a csákányt a kezébe kapja a munkánál és egy SS katona a közelébe jön, hát fejbevágja vele. Azt mondta, hogy az ő élete már ugysem ér egy fabatkát sem, ő már nem is akar élni az apja, meg anyja nélkül, hát ha meghal, legalább visz magával egy nácit.”

A szobaszolgáltatás erre már felült az ágyon és meredten nézte a Bloch hálótársát.

“Ezt mondta?”

“Ezt. És azért jöttem ide megmondani, mert félek, hogy meg is fogja tenni. Az ember teljesen elvesztette az egyensúlyát.”

“Jól van, eridj vissza, majd intézkedünk.”

Az ember azt gondolná, hogy a zsidók abban a zsidó Blokkban boldogan veszik tudomásul, ha valaki egy náci SS legényt eltesz láb alól. Ők annyi rendes, ártatlan embert öltek meg, hogy ha valaki közülük megöl egyet, az csak kellemes lehet minden áldozatra nézve. Sajnos, nem ez volt a helyzet Buchenwaldban, vagy bármelyik német koncentrációs táborban.

Hogy illusztráljam a helyzetet, hadd mondok el, mi történt néhány hónappal azelőtt a táborban, még jóval mielőtt mi odakerültünk, de amiről hallottunk az első napokban már. Az egyik műhelyben, ahol vagy háromezren dolgoztak, az egyik fogoly, aki egy német, árja politikai fogoly

volt, hogy szabotálja a náci termelést, egy éles bicskával elvágta az egyik szíjat, ami két kereket hajtott. A részletekre már nem emlékszem, de annyit tudok, hogy noha ki volt adva szigorúan a parancs a tábori fogoly vezetéséről, hogy szabotálni nem szabad, mert nem éri meg azt, amit maga után von a legcsekélyebb szabotálás, hogy egy elvágott szíj csak percekre állítja meg a munkát, míg sok ember életébe kerülhet. Ez a szerencsétlen ennek ellenére nem tudott szabadulni a gondolattól, hogy kárt okozzon a nácioknak, akik őt fogva tartották.

Percek alatt észrevették, hogy szabotázs történt, mert hisz látták a szíjon a friss vágást, tudták, hogy kik dolgoztak a szíj közelében, tehát ott abban a pillanatban legépfegyvereztek minden embert, aki a műhelynek abban a részében dolgozott, akár bűnös volt, akár ártatlan. Sose derült ki, hogy ki követte el a számárságot, de másnap majdnem késszáz ember holttestét égették el a krematoriumban.

No már most: ezek valamennyien keresztény emberek voltak, mert akkor még zsidó nem dolgozhatott műhelyben. Most vegyük azt az esetet, amikor egy zsidó fogoly nem is egy gépszíjat vág el, hanem fejbe vág és megöl egy SS katonát, egy keresztény katonát, egy németet, aki a Führert szolgálja. Egy zsidó! Képzeljék el hány zsidó maradt volna életben a négyszáz közül abban a táborban...

Bloch talán ezt nem tudta, de azok a régiak, akik ezt végigélték, Emil meg a szolgálatosok jól tudták. Nem is kellett volna, hogy Bloch megölje, vagy akár megüsse a német katonát, elég lett volna ha megtudják, hogy egy ilyen fajta fenyegetés elhangzott, már az is elegendő lett volna arra, hogy kiirtsanak valamennyiünket egy szálíg.

Már most mi volt itt a teendő?

“Milyen állapotban van Bloch?”

“Próbáltam lecsendesíteni. Nem lehet. Rettentő állapotban van.”

“Hát ha én beszélnék vele?” kérdezte Emil.

“Meg akar halni. Nem akar tovább élni. Egyre csak azt hajtogatja.”

“Mit gondolsz, megtenné?”

“Nem tudom. Talán nem, majd megnyugszik...”

Talán... Talán... Lehet négyszáz ember életét egy “talán”-ra bízni? Még ha szentül megfogadná is, hogy nem teszi meg, még ha megesküdnék a legszentebbre is, lehet egy önmagával meghasonlott, halálosan elkeseredett ember ígéretében bízni? Szabad a vezetőknek kitenni az alájuk rendelt négyszáz embert annak, hogy legépfegyverezzék őket egytől egyig? Mikor ugyanis a legcsekélyebb alkalmat megragadják arra, hogy irtsanak bennünket. Hát szabad nekik erre alkalmat adni?

Emil odament hozzá, beszélgetett vele, csendesítette, vigasztalta, hogy az ő öreg apját, anyját, testvéreit mind kipusztították, hogy mindenkinek a Blokkban majdnem mindenkiét gázba vitték, lelőtték, agyonbolgostatták, kiirtották és mégis csendesen, bizva végzik a dolgukat, elfogadták a végzetet, belenyugodtak...

Nem, ő nem. Majd ő megmutatja nekik...

“De hisz akkor kivégeznek mindnyájunkat, nemcsak önt, hanem minket is, minden zsidót, akire a kezüket rátudják tenni, aki a golyók elé kerül...”

Mit bánja ő! Ha a többiek így akarnak tovább élni, hát az az ő dolguk. Neki elég volt.

Most már attól kellett tartani, hogy ha kiviszik az Appelra, vagy a munkába, ott is így fog beszélni, ott is kitárja majd a mellét, hogy na hát ide löjjetek!

Sokszor történt, hogy egy embert fel kellett áldozni, hogy százak életét megmentse ott a táborban... Egy emberéletet, hogy négyszáz élhessen, esetleg túlélhesse ezt a borzadalmat.

Még az Appel előtt felhívták a kórházba Bloch építész és sose láttuk többé...

XX. FEJEZET.

Mi is munkába állunk

Én, aki szervezett és úgynevezett "öntudatos" munkás voltam, mióta az első szeget bevertem a fába, a munkát valami magasabbrendű, szép, tiszta és alkotó rendeltetésnek tekintettem és mindig mosolyogva és boldogan indultam el reggel a műhelybe. Nekem az elemem volt, életszükséglet, nemcsak mert kenyeret és megbecsülést jelentett, hanem mert kiegészítette az életemet és embernek érezhettem magam, aki hozzájárul a közös erőhöz, teremtéshez a maga kis erejével. Mikor most, 1944 január 19-én befejeződött az Appel és vártuk, hogy bennünket is munkára szólítanak, ijedten és bizonytalan érzéssel álltam a társaim között. Rabszolga, kényszer munkára most indultam először életemben. Az az érzés dominált bennem, hogy a munkámmal ezuttal a leggyalázatosabb, a legbecstelenebb ellenségnek szolgálok, őt erősítem, míg magam majd apránként lesorvadok a tehetetlenségbe, az erőtlenségbe, mert tízszer annyi energiát vesznek majd ki a testemből, mint amennyivel azt pótolni hajlandók ennivaló dolgában. Tudtam, hogy ez is egyik módja a kiirtásunknak. Tehát nem a munka lelkesítő örömét jelentette, hanem a halálra készülődés egy formuláját, amit ezek a gyilkosok most az én testemen fognak milliomodszer kipróbálni.

Hát csak álltunk és vártunk tehetetlenül.

A különböző kommandókat vezénylik most sorrend szerint. Nekünk megmondták előzőleg, hogy az első számú Bau Kommandóhoz osztottak be bennünket, (építészeti csoport) amiben kétezer ember dolgozott és ami még a tizenhat munka kommandó között a legjobb volt — aránylag. A Capok és az előmunkásaik ötös sorokba állítanak bennünket, átszámolnak újra, a kapu két szárnya kinyílik, a Capo leveszi a sapkáját és jelentést ad le az ott álló SS katonának, aki a pálcájával újra megszámol bennünket, felírja hányan vagyunk, hogy ugyanannyi jöjjön majd vissza, mint ahány kiment — élve vagy halva. — Közben a zenekar játszik. Most a kapu alatt áll a 36 tagú zenekar és német indulókat játszik.

Egy-egy ilyen hajnalban 16 ezer ember indul ki munkára a táborból. Rendszerint kevesebb jön vissza a maga lábán. A többiek a táborban belül dolgoznak néhány ottani üzemben, százféle munkán. (Az a fogoly aki karácsony este megfagyott, szintén belső munkán dolgozott, azért nem lehetett könnyen megtalálni.)

Vagy 20 percnyi gyaloglás után a téli hajnali hidegben elérkeztünk a munkahelyünkre. Egy befejezés előtt álló hatalmas épület előtt állunk meg. Itt az SS katonák megint átszámlálnak bennünket. Még nem hiányzik egy sem. Mind él és a maga lábán jár. A Capok szétszétják az embereket a különböző munkavezetők között. Minket, ujakat, a Capo külön sorba állít. Mint említettem, a hatvankilencből, ahányan elindultunk, már tizenegy hiányzott. A Capo, aki persze szintén fogoly, néhány kemény szóval figyelmeztet bennünket, hogy milyen kötelességeink vannak, hogy tőlünk, mint zsidóktól, még inkább várnak nagyobb teljesítményt, mint más foglyoktól, tehát jó lesz, ha nem lézengünk a munkán. Mi már azt is tudtuk, hogy a Capo a náci katonák előtt színészkedett és azért hangzott olyan szigorúan a hangja, mert alapjában véve az Emil keze elért idáig is. Igen rendes előmunkás osztott be bennünket, aki a fiatal fiukat azonnal fedett, meleg helyiségbe küldte dolgozni, ugyancsak a gyengébb embereket is a könnyebb munkára osztotta be, szóval mindenütt érezhet-

tük az Emil kezének a baráti simogatását, ha maga nem is volt jelen. Saphir barátom is ilyen kedvezményes beosztást kapott, míg magam, aki elég erősnek éreztem magam bármely munkára is, igen kemény helyre kerültem. Ötven kilós cement zsákokat kellett cipelnem a raktártól az építkezésig, mintegy 100 méternyire. Ez még nem lett volna baj, hanem mikor az öregebbek, legyengültebbek a második, vagy harmadik zsáknál már összeestek, nekem, meg egy-két más fiatalabb embernek kellett őket kisegíteni. Különben is megfogadtuk egymásnak előző nap, hogy a munkánál támogatjuk egymást és aki bírja, az segíti azt, aki nem bírja. (Ez a szolidaritás a mi kis csoportunkban végig fennállott, mégis tizenegyen maradtunk csak mire a felszabadulás elérkezett. A baj ott volt, hogy a legtöbbünket különböző transzportokba küldtek és úgy veszték el, olyan helyeken, ahol egymásnak nem lehettünk a segítségére és tehetetlenek voltunk.)

Az a hely, ahol mi először dolgoztunk, tizenkét hatalmas gyárépület lett volna — ha elkészült volna valamenynyire. Öt már készen állt, mikor mi odakerültünk és üzemben is voltak. Köztük a legnagyobb volt a Gustlov féle ágyu és kisebb fajta gépfegyvergyár. Itt háromezer fogoly és ezer német civilmunkás dolgozott. A németek nagyjából megbízható nácik voltak persze, de azért, amikor hazamentek a munkából, alaposan átkutatták őket, nehogy leveleket csempésszenek ki a német foglyoktól. Ezért koncentrációs tábor járt és nem igen kockáztatták meg. Nekünk, persze, szigorúan tilos volt beszélni a civilekkel, vagy azoknak mivelünk.

Az egyéb gyárak municiót, gázt, stb. gyártottak, mindegyikben több ezer fogoly és civil dolgozott, de a még mindig építés alatt lévő üzemek ezeknél is nagyobb méreteknek készültek. Ott, ahol én dolgoztam, egy 1,200 emberre való gépgyár épült, már a gépek is ott álltak deszkák közé csomagolva, óriási szerszámgépek, valamennyi Európa különböző országaiból került oda. A megszállott országok gépóriásai voltak, amiket Európa minden részéből hordtak össze németországi építkezésekhez. Még 1944-

ben is biztosan hitték, hogy a gyárak, a rablott gépek, az ingyen munkások megnyerik a náciknak a háborút. Olyan biztosak voltak a maguk erejében, a maguk összerablott kincseiben és a termelőképességükben, hogy egy pillanatra sem jutott volna akkor még eszükbe az a lehetőség, hogy egy öt tonnás bomba az amerikai repülő óriásból egy perc alatt elintézi azt az óriási épületet, száz-meg száz gépóriásával együtt, amin két esztendeig dolgozott ezer meg ezer ember, rabszolga és civil egyaránt. Ők csak építettek, korbáccsal, verejtékkel, a rabszolgáik utolsó izomenergiájával, építettek, lopkodtak, raboltak gépeket, hajtóerőket, a Dnjesztertől a belga partokig... A gépek legjava francia gyártmányu volt, de ott voltak a cseh Skoda gyárak leszerelt gépei is, sőt a holland gépipar is bőségesen volt képviselve. Elrabolt vagonokban, fogoly és rabszolga munkával szállították azokat Weimarig, vagy más keleten fekvő ipari központba, mert arra számítottak, hogy az angol meg amerikai repülők lebombázzhatják a gyáraikat meg a gépeiket a nyugaton, de az eldugott, hegyaljai erdőkben épült gyárak kelet-németországi pontokon, úgy érezték, biztonságban vannak a bombázástól. Arra persze nem számítottak, még Stalingrád után sem, hogy a Vörös Hadsereg majd megjelenik a kelet-németországi részekben elintézni azt, amit a bombázók nem intéztek el. Soha annyi önbizalommal gyilkosok nem indultak el a végzetes utjukra.

A gyárak építését persze fogoly szakmunkásokkal végeztették, sőt a tervezést is fogoly mérnökök végezték. A kőművesek között volt jó néhány orvostanár is, művészek, írók. De a kőművesség volt a legszebb hivatal amit egy zsidó elérhetett. Nem mondhatom, hogy a munka nem volt elég változatos. Hol betont kevertünk, hol téglát hordtunk, hol cementzsákokat cipeltünk. A változatosságot még fokozta az a körülmény, hogy az SS katonák itt, ott véresre vertek bennünket azon a címen, hogy lustálkodunk, nem dolgozunk elég gyorsan. Igaz ugyan, hogy a verés egy idő óta tilos volt, tehát nem törvényesen és jogosan vertek félholtra bennünket, ami természetesen vigasztalóan ha-

tott azokra, akiket félholtra vertek. A veréseket különböző címen kaptuk. Nem mindig lustálkodás volt a jogcím. Például, ha egy katona észrevette, hogy egyikünk segít a másiknak, az is elegendő volt arra, hogy agyba-főbe verje az illetőt. Aztán volt más jogcím is, mint például a szénlopás. Ugyanis olyan hideg volt, hogy a kőművesek nem tudtak dolgozni, ha nem égett egy kis parázs valami vasedényben a falon, amin dolgoztak, vagy az állványon, amin álltak. Ez ellen nem volt kifogásuk az SS-eknek. Mi, akik nem az állványon álltunk, szintén égettünk egy vasedényben darabka szenet, ami bőven hevert mindenütt, mert a megfagyott ujjainkat csak úgy tudtuk kiegyenesíteni, ha az égő parázs fölé tartottuk egy pár pillanatig. Ha valakit szénlopáson csíptek, azt kegyetlenül elverték. Ha már égett a szén az edényben, nem kérdezték honnan vettük a szenet. Tüzet rakni szintén tilos volt. Csak a befejezett tények előtt hajoltak meg: vagyis amikor már égett a tűz. Most eriggy és igazodj el ezen a jogi parabolán. (Maze)

Egy ilyen borzalmas elagyabulálásnak az első napon tanuja voltam és most is hányingerem van, ha rágondolok. Egy berlini magyar pék, aki pár héttel előttünk jött Buchenwaldba, kissé rövidlátó volt szegény és nem vette észre a közelgő SS legényt, mikor pont szenet emelt fel a földről és rakta az edénybe, amiben tüzet akart csinálni. Rettentően elverte ott a helyszínen, közben észrevette a rabruhán a zsidó jelzést, ami még jobban feldühösítette a bitangot, leráncigálta a pékről a pulloverjét, a felsőruhát, darabokra tépte, lehuzta róla az inget és úgy verte a mezeten testét a korbáccsal. Ott fetrengett szegény ember a földön, amikor az előmunkás, egy cseh-német politikai fogoly, meglátta és hogy kiszabadítsa a gazember kezei közül, ő is oda szaladt és elkezdte szidni a péket. Ordított, hogy most estig csupasz testtel fog dolgozni, nehogy egy rongyot is fel merjen venni magára... még hozzátette:

“Annyi bajom van ezzel a piszkos zsidóval. Gyere, kutya!”

A náci katona elment, gondolta jó kezekben van a zsidó. Az előmunkás sietve bevitte egy szerszámszobába, ahol

jó meleg volt, rakott rá ruhát, megmosta a sebeit, vigasztalta és megengedte neki, hogy indulásig ott maradhat. Ma már nem kell neki dolgozni.

Sajnos, a magyar pék dolga ezzel nem ért véget. Az SS katona felírta a számát, ami azt jelentette, hogy a napi nehéz munka meg a verés után büntetésből majd éjjeli munkára küldik az Appel után, tehát megkinoztatása után még tiszszerezen fogják kinozni. Vagy a kőbányába küldik követ törni egész éjjel, oda ahova a rablógyilkosokat küldik a nácik, (már értve azokat a rablógyilkosokat, akik nem náci parancsra, hanem a saját szakállukra gyilkoltak, esetleg nácikat). Ezen a helyen rendszerint két hét alatt elpusztult mindenki, akit büntetésből helyeztek oda, még ha bika erős is volt. Ha gyengébb legény volt, nem bírta ki két napig sem.

A mi pékünket azonban nem a bányába küldték a büntetését kitölteni. Volt annál egy borzalmasabb büntetés is. Ez abból állott, hogy a Kis Lägerben 29 más társával együtt az összegyűlt emberi ürüléket, amit minden háromhétben vedrekkel kellett kihordani a tíz méter mély gödörből, elszállítsa a hatvan méterre fekvő zöldségek kertbe — trágyázni a földet. A vedreket leeresztetni, felhuzni, cipelni a borzalmas anyagot... A harminc közül tíz rendszeren beleesett és kihuzni nem volt szabad, csak a holttestüket, amikor véget ért a munka és üres volt a tártály...

A munka első napja igen tanulságos nap volt. Láttam valamit abból a szellemből, amit Belgiumban "Solidarité"-nek nevezünk, valamit, amit itt csak elvétve láthatott az ember, mert a náciknak volt rá gondjuk, hogy annyira demoralizálják az embereket, hogy az összetartás gondolata maga is a lehetetlenségek sorába tartozzon.

XXI. FEJEZET

A szolidarité szimfóniája

Az a tény, hogy a foglyok maguk intézték a belső dolgukat, maguk ügyeltek fel a barakkok rendjére, a maguk főnöke adta ki az utasításokat, mindenkinek egyformán járt vagy nem járt valami, mindenkinek egyformán kellett dolgoznia, egyforma ételeket kapott, az nem jelentette azt, hogy a barakkokban a demokrácia szelleme uralkodott. Egy ilyen demoralizált tömegben nem lehet demokráciáról beszélni, mert ha nem kegyetlen szigorral tartotta volna őket sorban a föléljük rendelt hatóság, ez esetben a Blokk Főnök, akkor se rend, se tisztaság, se fegyelem ebben a halálraitélt tömegben nem lett volna egyetlen percig sem. Demokrácia az lett volna, ha mindenkinek lett volna szava az összesség életének, viszonyainak, gazdaságának az intézésében. Itt az ki volt zárva.

Vegyük példának azt a helyzetet, amit a zsidó blokkban találtunk, amikor először odakerültünk. Volt ott háromszáz csüggedt, halálraszánt, lesujtott ember, akikben már alig volt életremény, életkedv, akik már egymáshoz sem szóltak, mert nem érdekelte őket senki, csak a maguk kis reménytelen, szomorú élete. Miután elvesztettek mindenkit, akit szerettek az életben, nekik már mindegy volt, hogy mi következik. Hetekig tartott, amíg mi, akik Belgiumban a földalatti mozgalomban harcoltunk, egy kis életet tudtunk beléljük szuggerálni, akik hoztunk oda ma-

gunkkal egy cseppnyi összetartást, vagy annak az érzetét, akik kinn, a szabad emberek között mint szervezett munkások, az összetartás szellemét istápoltuk, akik tudtuk, hogy el vagyunk veszve külön-külön, de együtt még van egy halvány reményünk arra, hogy átvészeli ezt a borzalmat. Hetek, hónapok teltek el, amíg a "régiek" rájöttek arra, hogy az egymás segítségével, támogatásával, az önzés eltemetésével megint emberi lények lehetnek belőlük, minden náci barbárság ellenére is.

Mikor a berlini pékkel az a fentebb elmondott szerencsétlenség történt, hajnalban két órakor került haza borzalmas állapotban. Egy rend tiszta ruha, alsó ruha várta, az éjjeli őr meg a hálótársa várták, megfürdették, lemosták róla a szennyet, piszkot, lefektették, hogy az éjszakából még megmaradt két órát átaludhassa. A piszkos ruháját kimosták, eltették tartaléknak. Ez volt az, amit Belgiumból hoztunk magunkkal: Solidarité-t.

Aztán teltek a hetek, hónapok. Február elején egy újabb transzport jött. A mi blokkunkba negyvenöt került közülük. Mindnyájan Hollandiából jöttek, a 45 java része magyar zsidó volt, a többiek törökök, románok. Most már négyszázan voltunk a zsidó blokkban. Volt közöttük három rabbi, több orvos, mérnökök, kereskedők és néhány iparos. Ezeket is azzal hurcolták el hazulról, hogy viszik őket szülőhazájukba. Ehelyett ide hozták őket, míg női családtagjaikat a női táborba, Ravensbruckba vitték.

Volt közöttük egy orvos, aki negyvenegy óta volt fogásban. Hágában fogták el, ahol a földalatti mozgalomban dolgozott. Dr. Frieder volt a neve. Őt a kollégái vették maguk mellé öt nap múlva, amikor munkába kellett állniok. Kőműves inas lett belőle. Örök optimista, örök mosoly az arcán. A barakkban hamarosan nagy népszerűsége tett szert, mert a napi tizenkét órai munka után ő volt az egész blokk orvosa. Mindenkinnek tanácsot adott, köztözte a sebeket, vigasztalta a szerencsétleneket, mindennütt ott volt, ahol segíteni kellett. Pár napi otléte után már volt aspirinje, kötszere, adta mindenkinnek, akinek szüksége volt rá. Hogy honnan vette, az örök titok maradt.

A többiek is jókedélyű, kellemes emberek voltak. Hozták magukkal a Solidaritét a földalatti harcok színteréről, ahol az élet még bizonytalanabb volt, mint Buchenwaldban.

Volt köztük, (a Hollandiából jöttek között) egy Perlmutter nevű 28-30 éves magyar fiatalember is. Amsterdamból hozták. Soha szebb, férfiasabb, atlétább, pompásabb férfialakot nem láttam életemben. Kisportolt, hatalmas férfi volt, szobrász vésőjére való alak. Kedves, okos, intelligens, kitűnő fiu.

Alig volt ott tíz napig, hívják a 41-esbe. Ő nem tudta, mi az, de mi tudtuk, mit jelent, ha valakit a 41-esbe hívnak. Boldogan indult el, mert aznap már nem kellett neki munkába menni, cementet cipelni. Némán néztünk egymásra, amikor elvitte egy szolgálatos. A kísérleti állomásról még soha senki vissza nem jött. A fiatal Perlmutter se jött vissza. Két hét múlva jött Emilhez egy jelentés, hogy törölje a nevet a blokk névsorából. Ennyi volt az egész. A náci doktorok tanulhattak sokat a fizikumából... Meddig dobog egy szív, ha kiteszik az asztalra? Pláne egy hat láb magas, izmos fiatal ember szíve. Most itt hirtelen az a kérdés merül fel az agyamban: a szövetségesek hányat akasztottak már fel ezek közül az orvosok közül? Eddig egyről vagy kettőről hallottunk. Pedig voltak ezren a Dr. Mengelék.

●

Aztán megtörtént a nagy dolog: lejött az értesítés az Arbeits Statistik hivatalából, hogy a zsidó blokkból hárman mehetnek dolgozni az asztalos műhelybe. Voltunk ugyan többen asztalosok, de egyelőre csak hármunkat hívtak be — próbára. Az egyik kolléga egy strassburgi magyar fiu volt, a másik egy antwerpeni régi ismerősöm. Ha mi beválunk, van rá remény, hogy az összes zsidó szakmunkások műhelyekben helyezkedhetnek el. A régiék kisze irigykedtek ránk. Ők már évek óta várják ezt a kedvezményt.

Appel után Emil maga elé citált bennünket és a lelünkre kötötte, hogy tegyünk ki magunkért, mert attól függ a többi zsidó sorsa.

“Én titeket ajánlottalak, tehát megbíztam bennetek. Tisztában kell lennetek a felelősség súlyával.”

Tudtuk, hogy mit jelentett ez Emil számára és tudtuk, hogy mi hárman nem fogunk szégyent hozni rá.

A legmodernebb lopott gépekkel felszerelt faüzem volt ez a gyár, ahol butorok, műbutorok, épületrészek készültek. A műbutorok az SS tiszt urak lakásaiba kerültek és 1,200 fogoly dolgozott, ácsok, kádárok, kerékgyártók. Az is kedvező volt, hogy a gyár benn volt a táborban, nem kellett a nagykapun kimenni és a reggeli Appel után egyenesen bementünk a jó, meleg műhelybe. Egy SS szakember levizsgáztatott és mivel a vizsga sikerült, felvettek bennünket.

Eltekintve az állandóan kinzó éhségtől, itt már tűrhető volt az életünk. Vasárnap nem dolgoztunk, ami annak tulajdonítható, hogy a táborban és a körülötte lévő üzemek magánkézből voltak és a fogoly munkások fizetése a táborparancsnokságnak jutott — a mi ellátásunk ellenértékéért. Fizetett a magáncég értünk heti 80-100 márkát, azonkívül megfizette a náciknak az ételmezésünket is. Félliter kávé, egy liter leves, egy maréknyi fekete kenyér. Hogy mennyit számítottak ezért, azt nem tudom. Ellenben mi is kaptunk három márka fizetést, olyan tábori márkát amit csak a láger kázinban lehetett elkölteni, másutt nem fogadták el. A kázinban néha kapott az ember egy kis rosszagu káposztát, vagy egy liter rossz söröt a pénzért. Belső elég tűrhetően bántak velünk a munkánál és fontos volt, hogy nem kellett kinn fagyoskodni.

Az első két hónapban éjjeli beosztást kaptam, ami a lehető legjobb beosztás volt, mert este hat órától reggeli hatig dolgoztunk, tehát nem kellett Appelt állni, a gyárban számláltak meg bennünket; meg az sem volt utolsó dolog, hogy mikor reggel haza kerültünk, már nem volt a blokkban senki, csak a személyzet meg a lábbadozók. Megkaptuk a napi kenyéradagot a feketekávéval, amit azonnal el is fogyasztottunk, mert egész éjjel éhen dolgoztunk, az ágyban nem volt tolatkodás, volt hely bőven és ami a fontos, lehetett aludni zavartalanul. Alhattunk vol-

na este ötig, de rendszeren felkeltünk három óraker ujságot olvasni és a híreket hallgatni a rádió. A szolgálatosok bizonyos respektust tanusítottak velünk szemben, mert tölünk függött, hogy mi lesz a többiekkel, hogy mennyiben válunk az egész barak javára.

Viszont a gyárban nem volt könnyű dolgunk. Nem a munka maga, vagy a minősége, ami zavart bennünket, hanem a munkástársak, akik között eltérő vélemények uralkodtak a magunk magatartását illetőleg. Voltak, akik a szabotálást javasolták, mások, akik az Emil elméletét osztották, hogy itt nincs értelme a szabotálásnak, mert drágán kell megfizetni érte, ellenben hogy lassítani kell a munkát. Ezen a véleményen voltak az orosz hadifoglyok is, akik a gyárban dolgoztak velünk, a csehek is velünk értettek egyet, csak a lengyelek meg az ukránok próbáltak bennünket beugratni a szabotálásba. Maga az előmunkásunk, aki régi politikai fogoly volt, figyelmeztetett bennünket, hogy be ne dőlünk az ilyen ugratásnak. Nagyon örült annak, hogy végre a zsidók is dolgozhatnak a műhelyekben, gyárakban.

Magam egy kis körfürészt kaptam és egy ukrán kiségitőt adtak mellém. A másik két társam ugyanilyen munkát kapott. Az egyik egy orosz a másik egy lengyel kiségitőt mondhatott a magáénak. Ez a két alak állandóan azon iparkodott, hogy tönkretegyék a gépeket. Hiába magyaráztam az én ukránomnak, hogy a gépet fél óra alatt kijavítják, mi meg száz év múlva sem ébredünk fel az álmunkból, ő meg a lengyel kiségitő valószínű veszedelmet jelentettek. Végül még betetőződött a baj azzal is, hogy az egyik SS katona egy szatmári román volt, aki tudott magyarul is és minden szabály ellenére is ott állt mellett órák hosszat és magyarul beszélgetett velem. Nem volt komisz ember, csak buta volt, mert ő is bajba kerülhetett volna. A többiek kezdték rossz szemmel nézni, hogy én milyen jóba vagyok az SS katonával, tehát nem volt más választásom, mint hogy megkérjem a munkavezetőt, hogy cserélje ki a partneromat, ami meg is történt. Hamarosan kiderült, hogy a lengyelek meg az ukránok

látták rajtam a zsidó jelzést és ez okozta főleg, hogy bajba akartak keverni. Ezek a szegények már magukkal hozták a hazájukból a zsidók iránti gyűlöletet és talán nem is tehettek róla, hogy olyan vakok voltak.

●

Közben hetenként egyszer, néha kétszer is, jöttek az angol meg az amerikai repülők bombázni a német városokat. Ha nappal jöttek, a munka folyt tovább. A nácik nem tételezték fel, hogy a koncentrációs táborokra bombát dobznak az amerikai repülők, viszont félig kész gyárépületekre sem pazarolják a bombáikat, amikor annyi alkalmasabb célpont is volt a világon. Ha azonban éjjel szólt a riadó, le kellett mennünk a pincébe, ahol négyszáz ember fért el, (de mi csak 200-an dolgoztunk éjszaka) és ott eltöltöttünk két-három órát, amíg a "levegő megtisztult" és akkor ezt az időt betudták nekünk és nem kellett elkészíteni az előirt mennyiségű munkát. Különböző is, amit 12 órai teljesítménynek irtak elő, azt mi megtudtuk volna csinálni négy óra alatt is, ha akartuk volna. Ültünk lenn az óvóhelyen és szívtuk azt a 15-20 cigarettát, amit a gyári munkások kaptak hetenként.

Közben gyakran beszámoltam Emilnek arról, hogy mint folyik a munka a gyárban és mindennel meg volt elégedve.

●

Igy multak a napok. Az oroszok már jól benn jártak Lengyelországban, hírek jöttek az itt-ott nyugatról érkező foglyok útján, hogy a náci terror egyre nagyobb méreteket ölt, különösen Hollandiában meg Franciaországban. Tudtuk, hogy ennek hamarosan jelét látjuk magunk is.

Március elején egy 2,000 főből álló francia transzport érkezett Buchenwaldba. Mind partizánok voltak. Három napig tartott az út. De közben, még francia földön szökést kíséreltek meg a foglyok. Ezt a nácik úgy torolták meg, hogy anyaszüzmeztelenre vetköztették mind a kétezer embert, ruháikat egy külön vagonban lelakatolták, ők meg a rémes hidegben teherkocsikba szorítva, lakat alatt utaztak három napig még. A kétezerből csak 1,600

érkezett meg élve Buchenwaldba. Négy hét alatt ezek közül is meghalt 500. Volt köztük tiz párisi magyar fiu is. Ezek közül hat meghalt az uton, négy megérkezett elevenen. Hollandiából is egyre érkeztek kisebb-nagyobb csoportok — ugyanilyen állapotban. Várják a második frontot a németek, üritik ki a veszedelmes embereket, mindenkit, aki nem náci Quisling...

Ezeknek a szerencsétleneknek nagyobbára alsóneműre volt szükségük. No meg ennivalóra, hogy éhen ne haljanak. A mi dolgunk gyűjteni. Gyűjteni a legmeztelenebb, a legrongyosabb, a legszegényebb embercsoporttól a föld kerekén... Adjatok annak, akinek annyi sincs... Aztán gyűjteni levest, kenyeret azoktól, akiknek más élelmük nincsen, vagy azoktól, akik nagy ritkán csomagot kapnak kívülről, de akik teljes egészében leadták a szenvedőknek, a most érkezett, kiéhezett félig halott bajtársaknak...

A franciák meg a belgák az első héten megalakították a maguk Solidarite-jét. Mi, nyugati magyarok csatlakoztunk...

Ez a megmozdulás óriási lökést adott, ha csak erkölcsit is, az egész tábor moráljának. A nagyszerű eredmények láttára az oroszok, a csehek, később a lengyelek is megalakították a maguk összetartó szervezeteiket. A németek is. A konyhában Solidarité tagok dolgoznak... Száz liter levest is kitudnak adni néha az ujjonon érkező félholtaknak...

A Solidarité szimfóniája hangosan ömlik szét a tábor minden zugán...

XXII. FEJEZET

Beszélgetés egy gázkamrással

A március hónap azzal telt el, hogy vártuk a magyarokat. A rádió nagy zenés hacacáréval jelentette, — mint ahogy a nácik a győzelmeket szokták bejelenteni, hogy a német hadsereg megszállta Magyarországot. Tudtuk, hogy ez azt is jelenti többek között, hogy ezerszámra érkeznek majd Buchenwaldba a magyar zsidók, meg a magyar baloldaliak, akiket nem sikerül már otthon leöldösní. Sajnos utólag megállapítható, hogy sokkal többet sikerült nekik meg a magyar nyilasoknak leölni már Magyarországon, mint ahányat kiengedtek a német fogolytáborokba — dolgozni. Mielőtt azonban a magyar zsidók megérkeztek volna, osztrák és cseh zsidók jöttek tömegesen és ezektől kaptunk híreket arról, hogy mi történik Magyarországon a náci megszállás és a Szálasi uralom alatt.

Nem akarom itt megismételni azt, amit már ezerszer olvasott ujságokban, magánlevelekben mindenki, hogy mi csoda borzalom következett a náci megszállás után Magyarországon. Csak azt szeretném elmondani, ami itt Buchenwaldban játszódott már le, mint a náci megszállás természetes következménye. De még jó sokáig kellett várnunk, felkészülve az azonnali segítségnyújtásra, amíg a mi magyar testvéreink megérkeztek a hosszú kálvária után.

Közben egyre újabb események játszódtak le magában a táborban.

Többek között velem az történt, hogy az éjjeli munkáról áttettek nappali munkára, ami rosszat is, meg jót is jelentett. Rosszat annyiban, hogy az Appelok újra kezdődtek nekem is, a szűkre szabott ágyban megint kényelmetlenül kellett átvergődni az izzadtságos éjszakákat, jót meg annyiban jelentett, hogy a nappali munkások egy kicsivel többet kaptak enni, magam meg abban a szerencsében is részesültem, hogy nekem kellett kimosni a leveses vödöröket, ami három-négy literrel több levest jelentett a számomra, vagyis azok számára, akik az éhségtől sápadtan vártak rám este, amikor hazaértem a nagy csajka levessel.

A nappali beosztásom az enyvezőben volt. Deszkákat kellett enyvezni és egy fiatal cseh fiu volt mellém osztva segítőnek. Ez is zsidó fiu volt, mert most már majdnem minden gyárban, műhelyben, szabóműhelyben is, dolgozhattak a zsidó szakmunkások, amit magunk egy nyert csatának tekintettünk.

Ezt a cseh zsidó fiut Péternek hívták. Igen ügyes, okos gyerek volt, olyan huszonegy éves forma, magas, bár csontig lesóványodott szegény a tíz hónapi auschwitzi tartózkodása folyamán. Ugyanis ez is egyike volt azoknak, akik egy transzporttal egyenesen a gázkamrás lengyel táborokból kerültek Buchenwaldba.

Második nap, hogy együtt dolgoztunk az enyvezőben, légi riadót fújtak és mi le a pincébe. Vagy három óra hosszát ültünk ott tétlenül és közben beszélgettem Péterrel. Mondom neki:

“Beszéljen nekem valamit arról az Auschwitzról. Mit csinált maga ott? Dolgozott?”

“Igen, dolgoztam,” mondja Péter, “de nem ilyesmit, mint itt.”

“Hát milyenmit?” kérdem tőle.

“Minket, fiatal férfiakat, kirendeltek mindenféle munkára. Én hatodmagammal például néhány hétig gázkamráknál dolgoztam.”

“A gázkamráknál?” kérdeztem megdöbbenve. “Mit kellett ott csinálni?”

“Hát nem sokat. Csak be kellett őket terelni a gázkamrákba, rájuk rekeszteni az ajtót és elzárni a szellőztetőt. Hat hét alatt én meg a hat másik 18,000 embert tereltünk be.”

Ezt úgy mondta, mintha azt mesélte volna, hogy hatodmagával 18 birkát őrzött kinn a mezőn. Semmi emóció, semmi izgalom. Csak nézem, nézem és nem bírom elhinni. Hatodmagával 18 ezer embert...

“Az úgy volt, hogy a gázkamránál dolgozó fiukat kéthárom hónapi munka után szintén kivégezték, ha nem is gázzal, mert minket ugyan nehéz lett volna beterelni oda, de más formában. Gépfegyverrel, vagy tüvel...” mesélte tovább és felvillant a szeme amikor leolvasta az arcomról, hogy csodálkozom, hogy ő mégis itt van. Mosolygot, aztán mondta tovább:

“Az úgy volt, hogy mi már ismertük a járást és ki tudtuk őket játszani.”

“Na, ne mondja!” mondtam hitetlenül, mert hirtelen az fordult meg fejemben, hogy az illető hazudik, hogy nagyozol, adja a bankot, hogy ő milyen nagy legény, még a náciaktól, meg a gázkamrából is meg tudott szökni. Kicsit elmosolyogtam és észrevette, hogy gyanakszom a meséjére, hát közönyösen folytatta.

“Nem volt nagy kunszt. Sok volt a halottak között, akik transzportba voltak beosztva és ezeket kikerestük, kicseréltük a számunkat az övékével, aztán beállítunk a transzportjukba. Mindegy volt hova visznek bennünket, csak vigyenek el onnan. Így kerültem én is ide. A többiek is. Van itt még három, akik ott dolgoztak velem,” mondta jelentősen, hogy tanut is állíthat, ha kételkednék a szavaiban. Hát nem kérteltem.

Künn messziről hallottuk az ágyuzást, amint az amerikai repülőket lövik a német elhárító ágyuk, hallottuk a bombák tompa dörejét, de nem izgatott bennünket, mert tudtuk, hogy a táborra nem dobnak bombát. Ettől a veszedelemtől szerencsére védve voltunk a rengeteg egyéb vesze-

delem közepette. Így hát folytattuk a beszélgetést. Péter mesélt tovább:

“Tudtuk, hogy legfeljebb három hónapig tartanak bennünket azon a munkán. Hát jó előre megleptünk. Nem volt szigorú személyi felügyelet, mert egy olyan helyen ahol ezrével halnak az emberek, nem igen lehet számontartani az egyéneket. A mi életünk is csak annyit ért, amennyit a többiek élete, ott a gázkamra körül. Adtak a kezünkbe egy darabka szappant meg egy törülközőt...”

“Igazi szappant?” kértem, mert hihetetlennek hangzott, hogy a náci igazi szappant adjanak még a halál kamrájában is.

“Dehogy. Csak olyan műszappant, ami úgy nézett ki, mintha szappan lett volna. Aztán jöttek szegények mifelénk... Öregek, asszonyok, gyerekek. Fiatal anyák is voltak köztük sokan. Fiatal férfiak nem. Gyerektelen asszonyok sem.”

Kicsit megborzongtam, mert noha már ezerszer halottam ezekről a kivégzésekről, valahányszor rágondoltam, mindig végigfutott a hátamon a hideg, nem a rettenettől magától, hanem attól, hogy sülyedhetett ilyen mélyre a német emberiség, amely egy néhány emberöltőn át állandóan hencegett a magas kulturájával. A gyerek észrevette rajtam a borzongást, hát kérdezte:

“Ne mondjam tovább? Nem akarja hallgatni?”

“De csak mondja tovább,” unszoltam.

“Mert vannak sokan, akik nem szeretik hallgatni. Viszont köztünk is a legtöbbször nem szeret beszélni róla. Nem szeret az ember ilyesmire gondolni, pláne, ha a maga szemével látta.”

Egy kis pihenőt tartott, mintha kereste volna a fonalat, ahol elhagyta. Aztán azt mondja:

“Mondom, jöttek felénk, mintha a fürdőbe mentek volna...”

“De hát annyi ilyen gázkamra dolog történt ott, hisz már évek óta végezték a németek ezt a gyilkolást, hát nem sejtették az emberek, amikor a szappant meg a törülközőt

a kezükbe nyomták, hogy a gázkamrában fogják végezni, hogy odairányítják őket a törülközőkkel?”

“Ezen én sokat gondolkoztam, de úgy látszik a legtöbbje nem sejtette, mert csendesén jöttek. Csak egyszer volt rá eset, amiről én tudok, hogy észrevették miről van szó és nem akartak bemenni a kamrába.”

“Mikor volt ez?” kérdeztem.

“Ez volt 1942 elején, amikor az egyik gázkamrás alkalmazott fogoly megmondta valami kétszáz Görögországból odahurcolt fogolynak, hogy ‘ti most a gázkamrába mentek’, mire a görögök fellázadtak és nem akartak bemenni a házba. A SS ügyeletes tiszt erre odafütyülte a legénységet és elkezdték őket gépfegyverezni. A görögök gondolták már ugyis mindegy és szebb halál volt a gépfegyver golyó, mint a gáz, hát nekirohantak, akik bírták, de persze nem sokan bírták, no meg hamarosan mind lelövöldözték őket, de sokan nem haltak meg csak megsebesültek, asszonyok, gyerekek és úgy dobálták be őket elevenen az égető kemencékbe. Más ilyen esetről nem tudok. Ezt is a régiek mesélték, hogy megtörtént. A legtöbb csoport szó nélkül ment, mert senki se mondta meg nekik hova mennek, vagy talán nem is bánták már szegények. Hol nyolcvan, hol több, néha százhusz is jött a teherautókon, amik odahozták őket szépen, engedelmesen bementek a gázkamrába. A mi dolgunk az volt, hogy rájuk reteszeljük az ajtót, a szellőztetőket elzárjuk, mert azok mindig nyitva voltak, hogy a gázszagot kiszellőztessék az előző kivégzések után, aztán mikor azok a szegények vizet vártak, hogy majd zuhog rájuk, hát a gázt eresztette meg egy SS katona, akinek ez volt a beosztása. A gázzal meg úgy volt, hogy az felfelé száll persze és így a kis gyerekek, akik ott kuporodtak a földön az anyjuk mellett, nem kaptak annyi gázt mint a felnőttek és éltek még amikor a felnőttek már régen megfulladtak. De aléltak voltak, hát így 5—6 perc múlva aztán egész tömeg egyenesen a krematóriumba került, élők és holtak egyaránt és harminc perc múlva vége volt ez egész műveletnek, kinyitottuk a szellőztetőket és két óra múlva már jött a másik teherautó sor, hozta az ujakat a törülközőkkel meg a műszappannal.”

“És mikor beterelték őket a kamrába, nem vették észre akkor sem, hogy mi történik velük?”

“Dehogynem, akkor már észrevették, de késő volt. Egymás hátába vájták a körmeiket, mert mindenki az ajtó felé igyekezett, de rendesen olyan sokan voltak, hogy szinte egymáshoz voltak tapadva és nem tudtak mozdulni se ki, se befelé; még leesni se tudtak, hanem úgy haltak meg egymásba tapadva, a gyerekek meg a lábaik alatt fulladtak meg. Nem lehet azt elmondani, micsoda borzalmas ordítás támadt, de hallani sem igen lehetett, mert a rezes banda irtózatossággal huzta a marsokat kinn a kaputól pár lépésnyire, hogy ne lehessen hallani a rémes sivalkodást meg jajgatást.”

“A gázkamra tulajdonképpen nem Osviecimben, — Auschwitz — volt, hanem egy közeli táborban, Birkenauban, vagy két kilométerre Auschwitztól,” folytatta Péter. “Sokkal nagyobb volt az az Auschwitz, mint Buchenwald, nagyobb munkatábor, de olyasvalami, mint ez.”

Láttam, hogy szeretett volna eltérni a gázkamra témától, míg magam csak egy dologra voltam még kíváncsi. Kértem tőle:

“Mondja csak Péter, maguk tudták jól, értve maguk, akik ott dolgoztak, jól tudták, hogy milyen munkára vállalkoztak, ugye? No hát kérdem magat, miért vállalkoztak ilyen rettentő munkára? Segíteni leölni a saját fajtájukat...”

Péter sokáig nézett rám, gondolkozott, talán kiérezte, hogy ezért megfogja őt vetni mindenki, amíg csak él. Kissé halkabban mondta:

“Az úgy volt, hogy ha az ember megtagadta volna, akkor hamarosan megölték volna az embert, akár így, akár úgy, biztosan megölték volna. Maradt tehát az a lehetőség, hogy az ember megöli önmagát, mielőtt ők megölik. De arra a magamfajta fiatal ember nem igen képes. No meg úgy gondolkoztunk, hogy ha mi nem vállaljuk, akkor vállalja más és mégis életet jelentett, ha csak pár hónapig is, mert tudtuk már akkor, hogy csak legfeljebb három hónapig tartják a munkánál az embert, aztán kivégzik valami módon.

Hát gondoltam, akinek ideje van, annak élete van. Amint hogy ugyis volt, mert sikerült elszöknöm...”

“Az biztos volt, hogy megölik, ha nem vállalja a munkát?” Kértem tőle.

“Az olyan biztos volt mint a halál, mert a magam szemével láttam, hogy embereket kivezényeltek, megásatták velük a sirjaikat és ott a sirok szélén gépfegyverezték le őket. Sőt volt úgy, hogy élve hajigálták bele őket a sirokba és aztán lőtték agyon őket, amikor már a gödrökben voltak.”

“És mért nem lázadtak fel, amikor a sirokat ásták?” kérdeztem. “Hisz akkor már mindegy volt, legalább ők is megöltek volna egy néhányat?”

“Gondolom, az úgy van, hogy az a pár perc is, ami még hátra volt, reményt jelentett a számukra... Mit lehet tudni?”

XXIII. FEJEZET

A mozgó és a mozdulatlan irtás

Ezek a bombázások nem Buchenwaldnak szóltak. Valahol a közelben volt valami célpontjuk, de a Buchenwald fölötti gyakori amerikai repülések, amikor a pincébe kellett menekülnünk a riadó megszólalásával, kellett hogy jelentsenek valamit. Ugy számították a katonailag képzett emberek, hogy a bombázók azért szállanak el felettünk, mert fotografálják a tábor, meg a körülötte épülő és már felépült gyárakat. Ezekről tudhatták az angolok meg az amerikaiak, hogy részben azért épültek olyan közvetlen közel a táborhoz, mert onnan meritik a munkaerejüket, részben meg azért, mert a náciak azt remélték, hogy az ellenség nem fogja bombázni a koncentrációs táborokat. Benn, magában a táborban is volt jó néhány hatalmas gyár, sőt amint mondtam, a V-1 és a V-2 repülőbomba is részben ott készült közvetlen Buchenwald mellett.

Ilyenformán magunk is elhittük, hogy mi biztonságban vagyunk, legalább a Szövetségesek részéről, ha már olyan bizonytalan az életünk a németek kezében. Eleinte naponta egyszer, majd kétszer-háromszor is jöttek ezek a fényképező masinák ott fenn a magasban és kezdtük hinni, hogy nem pocsékolnak benzint, ha nem volna valami szándékuk vele. Hát vártunk.

Közben azonban egyre jöttek, hetenkint kétszer-háromszor, az újabb transzportok. Valahányszor egy-egy megér-

kezett, egy másik elindult Buchenwaldból valahová más-hová, nagyobbára a lebombázott városokba, ahol el kellett takarítani a romokat, kiásni a halottakat, eltemetni őket, az uccákat járhatóvá tenni, szóval nehéz és kemény munkát végezni. Előzőleg azonban, még mielőtt erre alkalmaztak volna foglyokat, a jövés-menés szakadatlan volt a fogolytranszportok részéről. Ma, mondjuk, hoztak 2-3,000 embert, elvittek ugyanannyit, másnap ezer ember jött, elvittek két ezret. Két, három öt napos utazással hozták, vitték őket, ugyanolyan leaszott, kiéheztetett, lerongyolódott, félhalott embereket, gyerekeket. Az ember nem tudta kiszámítani, miért kellett ezeket a sok ezres tömegeket egyik táborból a másikba szállítani, holott egyikben ép úgy ölheték őket, mint a másikban, az erdőkben ép úgy legyilkolhatták volna őket, mint ahogy később cselekedték, amikor már nem volt hova szállítani őket. Lassan rájöttünk arra, hogy minden ilyen tömegszállításnál a foglyok egyharmada vagy még több is belehalt az utazgatásba. És mivel ezek nem voltak zsidók, sőt a legnagyobb részük keresztény volt, hát nem volt bátorságuk a náci uraknak az Auschwitz-i gázkamrákban végezni velük, tehát ezt a módot találták ki a kiirtásukra. Mondjuk, elvittek Buchenwaldból kétezret Mauthausenbe, vagy Sachsenhausenbe, ez azt jelentette, hogy csak 1,300 érkezett meg oda elevenen, de csak olyan elevenen, hogy két hét elég volt arra, hogy az 1,300 emberből ujjabb hatszáz a krematóriumba kerüljön. Két napi ut volt az egész. Ez az örökös utazgatás egyik módja volt a kiirtási politikának.

Bezártak nyolcvan embert egy lelakatolt marhahagyonba, levegő, ennivaló, lefekvés lehetőség nélkül. Hány maradhatott életben közülök? Nyolcvanat oda, ahol csak harmincnak volt hely. Elkönyvelték, hogy "utközben meghalt", vagy "szökní akart és lelőtték". Bármilyen módon, nekik mindegy volt. A lényeg az volt, hogy pusztítani azokat, akik állítólag az ellenségek voltak.

Ez volt a mozgó irtás. A buchenwaldi nem hivatalos statisztika szerint negyven százalék pusztult el a mozgó irtás áldozatai közül, negyvenöt százalék félholtan ér-

kezett meg a megmaradtak közül, tehát mondjuk ezer emberből hatszáz érkezett meg elevenen, ebből közel háromszáz nem élte túl a megkínóztatást. Maradt az ezerből háromszáz egynéhány, akiket pár hét múlva, vagy pár nap múlva újra küldtek más táborba. Ezek mindenféle-fajta nemzetiségek voltak: franciák, belgák, hollandusok, lengyelek, jugoszlávok és egy kis százalék zsidó, akiket ott szedtek fel, ahol éppen találták őket.

Hogy miként érkeztek meg a szerencsétlenek, értve, hogy milyen külső állapotban, nem is beszélve a fizikai állapotukról, azt nem lehet se leírni, se olvasni hányinger nélkül. Csak azt képzelje el az olvasó, hogy napokig nem volt alkalmuk a testi szükségleteiket elvégzeni.... Erre nem adtak nekik módot a weimari kulturnémetek ivadécai. Enni persze nem kaptak az uton, kiszállni pár percre nem lehetett, a bűzös levegőben, összezsufoltan egymásra dőlve, élő meg halott napokig néha... Csoda, hogy annyian is élve érkeztek meg, amennyien megérkeztek.

Az én munkahelyemről mindezt látni lehetett. Gyakran kiszaladtam néhányadmagammal hozzájuk, amíg a tábori őrség el nem zavart bennünket, hogy egy csajka levest adjunk nekik... De hány csajka levesünk volt? Négy esetleg öt, hat az ezer ember számára. A félholtaknak adtuk, vagy a gyerekeknek, mert volt köztük sok 12-13 éves, akiket 15 éveseknek mondtak a szülők, hogy Auschwitzban megmentse őket a gázkamrától. Néha sikerült, sokszor nem. Legtöbbször nem.

Képzeljék el, hány kísérő katona kellett ahhoz, hogy ezerszámba szállítsák ide-oda ezeket a szerencsétlen foglyokat. Sok, sok ezer. Hány tonna szén kellett a vasuti mozdonyoknak, amelyek húzták ezeket a halálvonatokat? Szén, ami olyan fontos volt számukra. Aztán a vonatok, amikor a háborús szükséglet olyan rettentő volt, hogy százezer számba pusztult el a német katona, mert nem volt elegendő szállítási eszközük.

És a fogolyirtásra használták fel a vonatokat, a szemet, az őrző katonaságot, mikor az oroszok már közel jártak a porosz határhoz, mikor a hat oldalas ujságban há-

rom oldal azzal volt tele, hogy "hősi halált halt a führerért meg a hazáért..." Nem a fronton használták fel a katonáikat, hanem arra, hogy öreg embereket, asszonyokat, apró gyerekeket öldössenek, utaztassanak és koplaltassanak halálra.

Egész megszokottá vált a számunkra látni ezeket a borzalmas tömegeket a műhely ablakokból, amint a félholtan való megérkezés után hat, sőt nyolc órát is álldógáltak az udvaron, várva a fürdőre, amin át kellett per-sze esniök, mielőtt a Kis Lägerbe juthattak volna. Amint a meleg zuhany alá álltak, sokan holtan estek össze. Odá-ig bírták, de tovább nem.

Akik kibírták, a nyírás következett a számukra. Ezek a foglyok, akik a nyírást végezték, a legbrutálisabban bántak velük. Mind hisztériás lett ettől a borzalmas munkától... Egy magyar borbély, aki velünk érkezett ide Belgiumból, erre a munkára került. Három napig bírta, aztán kijelentette, hogy nem hajlandó tovább csinálni, inkább a kőbányába megy, ahol két hétig tartott csak az élet. A halálraitéltket küldték csak a bányába dolgozni. Ez a borbély ezt választotta. A borbélyok sokszor agyonverték a nagyon piszkos "ujakat", nehogy hozzá kelljen nyulni a testükhöz, olyan irtó piszkosak voltak a vasuti utazás után... Mesélte ez a borbély, hogy ő lehetőleg ki-méletesen bánt velük, de akkor a többi borbélyokkal gyűlt meg a baja, mert amíg ő egy embert nyírt meg, azok ti-zet is megnyírtak, tehát haragudtak a magyarra, hogy a munka javarészét rájuk hagyja, ahelyett, hogy maga is kivenné a részét belőle. Neki a kőbánya...

Később a fogoly-főnökök jóvoltából itt is javult a helyzet.

A nácik a zsidók legvilkolását a gázban, vagy más módon nem is igen titkolták. Ugy tekintették, hogy azt el-fogadja a világ közvéleménye minden felháborodás nélkül. Viszont a nem-zsidók kiirtását már szerették volna el-tussolni és ennek volt tulajdoniható ez az utazási politi-ka, a kiirtásnak ez az agyafurt, ravasz formája. A millió katolikus kipusztítása miatt nem akarták a Pápa harag-

ját magukra vonni, az egyházak gyűlöletét jobban kiélezeni, mint amennyire már volt. Aztán visszatáncolni se lehetett már.

Ennivalót ezek az ujonan érkezett foglyok csak a fürdő, meg a beoltás után kaptak. Amikor az udvaron álltak és megláttak bennünket, akik hozzájuk képest kitűnő fizikai állapotban voltunk, mindig egy darabka kenyérért könyörögtek. Az embernek meghasadt a szíve, ha nem tudott nekik adni, de nem lehetett, mert ha egynek, vagy ötnek adtunk volna, hát egymást ölték volna érte. Oda vinni nem lehetett volna, odahajítani meg azt jelentette volna, hogy egymást marják agyon egy morzsáért is. Viszont a fürdő meg az oltás után a konyha is, meg a Solidarité is azonnal közénk sietett és hozta nekik az ennivalót.

És ezt hetenkint kétszer-háromszor, a vége felé naponta egyszer-kétszer végig kellett szenvedni.

Ez volt a mozgó irtás.

Annak a gyárudvarnak, ahol dolgoztunk, volt még egy szomorú nevezetessége: az álló kiirtás. Szerencsére itt nem a foglyokat irtották ki, hanem a "felsőbbrendű" nácikat magukat, vagy az ukrán árulókat, akik beálltak az SS seregbe és itt is becsstelenneknek bizonyultak.

Az udvar egy félreeső részén volt egy elkerített gödör. A gödör közepéből egy állandóan véres facölöp állott ki és a gödör körüli föld mindig fűreszporral volt beszórva. Ez volt a hivatalos kivégzőhely. Nem a foglyok számára, mert azokat nem érhetette ilyen tisztesség, hogy a cölöphöz kötözik a karjukat és sortüzet kapnak utána. Ez a náci katonáknak szolgált, akik valami bünt követtek el a Führer ellen.

Ahogy a Szövetségesek nyomultak előre, mindig több akadt olyan a németek között, katonák és civilek között egyaránt, akik valamilyen formában állást foglaltak a háború ellen, megszöktek a szolgálattól, a Vezérrel szemben tiszteletlen kifejezést használtak, német katonák, akik megunták a dicsőséget, a gyilkolást, vagy mert attól tar-

tottak, hogy közeledik a számonkérés napja; német nők, akik kritizálták a háborus vezéreket vagy azt mondták, hogy Hitlert törje ki a nyavalya, vagy bármit is tettek, ami a náci hadigépezetet, háborus hangulatot csökkentette, ide hozták egy-egy rabszállító kocsin. Ezt a kocsit követte egy autó, amiből hat tiszt szállt ki, aztán egy harmadik teherautó, amin hat náci és hat ukrán SS katona volt. Ha a gyárban nem volt nagy a lárma akkor hallottuk még a parancsot is, amint sortűzet kommandirozott az egyik tiszt, de a sortűzet mindig hallottuk.

“Abteilung! Ziel, Feuer!”

Egyszerre lőttek mind a tizenketten. Gyakorlott gyilkosok voltak. Mire odanéztünk, már a kivégzett ember, vagy nő feje a mellére esett, lógott ott a cölöpön, odakötözött kezekkel, lábakkal. A tiszt urak meg az SS legények visszaszálltak a kocsijaikba, elrobogtak. A többi a krematórium személyzetének a dolga volt. Ezt is gyakran láttuk funkcionálni. Néha naponta kétszer, háromszor is.

Jött két fogoly, hoztak egy hordágszerű ponyvát, a hullát beletették takaratlanul, passzív pófával, mintha egy zsák krumplit cipeltek volna, elvitték a krematóriumba, aztán jött egy harmadik egy kosárral, amiben fűrészpor volt és elszórta a földre, ahol a vér feláztatta a már ott lévő fűrészport. Nagyon rendszerető emberek voltak ezek a nácik...

Mikor egy-egy ukrán SS katonát végeztek ki, mert sokszor történt, az oroszok a gyárban csendesen bólintottak. Ugy oroszul mondták magukban: az isten nem ver börtöl.

Ez volt az állva kivégzés Buchenwaldban.

XXIV. FEJEZET.

Ezrével jönnek a magyar zsidók

Április vége felé már naponta és mindig jöttek az amerikai repülők. Nem dobtak bombát, csak fotografáltak, — mondták a szakértők. Magam nem tudtam volna kitalálni, mit keresnek a láger fölött, ha nem akarják bombázni. Már annyiszor lefotografáltak bennünket a magasból, hogy kezdett a dolog egyre gyanusabbá válni.

Április 20-án volt Hitler születésnapja. A táborat fellobogózták, a horogkeresztes zászló lengett mindenütt, a Führer pofája tekintett ránk minden sarokból és előző este még az a jószerencse is ért bennünket, hogy végig kellett hallgatnunk a bömbölését, amit a hangszóró vitt szerte szét a táborban a bennlakók nagyobb utálkozására. Mosolyogtunk magunkban, — persze csak befelé — mikor azt mondta, hogy ez idén már nem kér semmiféle születésnap ünnepeltetést, a nagy napot mindenki arra használja fel, hogy kétszer annyit dolgozzék, mint máskor, hogy a háborút minél hamarabb győzelmesen befejezhessék a németek. Elmondotta még a vezér, hogy a németek az orosz fronton azért vonulnak vissza, hogy minél nagyobb erőt összpontosíthassanak a nyugati fronton, mert ott fog eldőlni a háború és ott fogja a hős német hadsereg megsemmisíteni a partraszálló ellenséget — ha ugyan meg meri kockáztatni a partraszállást. "A lebombázott városokért

százszorosan állunk bosszut”, mondta a duvad és a “győzelem csak a miénk lehet”.

Másnap a nép dolgozott és Heil Hitlerezett. Este az Appel alatt a zenekar a Führert dicsőítő nótákat játszott. Közben a weimari népbíróság egyre több németet küldött a mi gyárudvarunkba, hat tiszt és tizenkét SS katona kíséretében. Nem mindenki imádta az osztrák szadistát. A retentő bombázások, amik Kölnt, Frankfurt am Maint, Berlinter, Münchent már szinte a földdel egyenlővé tették, kezdték a németek idegeire menni. Tizezrével temették el a halottakat naponta és a hitleri ígéret, hogy százszorosan áll majd bosszut értük, nem volt nagy vigasztalás, mert az nem hozta vissza a szülőknek a gyerekeket, a gyerekek a szülőket. De szólni nem mert senki, mert a Gauleiterek szigorú őrt álltak, a Gestapo mindenütt hallgatózott és a kivégzések napirenden voltak. Csak Weimar környékén tucatjával végezték ki a férfiakat, nőket, katonákat hetenként, amint azt a magam szemeivel tanusithattam a saját megnyugtatósomra.

1944 május elsején nem volt minden tejfő a Harmadik Birodalomban. Két évvel ezelőtt még volt valami reményük arra, hogy győzelmesen kerülnek ki a háborúból. Negyvenegyben még biztosak voltak benne valamennyien. Az okosabbak már 1942-ben látták a vészjelt az égen. Nagyobbára repülő bombázók alakjában. A butábbak meg a fanatikusok még 1943-ban, Stalingrád után is biztosak voltak, de 1944 májusában már nagyon elszánt nácinak kellett lenni, hogy még reménykedhessék a győzelemben.

Mikor napközben jöttek a repülők — fotografálni — és a rádió-sziréna hangosan bugott, minket a gyárból bekergettek most már a barakkokba, míg az SS katonák a betonnal bélelt pincékbe rohantak. Miértünk nem lesz kár, ők meg ott biztonságban vannak, mondták maguk között. A riadónak vége, vissza a munkába.

“Minek nekik az a rengeteg fotográfia?” kérdeztük egymástól.

“Biztos anzikszkártyákat küldenek belőle haza a gyerekeknek,” mondta egy viccelődő, de magunkban titokban

reméltük, hogy ha majd a fotografiák tiszta képet adnak nekik a tábor fekvéséről, a táborban álló épületek mivoltáról, majd a bombák is kezdenek hullani oda, ahol bennünk nem csinál kárt. Világos volt, hogy azért szállodágnak olyan sűrűn és olyan csökönyösen a tábor fölött, mert valami céljuk van vele, azért kell annyi fénykép róla, nehogy az ártatlanokat öljék meg a bombák, hanem a bűnösöket.

Kezdtük kiszámítani, hogy milyen távol esnek egymástól a mi barakkjaink meg a hadigyárak, a hatalmas épületek, amikben a lopott gépek fekszenek bedeszkázva — egyelőre — és hogy lehet-e ezer lábnyi magasból ledobni egy bombát, hogy azt találja el amit akar találni, vagy pedig azt, amit nem akar eltalálni. Nem tudtuk kiszámítani, azt nem is kell mondanom. Vártuk a jószerencsét — vagy a halált.

De csak nem hullottak a bombák. Messzebb, keleten is meg nyugatra is, sőt északra is estek dögivel, mert hisz hallottuk a tompa zuhanásokat, robbanásokat minden nap. Miránk nem dobtak. Csak fotografáltak. Közben történtek egyéb dolgok is.

Május elseje: A Nemzeti Szocialista Harmadik Birodalom hivatalos ünnepe. A csehek meg az oroszok szintén ünnepelnek — a maguk májusát. Gyönyörű, napsütéses reggel. Az orosz zenés felvonulás ellen semmi kifogásuk a náciknak. Csak a zenét figyelik, nehogy az Internationale is felharsanjon. Nem harsan fel. Népdalokat játszik a zenekar nekik. Reméltük, hogy a jövő május elsejét már nem itt töltjük, pedig ott töltöttük, de már mint felszabadított foglyok...

Másnap, május 2-ikán újabb transzport érkezett.

Hallom az ablakon keresztül, hogy franciául meg flammandul beszélnek az ujjonnan érkezett foglyok. Kiszaladok az első alkalommal. Valóban Belgiumból jöttek. Találtam köztük három régi cimborát is, akikkel együtt dolgoztam a földalatti mozgalomban Brüsszelben. Reisman, Lévai meg B. J. A láger rendőrség elzavar. Kiabálok nekik, hogy este

majd lejövek hozzájuk, tudván, hogy a Kis Lägerbe viszik majd őket.

Alig vártam az Appel végét. Saphir, Nicol és Arimovics barátaimmal együtt engedélyt kaptunk Emiltől, hogy lemelessünk hozzájuk. Vittünk nekik, ami kis élelmet össze tudtunk koldulni. Már kaptak enni, mire leértünk, de szívesen vették, amit hoztunk. Mindenkinék jutott egy kis harapnivaló, ha még olyan csekélység is. A derék fiuk fenn elvonták a szájuktól a falat kenyeret, csak hogy odaadhassák az "ujaknak", akik még éhesebbek voltak, mint mi. Beszélgetünk a belgiumi "munkáról".

"Nagyszerűen megy, de sokan elpusztulnak a barátaink közül".

Mind partizánok voltak, akik átszenvedték a belgiumi náci poklot. Valamennyien Brennonkból jöttek, az ottani koncentrációs táborból. Mind halálra voltak ítélve, de nem végezték ki őket. Ide hozták — kiirtani. Lévai mesélte Molnár Pista utolsó harcát, amikor hat golyó találta és még élve lökték az autóba, ahol meghalt. Lévait Molnár mellé lökték, heteken át kinozták, minden nap eljátszottak vele egy agyonlövétési komédiát, hogy vallomást csikarjanak ki belőle.

"Rólatok az a hír volt," mondja Lévai, "hogy Auschwitzbe vittek benneteket és ott kivégeztek."

A gyerekről is hozott hírt. Jól vannak elhelyezve a gyerekek, a fiu ir minden héten a Stephannénak, az meg válaszol neki. Kérdi a gyerek a leveleiben, hogy miért nem írok én neki? Stephanné azt válaszolta, hogy Franciaországban dolgozom és onnan nem lehet' írni. Szegény árva kis fiam...

Pár nap múlva vitték őket tovább, de Reisman és B. J. barátunk ott maradt. A francia barakkban helyezték el, mert zsidó volt ugyan, de árja papirokkal fogták el és úgy volt elkönnyelve. Lévai rövidesen elpusztult. Reisman, mint aféle jó árja, kapuőri állást kapott a Kis Läger egyik kapujában. Most már engedély nélkül is be tudtam jutni, az ujakat istápolni, amikor jöttek a magyarok...

Jöttek is 2,500 egyszerre. Már tudtuk akkor, hogy

Auschwitzban több mint százezer magyar zsidót végeztek ki, pedig még csak május vége volt.

Amint ott álltak az udvaron, lerongyolódva, piszkosan, éhesen, hát csurgott a könny a szemeimből... Az én testvéreim, akik az én nyelvemen beszéltek, az én egykori hazámból hurcolták ide őket... Egész délelőtt az gyötört bennünket a munkánál, hogy mint tudunk ezeknek leadni valami ennivalót. Hárman magyarok, hogy tudunk meg-etetni két és fél ezer embert?

Ötös sorokban fegyelmezetten állottak szegények. A sárga háromszög volt a mellükön az "U" betűvel. Ungar. Magyarok. Mindenki kiállt bámulni őket. Ekkora csoportot ritkán vagy talán sohse láttak. Odafutok a kerítéshez, ahol már sokan állottak és kiáltok nekik:

"Magyarok vagytok?"

Bámulva néznek rám, csodálkoztak, hogy már itt is van magyar. Egyszerre felel a kérdésre valamennyi. Ugyanakkor kérdeznek is, százan egyszerre. Mind Auschwitzból jött. Beregszásziak, meg a környékiek. Vigasztalni próbálom őket:

"Ne féljeteK, itt nem lesz olyan rossz."

Aztán hallom a zürzavaros kiáltások közben:

"Van itt is gázkamra?"

Már nem felelhettem, mert egy kő repült felém és a fejemet érte. Valamelyik jó ember, egy "lagerschütz", fogoly rendőr, vágta hozzám, hogy lóduljak tovább. Nem szabad beszélni az ujakkal. Sietve iszkoltam el a megdagadt fejemet tapogatva. Kérdi, van-e itt gázkamra? A feleségek, a gyerekeik már ott maradtak Auschwitzban, a gázkamrában kivégezték őket biztosan.

Ugy határoztuk, hogy ami ennivalót összeszedünk, csak a legyengültek, a nagyon betegek között fogjuk szétosztani. Nehéz lesz, de megpróbáljuk. Más-más barakkokba mentünk hárman és gyűjtöttünk levest, kenyeret. Nálunk ma "repetá" is volt. (Hetenkint kétszer kaptunk egy fél liter külön levest. Ezt hitták repetának.) A műhelyben 42 ember közül 30 adta ide a másfél literes porcióját, a többiek a "repetát". Az ambulancián dolgozó német és cseh po-

litikai foglyok adtak 15 litert, a többiek is hoztak szépen. Volt vagy hetvenöt liter levesünk a számukra. A szobaszolgálókat is ide adták a repetát. A konyhában kaptak fejenként fél litert mind a 2,500-an, kenyeret csak másnap kaptak és a rendes levesadagot is. Egyelőre csak a mi gyűjtésünk segített valamicskét. A cseh szakács adott 25 kiló kenyeret és 50 liter levest — mert Emil eljött velünk a konyhára. A legyengültek kapták az ajándék adagokat. Ezeket már külön helyezték el a négyes számú sátorban. Mikor a kapuhoz értünk, hogy bevigyük a magunk szerény adományát, boldogan láttam, hogy a belga barátaink is ott várnak már a maguk ajándékával. Levesel, kenyérral... 430 ember volt benn a félholtra éhezettek között. Már volt köztük három halott is. Egyenlő porciókban szétosztotta két szobaszolgáló a levest meg a kenyeret a 427 élő között. Emil is ott volt a szétosztásra felügyelni.

Sirtak, mint a gyerekek. Mondották:

“Mióta Magyarországból eljöttünk csak ütést, kínzást kaptunk...” Az ausztriai táborban, ahol pár napot töltöttek, maguk a foglyok bántalmazták őket... A feleségeket, gyerekeket, öreg szülőket mind a gázkamrába vitték. A szokásos mese... Mindegyik csak ezt az egy mesét tudta mondani... Közben zokogtak... Férfiak, fiatalok, idősebbek, valaha erősek bizakodók... Most összetört roncsok.

Esténként nem mindig lehet lemenni. Későn végződik az Appel. De vasárnap már kora reggel lenn voltam náluk. Látom, hogy a hangulatuk sokat javult három-négy nap alatt. Csak itt-ott akad egy-egy javíthatatlan. A hármas számú sátor előtt látom egy magyar áll az asztalon a nyakában nagybetűs cédula lóg:

“Aljas tolvaj vagyok. Elloptam a bajtársam kenyerét”.

Kérdem a szobaszolgálótól, aki már a magyarok közül került ki:

“Gyakran fordul elő lopás?”

“Nem nagyon, de ezt az egyet elfogtuk. Talán a többinek elmegy a kedve tőle, ha ezt látják.”

A meglepő az volt a magyarok között, hogy 20-36

évesek nem voltak közöttük. Azok mind munkaszolgálatosok voltak, elvitték őket az orosz frontra, ott a nyilasok meg a nácik legyilkolták a javarészüket. Már akiknek nem sikerült átszökni az oroszokhoz. Azok életben maradtak. Sok volt köztük a 16-20 év közötti, aztán a 36 éven felüliek, 55-ig, sőt hatvanig is. A hatvanasok ötveneseknek mondták magukat és így menekültek meg a gázkamrától.

Azt tudtuk biztosan, hogy ezeket néhány nap múlva tovább szállítják a különböző haláltáborokba. A legfiatalabbak közül vagy 30-35-öt Emilnek sikerült felhozni a mi barakkunkba. Ujra összébb kellett huzódnunk, de ezeket megmentette Emil. A többiek nagyobbára elpusztultak ott, ahová szállították őket.

Hamarosan jött egy rendelet, hogy a zsidó blokkban nyolcvan embert a transzportba kell szállítani. Ez Emil dolga volt. Ebből nem lehetett kievickélnie. Sok jó baráttól bucsuztunk el, amikor ez a transzport elindult. Precz barátom is köztük volt. Öten szabadultak fel közülük a felszabadulás napján. Öten, de köztük volt Precz is.

Aztán jött egy újabb 2,500 főnyi magyar zsidó transzport. Ezek között már voltak földijeim, Sárospatakról és Sátoraljaujhelyről is. Gyerekkori barátaim, ismerőseim. Boldogan ölegettük egymást. Az én jó anyámról beszéltek, akinek áldott, jó kezét minden szegény ismerte... Megint jól kisírtam magam... Közben mondta az egyik hazai barát:

“Csak ilyen asszonynak lehet olyan fia, aki még az efajta haláltáborban is megtalálja a módját annak, hogy segítsen a szerencsétlenebbeken.”

Jól esett hallani, mert az anyámra gondoltam, aki hat gyereket nevelt fel egymaga, miután az édesapánk hősihalált halt 1915-ben a magyar hazáért, amely most így fizeti vissza a hősök nyugdíját az árváinak... A legidősebb fivérünk 24 éves korában halt meg, ugyancsak az első világháboruban szerzett betegség következtében. Két halottal adóztunk a magyar hazának. A másik négy testvéremre gondoltam, akik Amerikában vannak és meg-

menekültek ettől a borzalomtól. Hálatelt szívvel gondoltam Lajos bátyámra, aki átmentette őket Amerikába idejében...

Ebben a csoportban volt vagy 310 ifju gyerek is, 13 és 15 évesek. Volt köztük vagy száz 16 év körüli. Ezeknek egy külön blokkot kell szerezni. Volt a táborban már vagy ötven fiatal orosz gyerek is, köztük két tiz éves. Ezek a Nagy Lägerben voltak, rendes foglyoknak számítottak és tekintve, hogy minden fogolynak rendes munkabeosztása kellett hogy legyen, hát a gyerekeket beosztották a konyhára. Reggel meg este nekik is a számláláshoz kellett kiállni. Jó melegen felöltöztették őket, hogy ha egész éjjel kinn is kell állniok, meg nem fagytak volna. Nappal a konyhában üldögéltek, este meg játszadoztak a felnőttekkel. Soha két olyan vig kölyköt nem láttam. Mindenki szerette és mindenki etette őket. A táborparancsnok nem élt olyan jól koszt dolgában. Az egyéb orosz gyerekek, 12-13 évesek, éjjeli munkára voltak beosztva, nagyobbára a suszterájba, ahol egész nap aludtak, nappal meg játszottak mind az udvaron, mert nekik nem kellett Appelra járniok, mert "éjjeli munkások" voltak. Ilyesfajta megoldást kerestünk mi is a magyar gyerekek számára. Persze megint csak Emil jöhetett számításba e célból.

El is intézte, hogy egy gyerekblokkot szerveztek. Bebeszélte a náciknak, hogy pompás munkásokat lehet a gyerekekből nevelni. A 410 gyerek számára elkészült a helyiség, az oroszok meg a magyarok együtt voltak. Csak az volt a baj, hogy az apák nem akartak megválni a gyerekeiktől. Nehéz volt magyarázni nekik, hogy ha itt hagyják a gyerekeket, akkor azok életben maradnak, ha elviszik magukkal, akkor nagyon bizonytalan, hogy életben maradhatnak — az apjukkal egyetemben. Mind beleegyezett apránként, csak egy apa maradt álhatatos. Volt egy 16-17 éves fia. Elvitte magával.

A többiek vagy öt hétig nem mentek munkára, de aztán mégis munkába kellett őket állítani, mert aki a Nagy Lägerben mint fogoly szerepelt, annak dolgoznia

kellett. Esténként a gyerekek — nagyobbára apátlan-
anyátlan árvák voltak — bejártak a blokkokba a maguk
külön-külön kiszemelt fogadott apjukhoz. Minden gyerek-
nek volt egy-két ilyen pártfogója, akik védelmükbe vet-
ték őket, ennivalót szereztek nekik, a csomagjaik tartal-
mát megosztották velük, szóval olyan családias együttes
alakult ki a gyerekek körül. Voltak, akik iskolát nyitottak
esténként a gyerekek oktatására, voltak, akik előadás-
kat tartottak a számukra egyik másik tárgyból, ami ér-
dekelte őket, szóval új élet kezdődött azok számára, akik
a gyerekek körül foglalatostkodtak. A fiuk a munkánál
megerősödtek, tekintve hogy nem éheztek, szépen fejlőd-
tek testileg és szellemileg is és nagyon boldogan írom le
azt, hogy a felszabadulás napján a gyerekek legnagyobb
része ott volt és tapsolt a bevonuló szövetséges csapatok-
nak. Ezek a fiuk átestek az élet iskoláján fiatalon és so-
kan közülük bizonyára arra a merev arcú, kiméletlen
Emil Karlbachra gondolnak, amikor valakinek meg akar-
ják köszönni az életet...

XXV FEJEZET.

A normandiai partraszállás és azután

1944. június 6, vagyis a "D-Day" a buchenwaldi táborban ép olyan szenzáció volt, mint mindenütt másutt a világon, azzal a különbséggel, hogy Buchenwaldban vagy harmincezer ember a megváltást, az életet, a szabadságot sejtette benne, míg másutt a partraszállás sztratégiáját követték figyelemmel, várták, hogy mi lesz Hitler híres "Nyugati Fal"-ával, "amin nem lehet áttörni", hogy fogja a német hadsereg visszakergetni a szövetséges haderőt a tengerbe.

Hihetetlen izgalom volt a táborban. A francia foglyok ölelték, csókolták egymást, könnyes szemekkel néztek az egekre. Akkor vasárnap meglátogattuk egy, 22 éves barátunkat a kórházban és elmondtuk neki a nagy ujságot.

"Éljen a szabad Franciaország", mondotta szegény és még aznap meghalt.

Szívszorongva vártuk este rádiót. Mikor a legérdekesebb bejelentést adta le, a kommandáns vastag hangja szólt bele a hangszóróba:

"Es ist befohlen..." Valami buta utasítást adott, egy fogoly nevét ordította, hogy azonnal jelentkezék, csak hogy ne lehessen a rádió hiradást hallgatnunk. Izgatottan vártuk az ujságot, hogy abban talán lesz valami hír a partraszállásról. Volt is, de részleteket nem kö-

zölt se a Völkische Beobachter, se a Thüringer Zeitung. Mi nem tudtunk aznap éjjel aludni az izgalomtól és reggel a németek arcát figyeltük. Lógott az orruk, de nem tartották fontosnak az egészet. Majd leverik az angolokat meg az amerikaiakat, mondták és úgy jártak keltek, mintha semmi sem történt volna.

Mindenki lázas izgatottsággal jött ment, csak Emil volt nyugodt, higgadt, köznap. Sőt. Hogy elejét vegye a reménykedésnek, a szokott kemény, higgadt hangján magyarázta:

“Ne ragadtassátok el magatokat. A gyors kiszabadulás ép olyan reménytelen, mint volt tegnapelőtt. Az igazi harc, ami majd a szabadulásunkat eredményezi, még el sem kezdődött. Az nem kétséges, hogy kié lesz a végső győzelem,” mondotta óvatosan, mint mindig, úgy, hogy kétféleképpen lehessen érteni, “de a mi szabadságunk az utolsó percig az ő kezükben lesz. A fejét ne veszítse el senki. Mindenki alkalmazkodjék a helyzet komolyságához.” Aztán még halkán hozzátette: “És ne felejtjük el, hogy mi zsidók is vagyunk.”

Ennek ellenére még a Thüringer Zeitungból meg a Völkische Beobachterből is meg tudtuk állapítani, hogy bajok vannak a náci “biztos győzelem” körül. Nem tulajdonítottak nagy jelentőséget a partraszállásnak, hangsúlyozva, hogy az orosz frontról nyugatra küldött hadsereg majd könnyen végez a szövetségesekkel, már csak a német nép megnyugtatóására is, de a háttérben, a sorok között ott lappangott a nyugtalanság. Hitler egyre-másra váltja fel a régi tábornokait fiatal erőkkal, egész ifju tiszteket nevez ki magas katonai parancsnoki állásokba. Szinte érezte a közelgő puccsot, ami majdnem az életébe került. Tudta, hogy a régi porosz tábornokok már szeretnék a föld alatt látni Himmlerjével, Gestapójával együtt. Hiába osztogatta a rendjeleket, a gyémántos kitüntetések, főként az ifju náciknak, a Hitler Jugendnek, ezzel csak még jobban elvakította a fanatizált náci ifjúságot, de maga ellen fordította egyben azokat is akik eddig a náci háboru oszlopai voltak: a tábornokokat.

Közben telt az idő és ez volt a fontos a mi számunkra.

Újabb transzportok érkeztek majdnem naponta most már, mert Buchenwald pont olyan földrajzi ponton feküdt, ahova az oroszok elől elhurcolt internáltakat és a Franciaországból kiűritett foglyokat is ideig-óráig biztonságba helyezhették. Értve, hogy biztonságba a maguk számára, nehogy felszabadíthassák őket az előrenyomuló szövetséges seregek. Hozták őket Buchenwaldba.

Egy napon, amikor már az angol-amerikai hadsereg mélyen benn járt Franciaországban, 380 főnyi norvég diák érkezett a táborba. Ezek mesélték, hogy Norvégiában mintegy 3,000 fiatalembert fogdostak össze a nácik és elosztották őket a különböző német táborokban. Hozzánk 380 került belőlük. Nem tudom miért, de ezek mind szokatlan előnyöket élveztek. A maguk ruháiban járhattak, nem volt semmiféle jelzés a ruhájukon, a hajukat nem nyírták le, a saját ágyneműjüket használták, munkára nem kényszerítették őket és a norvég Vörös Kereszt élelmezte valamennyit. Egy teherautó hozta számukra a legjobb ennivalót. Mindnyájan szép, szőke, kisportolt fiúk voltak.

Mindezt csak azért mondtam el, (mert alapjában véve kevés köze van ahhoz, amit ebben a könyvben hangsúlyozni szeretnék) hogy kiemellem ezeknek a nagyszerű fiuknak a hihetetlen magas erkölcsi és emberi nivóját, pláne azok után, amiket a magam szemeivel láttam sokszor és sok helyen a fogolytársaim részéről. Nem csak hogy tanultak, sportoltak és a maguk életét könnyítették, hanem egytől-egyig a legnagyobb önzetlenséggel segítették azokat, akik a legjobban rászorultak a segítségre, megosztották az éhezőkkel a maguk adagjait, megvonták maguktól, hogy a fiatal gyerekeknek adják, amijök volt. Különösen sok magyar gyerek fogja áldani őket az életük végéig. A ruhájukat levetették és átadták a ruhátlanoknak, — ujat kérve hazulról — gyámolították a nyomorultakat, a letaposottakat, akik elvesztették minden reményüket. Szervezkedtek arra a célra, hogy szervesen nyujtsák át a segítséget, különösen azoknak, aki-

ket transzportokban elszállítottak újabb kiirtási helyekre. Nincs olyan nyelv, amelyen ki lehetne fejezni ezeknek a norvég fiuknak a nagyszerűségét, emberi voltukat és igazi áldozatkészségüket.

Ugyanezt mondhatnánk azokról a dán rendőrökről, akiket a nácik Buchenwaldba hoztak, mert otthon megtagadták nekik a szolgálatot. A rendőri egyenruhájuktól megfosztották ugyan őket, de ők is kedvezményes helyzetben éltek a táborban és ugyancsak olyan emberi és segítő módon viselkedtek a szerencsétlenekkel szemben, mint a norvég diákok.

Közben jöttek az újabb magyar transzportok is. Nem maradtak sokáig, mert öt-hat nap múlva vitték őket tovább. Nagyobbára középkorú emberek voltak, de mindig akadt köztük néhány hatvanas és azon felüliek is, akik úgy szabadultak meg a gázkamrától, hogy fiatalabbaknak mondták magukat. Minden egyes transzportból sikerült kicsempésznünk a Nagy Lägerbe 30-40 embert, nagyobbára Emil segítségével, persze titokban, de annyit legalább megmentettünk a gyors kiirtástól. A mi blokkunk már olyan zsufolt volt, hogy egy újabb barakkot kellett berendezni az ujonan jöttek számára. Ez lett a 28-as blokk. Volt benne hely 400 ember számára, ami hamarosan be is telt. Egy német politikai foglyot neveztek ki oda főnöknek. Szigorú, de igazságos ember volt.

Egy napon megint nagyon sokat fényképeztek az amerikai repülőket. Kétszer is visszatértek aznap, egy meleg júliusi napon. Néztük őket csodálkozva, várakozva. Most már nem kellett nekik olyan messziről jönni, Olaszországból, Angliából. A francia repülőterekről jöttek. Csak azt nem értettük, hogy megérte-e a nagy utazást, a fáradságot, a benzint az a néhány fotográfia...

... és jöttek egyre jöttek az újabb transzportok. Ez is a véget jelentette. Most már nem utaztatási-kiirtási okokból hozták-vitték az embereket. Most már menteni akarták a foglyaikat, a tuszaikat. Nem akarták őket élve az ellenség kezére juttatni. Inkább megölik őket, mond-

ták magukban, de nem adják őket vissza elevenen.

Egyik nyárközépi transzportban volt egy magyar zsidó orvos, Dr. Neufeld Béla. Nagyszöllősről került oda az egyik magyar csoporttal. Ismert orvosi tekintély volt országszerte Magyarországon. A Korunk című folyóirat egyik munkatársa, vagy szerkesztője, nem tudom. Beszért több nyugati nyelvet, sokat utazott, sokat látott ember, széles látókörű, nagy tudású, igazi Europaer volt. A 73 éves édesapjával együtt fogták el. Őt, mint antifasisztát, politikai alapon fogták le és ájulásig korbácsolták az apja szemeláttára. Az öreg urat Auschwitzban kivégezték, a fia szemeláttára verték agyon, míg később őt, aki erős fizikumú ember volt, Buchenwaldba hozták, hogy majd ott halálra dolgoztatják. Így került a mi blokkunkba Dr. Neufeld.

Néhányunknak sikerült az igen zárkózott emberrel jó viszonyba kerülni. Ösztönös dolog volt nála, hogy tanítsa azokat, akik kevesebbet tudtak nála. Különösen az Appel Platzon volt alkalma arra, hogy előadásokat tartson nekünk mindenről, ami bennünket érdekelt. Ragyogóan tudott beszélni, előadni, ugyannyira, hogy az Appel most már nem tetszett olyan tűrhetetlennek, akár meddig tartott is. Ugy éreztük magunkat körülötte, mintha nem is egy haláltáborban lettünk volna, hanem valami iskolában, ahol a gyerekeknek állni kell, amíg a tanár előad. Noha soha fizikai munkát nem végzett Dr. Neufeld, a legnehezebb építkezési munkához kommandirozták. Panasza nélkül dolgozott, noha ekkor már 52 éves ember volt, s eszténként pedánsan tisztogatta magát, egyetlen zebra ruhája mindig tiszta volt, a kezei, körmei ápoltak, mindig éhes volt ugyan, de csak nagy rábeszélésre fogadott el valamicskét tőlünk és mindig hálás volt mindenért.

Régi terv volt a vezető foglyok között, hogy az éjjeli munkára beosztott gyerekek mellé nappalra egy tanítót adhassanak. A gyerekek az éjjeli munka alatt nagyobbára aludtak, tehát a nappalokat iskolában tölthették volna, ha lett volna tanítójuk. Erre igen alkalmasnak látszott Dr. Neufeld. Emilnek sikerült is elintézni a dolgot, sajnos, azonban nem tartott sokáig ez az élet. Rendelet

jött felülről, (a náci kommandótól), hogy a mi blokkunkból hatvan embert jelöljön ki a blokkfőnök egy transzport céljaira. Ez még rendben lett volna, mert Emil mindig maga jelölte ki azokat, akiket el kellett veszítenünk, de ezuttal az öt megnevezett egyén között Dr. Neufeld neve és száma is szerepelt. Rajta tartották az ujjukat. Ezen nem lehetett változtatni. Dr. Neufeldnek mennie kellett. Egy ezres transzportról volt szó. A többiek a Kis Lágerből kerültek ki, naggyobbára magyar zsidók. A bombázott városok romjait kellett nekik eltakarítani — valahol. Később megtudtuk, hogy Magdeburgba mentek. Nagyon lehangolt bennünket, amikor megtudtuk, hogy milyen bombaveszélyes helyre kerültek. Egy Dr. Goldman Moricz nevű, hatvan éves tokaji ügyvéd, aki nagyon jó barátja lett Dr. Neufeldnek, buskomorságba esett a távozása után, holott Dr. Goldman egyike volt az örökké jókedvű, vidám embereknek a táborban.

Ahogy az egyik transzport elindult, jött helyébe mindjárt egy másik. Ezek is naggyobbára magyar zsidók voltak. Ez év nyarán meg őszén csak magyar zsidók érkeztek Buchenwaldba. Szálasy meg Imrédy urak gondoskodtak róla, hogy a nácioknak legyen munkaerejük, meg gyilkolási alanyuk bőven. Minden egyes ilyen új transzportból felhoztunk rendszeren annyi új embert, amennyit a transzportok révén elveszítettünk. A magyar szobaszolgáltatók felhozták a Kis Lágerből a névsort és abból válogattuk ki azokat, akiket felhozunk. Igaz, hogy amikor új transzportot kellett adni, mindinkább az újonnan jöttek kerültek bele, de addig is naggyobb eshetőségük volt arra, hogy életben maradnak a felszabadulásig.

Igy került hozzánk két idősebb ember, mindketten jóval túl a hatvanon, mindketten nyirbátoriai, gyerekkori játszótársak, férfikori jóbarátok, akik otthon tevékeny életet éltek, úgy a városi közéletben, mint a hitközségnél. Az egyiket Nádasinak hívták és a hitközség elnöke volt Nyirbátoron, a másikat Barna Miklósnak hívták és nyugalmazott magy. kir. pénzügyi főtanácsos volt. Nádasai felesége, Barnának a felesége és három lánya (köz-

tük kettő gyerekes asszony) mind Auschwitzban maradtak a gázkamra áldozatai. Ők úgy kerültek el a gázt, hogy sokkal fiatalabbaknak mondták magukat és a náciok el is hitték nekik, mert valóban igen jó erőben volt mind a kettő. Barnának egy iparművész fia munkaszolgálatos volt valahol az orosz fronton, a magyar nyilasok kezében. Élt-e, halt-e, az apa nem tudta.

Igen derék, jóra való két ember volt a Nádasi meg a Barna. Szívósan dolgoztak, mert tudták, hogy csak úgy tudják elkerülni az újabb auschwitzi látogatást. Ebben a korban már veszélyes volt betegnek, gyengének lenni.

Nádasi örökké bizott, hitt a jobb jövőben, örök mosoly és örök optimizmus volt a legjellemzőbb rajta, viszont Barna maga volt a sötét pesszimizmus. Állandóan az Auschwitzban elpusztult családjára gondolt, amit nem is lehetett rossz néven venni tőle. Kevés embert ismertem a nagyon sok között abban a haláltáborban, akik nem ugyanígy éltek le a fogsági éveket, hónapokat, vagy csak napokat. Ugyanez az érzés dominálta valamennyit, akit hasonló tragédia ért, mint a nyirbátori nyugalmazott pénzügyi főtanácsos urat. Állandóan a kilenc éves kis Tomi unokáját emlegette és gyakran letört volna, ha Nádasi örök optimizmusa nem tartotta volna benne az erőt meg az életet. Együtt dolgoztak, együtt aludtak, még a sovány kosztjukat is együtt fogyasztották el, ha egyik vagy a másik szerzett valami kis külön ennivalót, azt közösen ették meg, testvériesen osztozkodtak, mintha testvérek lettek volna. El se lehetett képzelni az egyiket a másik nélkül. Soha senkinek baja nem volt velük, mindig figyelmesek, udvariasak voltak mindenkivel szemben.

Én nagyon szerettem és becsültem őket, ők is szerettek engem. Nádasi híres volt arról, hogy kifogyhatatlan volt jó hazai viccekben. A vicceit rendszeren az Appel Platzon süttögette el, mi nagyszerűen mulattunk rajtuk és ezzel is megkönnyítette a szenvedéseinket, segített az időt előretolni. Néha esti Appel alatt beszámolt a napi munkájáról, hogy hogy hordják és pucolják a téglát, hogy keverik a cementet. Ha Barnát elfogta a keserűség, ami igen gyakran

történt, Nádasi percek alatt felvidította, elfelejtette vele, ami éppen akkor a szívét nyomta.

Aztán egy szép napon beütött a baj. Nádasi rövidlátó volt és egy este a munkából jövet hazafelé, elütötte egy teherautó. Nem volt súlyos a sérülése, de azért bevitték a kórházba. A fején volt egy kis seb, azt bekötötték és öt napig tartották ott. Viszont Barna annyira szívére vette a barátja balesetét, hogy este az Appel után rosszul lett és negyven fokos lázzal vitték be a kórházba. Az orvosok tüdőgyulladást állapítottak meg. Közben Nádasi kijött a kórházból, de kapott még öt napi pihenőt. Öt nap múlva már mehetett volna dolgozni, de Barna nélkül nem akart menni és kisírt magának még öt napi pihenőt azzal, hogy nagy fájdalmai vannak. Barna kijött a kórházból nyolc nap múlva, de nagyon legyengült állapotban volt, úgy hogy ő is kapott tíz napi pihenőt. Barátjának is sikerült kihúzni még egy ideig, úgy hogy végül is együtt mentek megint a munkába.

Aznap mikor először munkába álltak megint, az SS legények blokkról blokkra jártak és a lábbadozó, vagy a régebben betegeskedő embereket kezdték összeszedni. A listájukon ott szerepelt Nádasi és Barna. Mintegy két ezer embert szedtek össze. A Kis Lägerben volt egy egész blokk, ahol csak betegek és munkaképtelenek voltak, mintegy nyolcszázan.

Az auschwitzi táborat már üritették ki abban az időben, leromboltak mindent, ami elárulhatta volna a táborban történeteket, csak a birkenauai gázkamrát meg az öt krematóriumot hagyták állva, mert arra még szükségük lehetett. Naponta ezrével érkeztek Buchenwaldba a foglyok, akiket a lengyelországi táborokból hoztak ide, mert amint említettem, menekültek már a németek a foglyaikkal nyugat felé, ahol még volt néhány hely ahová letelepíthették őket— egy időre. De az auschwitzi láger halálkamrái még állottak rendületlenül.

Abban reménykedtünk, hogy Barnát és Nádasit még sem fogják elvinni, mert hisz aznap már dolgoztak megint. Ahogy aznap este álltunk ott az Appelnál, Nádasi arcáról

eltűnt a mosoly, nem viccelődött már szegény, csak állt ott Barna mellett és vigasztalta, hogy ők nem kerülnek a transzportba, mert elvégre is ők dolgoztak már aznap. Valójában mindenki gratulált nekik, hogy szerencsájuk volt, hogy aznap munkában voltak és így ők kimaradtak a két ezerből. Előzőleg a vacsoránál lekvár osztás volt. A két öregnek dupla adagot adtunk. Csendesen mosolygott a derűs Nádasi, de az arcán láthattuk, hogy nem hisz a jó szerencsájének. Mielőtt elhangzott a parancsszó, hogy készüljünk a számlálásra, oda jött hozzám és átadott néhány családi irást, hogy ha esetleg én életben maradok, juttassam majd el a címzetteknek. Vigasztaltam:

“Csak nem gondolja komolyan, Nádasi bácsi, hogy magukat elviszik?” Nem szólt semmit, csak halkán mondta, hogy tegyem meg, amire felkért.

Próbáltam bizonyítgatni. Nem sikerült.

“Csak nem gondolja Jenőké, hogy engem ámitani lehet? Barnának azonban nem szabad tudni az utolsó pillanatig.”

Csak Barnát féltette. Belegyömöszöltem a kabátja zsebébe, ami csak belefért, mert az Appelra nem volt szabad csomagokkal menni, kicseréltem a silányabb télikabátját az enyémmel, ami — mint később kiderült fölösleges jótétemény volt, — és indultunk kifelé. Az ajtóban oda jött hozzám Barna és kivesz zsebéből négy nagy krumplit és ide adja nekem. Tegyem az én szekrényfiókomba, mert az övéből eltűnhet. Majd Appel után megfőzi vacsorára. Az oroszoktól kapta kinn a munkánál. Nem tudtam neki, mit mondani. Átvettem a négy krumplit és eltettem a szekrényembe.

Kinn a téren felsorakozunk, nagy az izgalom, Nádasi ott áll mellettem, Barna vagy öt emberrel odább, figyeljük az SS-eket amint mentek sorról sorra és szedték ki az embereket, akik a listájukon szerepeltek. Az izgalom láttára Barna oda jött hozzánk és sápadtan kérdezte, hogy mi történik. Szinte reszketett szegény egész testében és egyre hajtogatta:

“Jaj nekem, a családom, a kis unokám...”

Nádasi rákiáltott.

“Miklós, ne gyerekeskedj, elvégre is hatvankét évesek vagyunk, egyszer úgy is meg kell halni.”

Én itt közbevágtam: “Ugyan ne beszéljenek ilyen szármarságot.”

Közben látjuk, hogy azok, akiket az SS-ek kiszedtek a sorokból, egy helyre mennek, odaterelik őket a náci katonák és utközben rántják le róluk az egyetlen jó ruhadarabot, a kabátot és egyetlen rakásra rakják azokat. Pont szemben velünk volt a pont, ahová terelték őket. Jól láthattuk, mi megy végbe. A kabátok kellenek az élőknek, Ezeknek már nem. El akartam terelni a gondolataikat a dologról, inkább csak úgy kicsuszott a számon amit mondtam:

“Nádasikám, inkább mondjon egy jó viccet.”

Ebben a tragikus pillanatban nem valami okos dolog volt ilyesmivel előhozakodni. Nádasi rámnézett az öreg szemével, homályosak voltak a feltörő könnyeitől, egy erőszakolt mosoly jelent meg az arcán, amint mondta:

“AuschWITZ”.

Mintha a maguk halálos ítéletét mondta volna ki, úgy ejtette ki a gyülölt szót.

Pár perc múlva már vitték is őket. Barna összerogyott féluton, Nádasi támogatta, de még visszakiált hozzánk: “Isten veletek, áldjon meg az isten benneteket”. Amint a kabáthalom mellett mennek el, Nádasi gyorsan leveti a magáét, odadobja, gyengéden lehuzza Barnáról az övét és odadobja azt is a halom tetejére. Aztán állanak ott az esőben dideregve, amíg értők nem jön a teherautó.

Másnap marhakocsikban vitték őket Auschwitzba és ők voltak szegények az utolsók, akiket az auschwitzzi gázkamrákban kivégeztek. Utána lerombolták azokat is, a krematóriumot is, nehogy a bevonuló oroszok megtudják, mi minden történt ott. Azt hitték a rongyok, hogy az ilyesmit el lehet titkolni. Barnával és Nádasival együtt elvittek akkor két ezer embert, akik között csak 400 volt zsidó. Ugy könyvelték el őket, hogy a nemsokára bekövetkezett bombázás alkalmával haltak meg. Szóval ráfogták az amerikaiakra.

Aznap este nem volt még csendes beszélgetés sem a mi barakkunkban. Az emberek lehajtott fővel ültek, jártak-keltek. Magam meg az asztalra hajtott fejjel csendesen sirtam... Később Emil egy rövid beszédet intézett a blokk tagjaihoz, tudván, hogy rettentő lehangoltak voltunk valamennyien. Nagyobbrészt magyar zsidók voltunk már a blokkban, mindenki ismerte és szerette a két öreget.

“Azt akarom nektek mondani,” mondta Emil az ő mindig kimért, öntudatos modorában, “hogya ez ami ma este történt, legyen intő jel a számotokra és ne ragadjátok el magatokat, bármilyen kedvező hírek jönnek is. Amig egy SS katonát láttok a táborban, addig korai az öröm, a bizakodás. Ha bármily gyorsan is jön a győzelem és a nácik kipusztítása, addig sok, sok ilyen tömegkivégzés lesz még itt, azt ne feledjétek...”

És igaza volt... De milyen igaza volt...

XXVI. FEJEZET

Amikor a hóhért akasztják

Naponta kétszer, háromszor is megjelentek most már a tábor fölött az amerikai repülők, de még mindig csak fotografáltak és nem vetettek bombákat. Talán azt gondolták, hogy négy—öt gyárra nem érdemes a bombákat pazarolni. Megvárják amíg a többi is felépül és ontják a kémények a füstöt. De az is lehet, — már ahogy mi lenn kiszámíthattuk, — hogy még mindig nem biztosak abban, hogy lehet-e lebombázni Buchenwaldot úgy, hogy a foglyoknak ne essék bántódásuk, csak a náciok pusztuljanak. Ez nem volt olyan könnyű matematikai feladat, még a radar és egyéb csuda segítségével sem. Azt biztosan tudták már a szövetségesek, hogy mi történik Buchenwaldban, hogy municiót gyártanak a táborban és körülötte, hogy a V-1-es a V-2 ott készül, vagy a hozzávaló részek készülnek ott, tudták, hogy a leggonoszabb tömeggyilkosság folyik a szöges drótok mögött és nem csuda, ha véget akartak vetni ennek a borzalmas bűnözésnek, ami százezrek életébe került már eddig is.

De igyelekre csak fotografáltak.

Most már július vége felé járt az idő és a 20-ika emlékeztető nap volt mindannyiunk számára. Aznap követték el ugyanis merényletet Hitler ellen a tábornokai. A rádió aznap este nem szólt. Mintha valaki hajszálat dobott volna a szerkezetébe. Nem szólt. Már ez maga is feltűnő volt,

mert nem történt soha, hogy ne propagandázzanak a halálraitelt foglyok számára esténként, mintha az segített volna a náci ügynek, vagy mintha azzal rontották volna még jobban a foglyok hangulatát, ha az volt a céljuk. Kiszámítottuk azonban a rádió leadásokból, hogy pont mi az ellenkezője annak, amit bemondanak és azt fogadtuk el igazságnak.

Julius 20-án, amint mondom, nagy volt az izgalom a táborban, mert a suttogó híradásokból tudtuk, hogy valami nagy dolog történhetett a náci vezérekkel. A közelben dolgozó kirendeltségek, foglyok egyes csoportjai már délután kettőkor benn voltak a táborban. A korább beérkezett foglyok félfüllel hallottak kinn valamit holmi lázadásról. Örülni nem mertünk, mert hátha nem igaz. Este azonban már biztos hírek jöttek, hogy valahol merényletet követtek el a Führer ellen. Azt is megtudtuk, hogy nem nagyon sikerült, tehát megint nem volt okunk az öröme. Néhány katonai vezérember a fübe harapott, a Vezér is megsérült, de nem nagyon. Csalánba nem üt a ménykő, mondtuk csendesen egymás között.

Aznap az Appel is késett. Már félnyolc és Emil még mindig nem jelentkezett. Végre megérkezett. Ideges volt. Kurt kérdezett tőle valamit, amire idegesen, kurtán válaszolt. Aztán kiálltunk az Appelre. Másfél órát álltunk, szép, nyári est volt, nem törődtünk vele és még nem kezdődött a számlálás. Nyáron nem igen tartottak kinn bennünket so kiág. Tudták, hogy azt élvezzük. Egész éjjel kinn álltunk volna ilyen meleg, nyári estéken. Ha nem volt kinzással összekötve, nem tartottak kinn bennünket sokáig. Csak akkor, télen, ha tudták, hogy sokan belehalnak. Most azért ácsorogtunk ott másfél óra hosszat, mert a nagy zürzavarban, a külső munkáról egy lengyel tiszt meg két orosz katonára megszöktek. Ez volt az első ilyen eset Buchenwald történetében. Egy sereg katona indult a keresésükre, rádió körözték őket, felkutatták az egész környéket, a hegyoldalát, az erdőket, de sehol semmi. Kiálltunk az Appel Platzra, de addig nem kezdődhetik a számlálás, amíg a három szökevény, vagy legalább a keresésükre küldött katonák

vissza nem térnek. Hát álltunk és vártunk. Most az egyszer örültünk a szökéseknek. Sikert kívántunk nekik. Ha tél lett volna, reggelig ott tartottak volna bennünket, amíg kétszáz ember holtan nem esett volna össze. Most tíz órakor érkeztek vissza a katonák és hozták magukkal — a vérebeket. A foglyok eltűntek végérvényesen.

Aznap este nem szólalt meg a zenekar. Gyászolták a szökevényeket. Sőt, három napig hallgatott a zenekar. Lehet, hogy Hitler sebesülését gyászolták, nem is a szökevényeket. Aztán napirendre tértek a dolog felett.

Most már a repülők olyankor is jöttek, amikor pont az Appelnál álltunk. Ilyenkor elsötítették az egész tábort és a koromsötétben kellett visszabotorkálnunk a Blokkokba, majd mikor ariadónak vége volt újra kiállni a számláláshoz, mert számlálatlanul nem engedtek lenyugodni bennünket.

A szövetségesek közben már mélyen benn jártak Franciaországban. A visszavonuló németek, a maguk ronda rendszerét hiven követve, minden kiűritett faluból elhajtották maguk előtt a férfiakat is és így ezrével érkeztek Buchenwaldba is ezek az elhurcolt franciák.

Az idő lassan telt bár az izgalmas percekben, órákban nem volt hiány. Minden arra mutatott, hogy nem tarthat már soká és egyre jobban reménykedtünk, hogy a nyugat felé előretörő oroszok és a kelet felé egyre előre nyomuló angol-amerikai sereg összeroppantják a náci haderőt, vagy ami még megmaradt belőle. Meddig bírják még? Ahogy napról-napra nőtt bennünk az izgalom és a reményteljes várakozás, Emil úgy tompította le esténként a reményeinket.

“Mondottam már sokszor, amíg egyetlen SS katonát láttok a fegyverrel az oldalán meg a vállán, addig nem biztos az életünk. Ha majd egész közel érnek ide a szövetségesek, akkor meg pláne nem lesz biztos az életünk. Ezt jegezzétek jól meg.”

Sohse felejttem el ezeket a szavakat, mert soha senki olyan alaposan nem jósolt, mint Emil ezekben a rémes napokban. A valóság tényleg az volt, amint később ki fog de-

rülni, hogy minél közelebb jutottunk a felszabaduláshoz, annál közelebb volt hozzánk a halál, amit eddig sikerült elkerülnünk. A náci mentalitás ebben az időben már az elszántság és a teljes pusztulás és pusztítás képét mutatta. "Ha nekem veszni kell, vesszettek ti is." De a krízis még nem érte el a tetőfokát. Addig sok mindennek kellett történnie és sok mindennek kellett átesnünk.

Ezekben a napokban történt többek között az is, a krematórium körül dolgozó foglyok mesélték augusztus 23-án, hogy az előző nap ott elhamvasztották Ernest Thaelmant, a német kommunista párt vezérét, akit Hitler már 1933 óta börtönben tartott, de nem öletett meg, csak amikor látta, hogy elveszett minden. A Moabit börtönben tartották Berlinben tizenegy éven át, aztán augusztus vége felé Buchenwaldba hozták, ott elkülönítve élt egy cellában, amíg 22-én hátulról leszurták, aztán két golyót lőttek bele és elégették. Nem igen hittünk a hír valóságában, de pár nappal később beigazolódott az igazsága, amikor a nácik hivatalosan bejelentették, hogy Thaelmant a tábor bombázása alatt egy bombaszilánk megölte.

Mi már tudtuk, hogy elégették két golyóval a testében 23-án, holott a bombázás 24-én történt. Csak azt nem tudtuk, hogy a gyilkosa a maga szakállára cselekedett-e vagy parancsra. Valószínűleg parancsot kapott rá.

Aztán másnap, 1944 augusztus 24-én, akasztották a hóhért.

Most már jöttek és — nem fotografáltak.

Ha lesz valaha valami az életemben amit soha el nem felejték, akkor ez a borzalmas lesz az. Minden gyár, minden tisztai ház, kaszárnya, műhely romokban, porrá vált, 1,500 náci katona hevert holtan a földön és — a fogoly barakok épségben álltak, legfeljebb az ablakaik törtek ki.

Most látom csak valójában milyen jól fotografáltak az amerikai repülők.

Ők elbujtak a gyárak alatti cementezett pincékbe és onnan huzzuk ki a hulláikat. Minket a fabarakokban hagy-

tak megdögleni, mert hiszen azok döltek volna össze az első bombahullásra, gondolták magukban a náci hősök. Mit tesz isten? Mi huzzuk ki az ő hulláikat a téglaházak alól, a cementezett védőhelyekről... No de hadd mesélem el sorjában.

Ott kezdődött a dolog, hogy kánikulás meleg volt azon az augusztusi napon. Egyetlen kis gatyában dolgoztunk a gyárban. Az én jó barátom, Brunner, aki polgári szabad életében gyémánt kereskedő volt Antwerpenben, csomagot kapott megint a családjától és én szoktam az abban foglaltakat megfőzni neki — benn a műhelyben, ahol volt tűz is. A nagy hőségben babot főztem. Bablevest akartunk enni aznap este. Noha kávé és tea főzésig terjedt csak a főzési tudományom, az éhség megtanított egyebet is főzni ott Buchenwaldban. Már kétszer is elfőtt a babról a víz, újra megtöltöttem a lábast, mert a bab csak nem akart megpuhulni. Tettem bele gerslit, fokhagymát, közben dolgoztam állandóan és az én Brunner barátom talicskázta a cementet kinn valahol az építkezéseknél.

Egyszerre dél felé megszólalnak a szirénák. Ujra jönnek az amerikai repülők. A nagy melegben nem is volt kedvünk bemenni a barakba, mint az elő volt írva légitámadás esetére. Gondoltuk kimegyünk a közeli erdőbe, ami a gyárat körülvette. Majd lefekszünk a hűvös fák alá, amíg a riadó elmúlik. Mindnyájan mentünk az erdő felé, csak a gyár borbélyja, egy német fogoly nem volt hajlandó menni. Ő ott maradt a kényelmes borbély műhelyben, amit szépen berendezett és ott siratta a fiait, akik a náci hadseregben szolgálva elvesztek valahol a háboruban.

Amint megyünk a fák felé, néhány SS katona lohol utánunk és a legdurvábban kerget bennünket vissza a barakkba. Én valójában nem hittem, hogy ez most tényleges bombázás akar lenni. Eddig sem vetettek bombát a táborra, noha jöttek vagy százszor, mért vessenek most, tudván, hogy ott 30,000 ember van összezsúfolva, akik tehetetlen foglyok, tehát akárhová is esik a bombájuk, a foglyok szenvednek majd tőle leginkább. De hát nem volt mit tenni, mentünk a barakkba a hűvös erdő helyett. Az SS katonák

azt a parancsot kapták, hogy a foglyokat mind a fából épült barakkokba kergessék légitámadás esetén. Ott biztosan elpusztul valamennyi. Gondolták, hadd öljk meg őket a szövetségesek és megkímélik a náciakat a fáradtságtól. Az SS-ek maguk a betonozott pincékben a nagy kőépületek alatt biztonságban érezték magukat. Hogy velünk mi történhetik, azzal nem igen bajlódtak.

Mielőtt kimentem volna a gyárból, a főztemet a tűzhely szélére huztam nehogy elégjen amíg én kinn leszek, de sajnos, a mai napig sem láttam a színét vagy ízleltem az ízét annak a bablevesnek.

A katonáknak akadt dolguk bőven a foglyokat kizavarni az erdőből. Sajnos, nem sikerült teljesen, mert mintegy ezeröt száz fogoly mégis elbujt a fák között, gondolván, hogy ott biztosabb helyen van, mintha a barakkban tartózkodnának az esetleges bombázás alatt. Szerintünk a barakkok biztos halált jelentettek. Ez volt az oka annak, hogy azok a foglyok, akiknek sikerült elkerülni az SS katonákat, mind az erdőben kerestek menedéket.

A százhusz emberből álló tűzoltó kommandó készen állott a felszerelésével kinn az udvaron, de az emberek, érteve a tűzoltók, benn a barakkban várják a bekövetkezményeket, — valamennyiünk szerint a biztos tűzhalált. Három hatalmas, modernül felszerelt tűzoltógép állott rendelkezésre.

A mi barakkunkból csak néhány ember hiányzik, de a 28-as számú másik zsidó barakkból több mint a fele kinn az erdőben. Emil nagyon dühös volt azokra, akik nem jöttek be.

Aztán jöttek a repülők.

Emil kiadja a parancsot, hogy mindenki hasaljon le. Valahogy úgy éreztük mindnyájan, hogy ez az amikor bombák hullanak majd. Máskor mikor jöttek, csak felületes óvintézkedéseket tettünk. Most mintha Emil megérezte volna és vele együtt mi is már biztosra vettük, hogy most jön a valódi veszedelem. Világos volt előttem, hogy Emil meg a társai valamit tudtak, amit mi nem tudtunk. Máskor sose mondta, hogy hasaljunk le a földre. Ha most úgy erősködik rajta, ha most olyan dühös, hogy a foglyok kinn marad-

tak az erdőben, akkor biztosan tudott valamit jó előre. És ha tudott, akkor nem a náciaktól tudta, mert azok ugyan nem tudhatták.

Emil maga is levetette magát a földre, amikor a gépek zugását hallottuk. Nhány másodpercnyi ijedt csend volt a barakkban, aztán egy hatalmas dörrenés, tompa robbanás, amit pillanatonként egy-egy másik robbanás követett. Fűlsiketítő zaj, süvítés, zugás, bomlás, összeomló házak, repülő téglák, szikla darabok, aztán a visszahajja mindennek, amint az erdő visszaveri a fülhasogató hangokat. Az emberek halálfélelemtől örvöngenek benn a barakkban, mindenki menekülni akar onnan, felugrálnak és az ablakokon keresztül akarnak menekülni ki a még nagyobb vészbe, mert azt biztosra veszi mindenki, hogy itt csak meghalni lehet, élve maradni nem. De Emil hangos, parancsoló szava mindenkit visszakényszerít a helyére. Az asztalok alá, a földre, ahol hely van.

“Ne merjen senki mozdulni. Csak itt vagytok biztonságban. Itt élve maradhattok, ha szerencsétek van, kinn biztos a halál”, kiáltotta torkaszakadtából. “Ne mozduljon senki.”

Az arca sápadt és feldult, az izgalom szinte lövel a szeméből, de volt valami az egész magatartásában, ami bizalmat gerjesztett mindenkiben, az ő lelkiereje valahogy áthatott ránk is. Egyik pontról, a másikra rohan, jár, kel, biztat, parancsol, követel, kérlel. Nem engedett ki egy lelket sem. Pedig magam is szerettem volna kiszökni az ablakon. Nem értettem Emilnek ezt a különös magatartását. Ebben a silány fabarakkban meg kell halnunk, az bizonyos. Akkor mért nem enged bennünket ki a szabadba, ahol volna legalább egy halvány reménységünk megmenekülni. Közben hullanak a bombák, hol közelebb, hol távolabb, de a dörgés szüntelen, mély, morajló zaj követ minden robbanást, mint ha egy várost huzott volna le magával minden egyes bomba.

Már minden egyes ablak kitört, kiesett, már a tető egy része beszakadt. Egyszerre látom, hogy Kurt, Emil helyettese ugrik az ablaknak. Utána még néhány, tehát én is utánuk. Még halljuk Emil ordító szavát, amint vissza-

parancsol bennünket, de már nem törődünk vele. A hisztéria előtött bennünket és nem lehet már kibírni benn. Inkább a biztos halál kinn, mint várni, amíg ráncszakad a tető.

Amint kiérünk a barakk elé, iszonyatos látvány fogad bennünket. A tábor egy lángban áll, mázsás kövek röpködnek a levegőben, füstöl, ég minden, ahova néz az ember. De a lángtól és füsttől nem lehet látni, sötét minden, csak a lángnyelvek lövelnek fel a magasba itt meg ott, mindenütt, ahova nézhet az ember ijedtében. Közben a hőség már-már kibírhatatlan. A levegő szinte tüzel és a láng mintha az arcomat nyalná. Közben még mindig hullanak a bombák.

Hason csuszva megyünk a kórház felé. Ez nincs közvetlen a gyárak közelében, tehát biztonságosabbnak ígérkezik. Alig pár lépés az egész, de irtózatosan hosszú utnak tűnt fel. Egyre szaporodik a számunk, mialatt sietve kuszunk a hasunkon tovább. Ugy látszik a barakkokból egyre szöknek az emberek. Közben állandó robbanások követik egymást, sűrű egymásutánban. Recsegés, ropogás, zugó, dörgő, patogó, leírhatatlan zagyva és kibírhatatlan hangokban. Meg lehetett különböztetni azoban a hangokat, vagy legalább is egy részüket. Érezni lehetett, hogy ez a bomba robbanása, ez amikor a ház téglái roppannak össze, ez amikor felveti a földet és dobálja a nehéz, mázsás sziklákat, követket, ez amikor a háztető dül be valamely épület fölé, ez meg, amikor a gyár fala bedől nagyobbára befelé és onnan lövi fel a magasba a maga lim-lomját, a porát meg a kődarabokat. Közben a sikítás meg a sérültek jajveszékelése adott külön orchestrát a hangzavarnak. Ezer meg ezer ember ordított, jajgatott egy közös hangon, a halálfélelem, borzalom, az ijedtség, a terror hangján. Sápadtan néztünk, hol előre, hol hátra, keresve valami kiutat a borzalomból és lesve, hogy mikor kerül miránk a sor. Mielőtt kiszöktünk volna a barakkból, egy mázsás darab kő vagy vas esett a barakkra. Ez volt, ami az Emil parancsa ellenére kizavart bennünket a blokkból. Nem birtuk tovább a rettegést, az izgalmat. Lassan, lassan beértünk a kis erdőbe, ami közvetlen a kórház mögött állt. Már ezernyi ember lehetett ott. Vagy azok,

akik az elsőriadónál odaszöktek, vagy azok, akik azóta menekültek oda.

Itt már kissé nagyobb biztonságban éreztük magunkat. A bombázások hirtelen megszűntek, csak egy utolsó, kísérő repülő röpcédulákat dobált le ránk, mintha el akarta volna mesélni, hogy miért kaptuk ezt a déli látogatást, mintha nem tudtuk volna röpcédulák nélkül is. Felvettem egyet és látom, hogy ez nem is holmi erre a célra készült röpcédula volt, hanem egy valóságos légi ujság, amivel az amerikai repülők állandóan elárasztották majdnem naponta az egész Némeországot.

Még itt ott hallatszott egy-egy robbanás. A későn robbanó bombák most kezdtek robbanni, aztán a gyárakban felhalmozott munició robbant fel két-percenként, hol itt, hol ott. Sötét volt, nem igen tudtuk olvasni az amerikai légiuj-ságot, a füst marta a szemeinket. Lassan elült a füst és nézem a lapot, ami persze németül volt írva. A Stalingrád-nál fogságba esett Paulus tábornok felhívása van az első oldalon, mondván, hogy a háborúnak "Schluss", vége, adják meg magukat a németek, mert hiábavaló a további vérontás. A német katonasághoz, meg a német néphez szól a generális. Magyarázza nekik, hogy a háboru elveszett, kár minden életért... Melyik életért?...

Magyarázta benne Paulus német generális, hogy Hitler csak azért folytatja a háborút, hogy az ő és bandája nyomarult életét néhány nappal meghosszabbítsa, hogy azért hajlandó feláldozni még néhány százezer német katona életét, ami nagyon is igaznak bizonyult amint jól tudjuk. A maga életét akarta kitolni még néhány nappal, mert biztosan tudta már akkor, hogy beszedi a mérget, mikor már a fogság küszöbén áll majd. Azt is írta Paulus tábornok, hogy "a mi ellenségeink nem a szövetségesek, hanem Hitler meg a gyilkos bandája"... Hát ebben is igaza volt, de mit tehetett még ha akart volna is tenni a fegyvertelen német nép. A katonáik még csak akkor emelték fel a kezeiket, amikor a sarokba voltak szorítva és amikor látták, hogy csak fel-emelt kezekkel tudnak onnan élve kikerülni. Az SS meg egyéb hóhér különítmények pedig ugyanabban a helyzetben

éreztek magukat, mint Hitler maga: a fogság akasztófát jelent a számukra, tehát nem akartak fogságba esni.

Közben valóságos lángtenger vett körül bennünket. Égett ott minden. A helyünkről nem mozdulhattunk, rettenő hőség a különben is kánikulás napon, a tűz szinte égeti a bőrünket, rettentő szomjuság gyötör mindnyájunkat és víz sehol.

Ugy két óra tájban kapjuk az első híreket oda a kis erdőbe. A tüzoltók megfeszített erővel dolgoznak, a weimari tüzoltók is kijöttek segíteni, a környékről minden készülék Buchenwaldba sietett. Lassan, lassan felmerészkedtünk néhányan és széjjel nézünk, hogy mi történt a barakkokkal, meg a bennük lévő emberekkel. Ugy éreztem, hogy okosan cselekedtem mégis, hogy megszöktem a fából épült rozoga barakkból. Így legalább nem égtem benn, sőt életben vagyok. A hatalmas kaszárnyák, meg a mellettük lévő kőépületek, a tiszt lakások, nagyobbára romokban hevernek. A tiz hatalmas háromemeletes kaszárnyából öt teljesen romokban hever, kő nem maradt kövön rajtuk. A másik öt meg úgy ahogy áll, falak nélkül, másik tetőzet nélkül, benn ég minden még órák múlva is. A tiszt urak elegáns, parkirozott házai egytől-egyig romokban hevernek, a kihajított butorok égnek vagy parázslanak az udvarokon, a kertekben. A D. A. W., a mi gyártelepünk, ahol én dolgoztam, amiben mintegy ötven vagon fa meg más épülethez való anyag volt felhalmozva, lobog mint egy fáklya, a kész és félig kész butor ég, recseg, ropog vigan. Délután négy órára már csak az össze-vissza görbült óriási gépek jelezték, hogy itt valaha egy gyár állott. A hatalmas katonai garázs, amiben pár száz autó meg teherautó volt, csak roncsokat mutat a ledőlő fala között. Egyetlen kocsni nem maradt benne épen, vagy pláne sértetlenül. A tüzoltó kocsik közül egyetlen egy maradt épen, a többi mind elpusztult. A táborban a legnagyobb lőszergyár, a Gustlow Werke, ahol háromezer ember dolgozott, ahol állandóan több száz vagon muníció volt felraktározva, az óriási lopott gépek százai, mind a lángok meg a bombák martalékává lettek. Csak a gépek vázai, össze-

vissza gomolyozott vasdarabok, acélbordák heverték szerte-szét.

EZZEL SZEMBEN EGYETLEN EGY BARAKKNAK SEM TÖRTÉNT KOMOLYABB SÉRÜLÉSE. A mi gyárunk mellett volt a fürdő meg a mosoda, azok már súlyosabban sérültek meg, de mellettük a tábori konyha teljesen sértetlen maradt, az élelmiszer raktárak szintén, ezután következtek sorrendben a barakkok. A Nagy Lägerben 81 barakk volt, csak az ablakaik törtek be, meg itt-ott egy repülő szikla verte le a tetőt egyik-másikról, a Kis Lägerben szintén sértetlenek maradtak a foglyok barakjai, sőt még a sátrak is ott álltak sértetlenül. Sokszor fotografáltak, de meg kell hagyni, hogy alaposan.

Mint bombaszakértő kijelenthetem, hogy pontos és tökéletes munkát végeztek az amerikai repülők. Pontosan oda estek a bombák, ahova esniök kellett. Például: aznap 27 ezer fogoly volt a táborban. Sem a gyújtóbombák, sem a tonnás bombák kárt nem tettek a fogoly blokkokban, ellenben 520 fogoly halottat szedtünk össze az erdőkben, ahová menekültek a barakkokból a fogoly vezetők parancsa és tanácsa ellenére. Volt vagy ezer sebesült is a foglyok között, ugyancsak a külső részeken. Viszont volt a táborban négyezer SS katona. Ezek biztos fedezékekben ültek a bombázás alatt, mégis hétszáz halottjuk volt és sokkal több sebesült. Az SS helyettes parancsnok felesége és három gyereke is elpusztult.

A 28. számú magyar zsidó blokk lakói közül sokan elveszték a bombázás alatt. Ezek mind az erdőben sebesültek meg, nagyobbára gyújtó bombák következtében. Czukor és Saphir barátom szerencsére élve kerültek vissza az erdőből.

A bombázást 24 amerikai gép vitte véghez pontosan 11 perc alatt.

Hamarosan rájöttem arra, hogy minek volt tulajdonítható az amerikai repülőknek ez a bámulatosan nagyszerű munkája. Egy elsőrendűen megorganizált földalatti szervezet dolgozott a táborban. Igen kevesen voltak a dologba beavatva, az csak természetes. A legmegbízhatóbb és legrégebb anti-náci elemek voltak csak a tagjai. Ezek állandóan össze-

köttetésben voltak a repülőkkal, ők adták meg nekik azokat az információkat, amiket a fotografiák nem jeleztek eléggé világosan. Mint másutt is, ahol partizánok dolgoztak a német megszállt területen, a szövetségesek Buchenwaldban is levetették vevő és adó rádióikat, (vagy taláncsak egyet) és a földalatti munkások ezen adtak hírt nekik. Mindezt persze már csak a felszabadulás után tudtam meg, bár jó ideje sejtettem, meg velem szemben bizalmasabbak is voltak az emberek, Emil maga is, ha nem is árultak el részleteket, vagy pláne terveket, amiken dolgoztak. Ha tudtuk volna, amit Emil meg még néhányan tudtak, akkor nagyon sok fogoly megmenekült volna a haláltól a bombázás alatt. Emil kérlete, könyörgött nekik, nekem is, hogy ne hagyjuk el a barakkot, mert ott biztonságban vagyunk. Nem mondhatta meg, hogy miért vagyunk ott biztonságban, nem árulhatta el, hogy érintkezett egy fél órával előbb az amerikai repülőkkal, hogy pontosan azt az utasítást adta az amerikai squadron parancsnok, hogy a foglyok maradjanak a barakkokban, nem lesz bántódásunk. Mi nem maradtunk... Ötszázhusz ember veszett oda, mert nem hallgatott a blokk főnökökre. Ezernél jóval több sebesült meg a foglyok közül ugyancsak ebből a szófogadtalanságból kifolyólag.

Sokat gondolkoztam efölött a titkolódzás fölött annak idején. Ha Emil csak egy szóval is elárulta volna, hogy ő tudja, hogy a barakban nem lesz bajunk, talán mindnyájan ott maradtunk volna. Nem árulhatta el, hogy a földalattiak értesítést kaptak a percről is, amikor majd a bombák hullani fognak. Tudta, hogy egyetlen ember árulása tömegkivégzést jelentett volna. Mind a 27 ezer embert légépfegyverezték volna percek alatt, ha megtudták volna, hogy valaki rádión érintkezik az "ellenséggel." Ez olyan biztos volt, mint maga a halál. Így ötszáz ember veszett el, amugy 27 ezer veszett volna el.

Kurt, aki Emil helyettese volt, rangban és becsületességben közvetlen Emil után következett, akiben Emil feltétlenül megbizott, még Kurt sem tudott a földalattiak munkájáról, nem tudta, hogy mikor következik be a bombázás, bár Emilék tudták percre napokkal előbb. Csak a szabadulás

után tudtunk meg mindent pontosan. Addig csak sejtettük, néhányan, de még egymás között sem beszéltünk erről a sejtésünkről.

Aztán most volt alkalmunk végignézni, amint a hóhérokat akasztották. A bombázás utáni két napban láthattuk csak milyen ronda, gyáva nyulak voltak a hősie SS katonák. Most amikor látták, hogy vannak, akik el tudják látni az ő bajukat is, egész más pofával jártak-keltek a táborban. Déli tizenkettőkor augusztus 24-én már vége volt a bombázásnak, mert hiszen 11.45-kor kezdődött és 11 percig tartott az egész. Értve, hogy az alatt hullottak a bombák. A következő két-három óra a tűzoltással telt el. Két órakerélután kezdődött csak a mentés.

A megmaradt rádiókon a hangszórókon hangosan ordította a parancsnok:

“Minden orvos, ápoló és egészségügyi szakértő azonnal jelentkezék az Appel téren.”

“A sebesültek kimentésére azonnal jelentkezzenek.”

Megmagyarázta, hogy hol, merre, mikor. Órákig ordított a hangszóró. Kerestek szakembereket, orvosokat. Most nem számított, hogy az orvos zsidó volt-e vagy mohamedán. Volt köztünk is néhány, akiknek a kezeik eldurvultak a téglahordástól, a kemény kézi munkától. De ez most nem volt fontos. Minden zsidó orvos rohanva sietett a kötelességét teljesíteni: életet menteni. A miéink közül egy Frieder nevű hágai magyar orvos és egy fiatal doktor, Rosenberg, erdélyi magyar-fiu igen jelentékeny munkát végeztek az életmentés körül. Zsebkéssel, bugylibicskákkal operáltak. A belgák és a franciák között is volt jó néhány orvos, akik a legdurvább munkát végezték évek, vagy hónapok óta, kemény, dagadt kezekkel dolgoztak és operáltak most ott, ahol életet lehetett menteni, akár foglyok, akár SS katonák életét. Volt olyan orvos is nem egy, akik maguk is sebesültek voltak. Ezek éppugy dolgoztak a sebtiben összerakott műtőszátrakban, mint az egészségesek. A verejtek csak úgy csurgott róluk, amikor én éppen benéztem egy ilyen operációs barakkba.

Mi, az egészséges és épségben maradt foglyok azzal

voltunk elfoglalva, hogy sebesülteket és a hullákat ástuk ki a romok alól. Az élöket vittük a szabad ég alatt levő kötöző helyiségbe, a hullákat meg vittük a krematóriumba. Ez a szépséges épület épségben maradt, mert esett ugyan egy óriási bomba a kertjébe, közvetlenül az épület mellett, de nem robbant fel. Egy hat méter mély tölcser maradt csak a kertben, ott, ahol leesett. Jó is volt, mert a krematórium körül már százával heverték a hullák, a leszakadt kezek, lábak, fejtelen törzsek, törzstelen fejek és este felé már rettentő büzt terjesztettek a hullák abban a rémes hőségben. A két kórház, (fogoly és katonai) szűknek bizonyult a sok sebesült befogadására. Előbb a katonai sebesülteket hordják be a kórházba kezelésre, csak aztán kerülnek sorra a foglyok.

A helyettes parancsnok ur, mint valami tébolyodott szadgál ide oda a táborban. A felesége és három kis gyereke veszett oda. Csak néztük és nem tudtuk szánalom nélkül nézni, holott nagyrésze volt neki abban, hogy a legtöbb fogoly felesége meg gyereke már régen elhamvadt valamely kiirtó táborban. Százvezrek... Asszonyok, gyerekek, kicsik, nagyocskák... Most tépi a haját, amikor az ő gyerekei meg a felesége estek az ellenséges bombáknak áldozatul... Valami sejtelve lehetett most már a helyettes parancsnok urnak arról, hogy mit jelent az... feleség, három gyerek...

De nemcsak a helyettes parancsnok ur volt félig őrült ezen a napon meg az utána következő néhány napon át. A sebesült SS katonák, akik a romok alatt feküdtek, sokan még élve, csak a lábuk vagy a kezük préselődött egy hat tonnás szikla vagy gerenda alá, véreztek és haldoklottak, szintén más hangokat pengettek ezekben az órákban. Tegnap még korbáccsal álltak a hátunk mögött és csizmáikkal rugdostak bennünket. Ma az általános hang ez volt:

“Kamerád, segits, emeld fel a gerendát... Áldjon meg az isten...”

Hirtelen kamerádok lettünk. Az ember önkéntelenül is arra gondolt, hogy milyen változatos ez a világ és milyen más, amikor a hóhért akasztják...

Még a mentési munkák is nehezebben mentek az SS legények körül, mint a foglyok esetében. A foglyokat nagyobbára az erdőben, a szabadban érte a sebesülés, míg az SS katonák valamennyien föld alatt voltak, tehát rájuk omlott a ház, vagy óriási kődarabok alá kerültek, úgy hogy formálisan kikellett őket ásni a romok alól, vagy a beomlott óvóhelyekről kellett őket kikaparni. Az égő, üszkös gerendák rájuk zuhantak, vagy a falak omlottak rájuk, sokat megölve, sokat örökre nyomorékká téve.

Ezzel szemben azon a két napon, mialatt ezek a mentési és összeszedési munkálatok folytak, pompásan éltünk ennivaló dolgában. Soha a fogság alatt olyan finom étel nem került a szájunkba. Hust kaptunk naponta kétszer is, csak hogy dolgozzunk, bírjuk a munkát, mentsük meg a megmenthető SS katonákat. Gyorsan kellett menteni őket, mert soká nem bírták volna ki a romok alatt, akik még éltek ott a levegőtlen pincékben, fölöttük a romokkal. A foglyoknak kellett segíteni, mert másként mind elpusztult volna, akik el voltak torlaszolva. Még a kapukat is nyitva hagyták, nem volt ellenőrzés, szökhettünk volna kedvünkre, de senki sem szökött meg azok alatt a napok alatt, holott a kutya se törődött vele merre megyünk, mit csinálunk. Nem lett volna sok értelme a szökésnek, mert úgy számítottuk hamarosan felszabadulunk már ugyanis és különben is, az egész Németország egy börtön volt — maguk a németek is foglyok voltak már a saját szűkre szorított hazájukban. Bombázás és emberirtás mindenütt, százezrével hulltak a német civilek a városok bombázása során és talán a tábor volt még a legbiztonságosabb hely valamennyi között. Berlin, Köln, Frankfurt, Düsseldorf romokban heverték, a lakosság terror alatt élt, az emberek nem mertek egymással beszélni, féltek mindenkitől és mindentől, az élelmiszeradagolás egyre szűkebb keretekre szorult, éhezett alapjában véve mindenki. Minek innen megszökni?

Ez alatt a két nap alatt Appel sem volt. Mikor harmadnap megint kiállítottak bennünket, a zene nem szólt. Gyászolt. Három napig gyászolt, pedig gyászolhatott volna három esztendeig is.

A barakkunkból csak kilenc ember hiányzott, ellenben a 28-as szomszéd barakkból 23 nem tért vissza és hetven sebesült került elő. Valamennyien nemrég érkezett magyarok voltak.

Első este későn kerültem a barakkba és a barátaim azt hitték, hogy én is az elpusztultak közt vagyok. Nagy volt az öröm, amikor épkézláb jelentkeztem. Ellenben most újabb probléma előtt álltunk: mi lesz velünk, ha nincs hol dolgozni, ha nincsenek gyáarak, épületek amiket fel kell építeni? Amit a bombázás romhalmazzá örölt, azt öt év alatt sem fogjuk tudni felépíteni. Vállalkoznak majd arra, hogy mégis felépítik, vagy megkezdik a felépítést? Aztán ha félig elkészülnek is vele, ki garantálja, hogy az amerikai repülők nem jönnek újra és visszaállítják a romhalmaz állapotot újra? Viszont, ha nem építenek, akkor minket hova küldenek? Nem sok hely volt már ahova küldhettek bennünket. Se keleten, se nyugaton... Szorul a hurok, egyre szorul... Ismerve a náci mentalitást, az ember nem tudott egyebet képzelni, hogy ezek megölnék valamennyiünket, mielőtt átadnának bennünket a szövetségeseknek, mert minden egyes fogoly élő tanuja lesz majd a bűneiknek, rájuk olvassa majd a milliónyi gyilkosságot. Aztán az már nekik mindegy, hogy százezer lélekkel több vagy kevesebb szárad a lelkiismeretükön.

Harmadnap újra megszólalt a rádió hangszóró. A parancs úgy szólt, hogy mindenki jelentkezze a maga munka kommandójánál és ott majd kiadják az utasításokat. Három nap szüntelt a rádió és nem kaptunk híreket semmiről. Kíváncsiak voltunk, hogy a buchenwaldi bombázást hogy adják a világ tudtára. Így jelentettek augusztus 31-én:

“Az amerikai terror repülők e hó 24-én a buchenwaldi tábort bombázták. 550 fogoly esett a bombázók áldozatául, 1,400 fogoly súlyosan megsebesült. A halottak között volt Ernest Thaelman, a német kommunista vezér is.”

Szóval csak a foglyok haltak meg. A sok száz német katona, akik elpusztultak, 1,500 sebesült katona nem szerepelt a jelentésben. Ellenben Thaelman halálát rásózták a bombákra, ami igen alkalmasan jött pont erre a célra. Más-

nap még azt is jelentették, hogy hat négymotoros bombázót lőttek le a légitámadás folyamán, amiből egy szó sem volt igaz. Még csak az elhárító ágyuk se működtek, nem-hogy lehozhatták volna a gépeket. Hazudni azt tudtak szemérmetlenül.

Reggel kimentem megnézni a gyárat, ahol dolgoztam. A gyár nem volt sehol, de a fazekat a babbal, amit éppen főztem, pontosan megtaláltam az összeomlott tűzhelyen. Kicsit agyon volt égve, mert az egész gyár lobogott fölötte.

Az első napokban a romok eltakarításával foglalkoztunk, majd hozzáfogtunk a kaszárnya és a tiszti lakások ujjáépítéséhez. A gyárakat nem szándékozták újraépíteni. Csak a mi üzemünket, ahol én dolgoztam, kellett termelőképesse tenni újra, mert arra szükség volt a kaszárnyák meg a tisztalakások szempontjából. Így maradtunk a táborban és mint ácsok dolgoztunk. A faanyag lassanként megérkezett és a terv szerint decemberre üzembe kell helyezni a gyártelepet. Ujra érkeznek gépek, most már a leszerelt és kiüritett egyéb fogolytáborokból kerültek elő.

A zsidó kőművesek ázsiója hirtelen felszállt. Most volt rájuk igazán szükség. Fődelet kellett építeni az SS legénységnek, meg a tiszt uraknak, családjaiknak. Ezek azért költöztek a táborba, mert biztosra vették a szövetséges repülőgépek a fogolytáborokat nem fogják bombázni. A radarral nem számítottak. Megint tévedtek, mint már olyan sokszor. A kőművesek pótlékot kapnak, több kenyeret, több levest, a zsidók is kapnak heti 12—15 cigarettát, valami hallatlan dolog! Mi meg boldogan építettük a lakóházakat meg a kaszárnyákat, mert úgy számítottuk, hogy a felszabadító hadseregnek majd szüksége lesz rá. És ez a számításunk be is vált pontosan.

A bombázás kissé letompította az arroganciájukat. A maguk bőrén érezték a háboru rémségeit és én nem tudtam szabadulni a gondolatától, hogy milyen furcsa is az, amikor a hóhért akasztják...

XXVII. FEJEZET.

A nemi élet és a náci alaposság

Mindez amit fentebb elmondottam augusztusban és szeptemberben történt, az Ur 1944-ik évében. Még volt vagy hét hónapunk a felszabadulásig. Ezt a hét hónapot mozgalmas események töltötték be, különösen az utolsó néhány hetet, amikor... no de majd oda is elérünk. Töltsük el ezt a pár hónapot ami még hátra van a legborzalmasabb tragédiáig, az utolsó harcig amit az életünkért folytattunk, a legádázabb harcig, amit emberek gyilkos vadállatok ellen valaha is folytathattak, mióta emberek élnek a földön, — töltsük el ezt a néhány hetet azzal, hogy elmesélem azokat az apróságokat, amik Buchenwaldban történtek és amit az olvasó nem olvasott se újságban, se könyvben. Az ilyesmit nem szokták megírni és az emberek nem szoktak, meg nem is szeretnek róla beszélni.

Azt nem is kell mondanom, hogy a németek, mint minden egyéb dologban, a nemi kérdésben is alaposak és tüzetesek voltak a maguk bevett rendszere alapján. A német alaposság híres az egész világon mióta a német civilizáció elárasztotta a maga zománcával a nyugati kulturát. A náci-német alaposság szintén hasonlított a német alapossághoz, csak annyiban különbözött attól, hogy a náciük behintették a maguk alaposságát a náci erkölcsökkel. Például alaposan loptak, alaposan öltek, alaposan hazudtak, mindent tüzete-

sen és pontosan csináltak, úgyhogy a közönséges erkölcsös gondolkozásu embernek hányingere támadt az alaposságuk láttára.

Például vegyük csak a tolvajlásokat. Mikor elfogtak egy embert internálási, vagy kiirtási szándékkal, az első dolguk az volt, hogy elszedtek tőle minden értéket. A pénzt, az ékszereket, a bőrbugyellárist, a töltőtollat, a zsebkését, a ceruzáját, mindent, ami megért egy pennyt. Az auschwitzi táborban, ahova már direkt megölni vitték az embereket és csak azon mult, hogy meddig marad életben, hogy mikor kerül rá a sor a gázkamrában, ott elvették a dolgokat és nem adtak róla nyugtát. Egyszerűen mint örökösök szerepeltek, vagy mint hadisarcot könyvelték el. Más táborokban, ahova előbb dolgozni vitték az embereket és ilyen módon tervezték kiirtani őket, ott elszedték az értékeket, adtak róla nyugtát, elkönyvelték, a pénzt a bankban elhelyezték az illető fogoly nevére, az ékszereit egy safe deposit szekrényben helyezték el és a fogolynak az volt az érzése, hogy a pénz meg az ékszer még mindig az övé. Névleg az is volt. A leltár szerint neki ennyi- és ennyi vagyona volt, sőt azok, akiknek bőven volt pénzük, még ki is kaptak belőle, zsidók havi 20, keresztények havi 30 márkát, amiből vehettek egy-egy kiló kenyeret. Másra nem igen tellett ennyi pénzből. A kintinban lehetett vásárolni köménymagot, amiből levest lehetett főzni, sört, lehetett a pénzből nyáron gyümölcsöt, hagymát vásárolni. A moziért szintén fizetni kellett egy márkát, noha csak náci propaganda képeket mutattak. Zsidóknak tilos volt még ez is.

A német rendszeresség és alaposság azonban legjellemzőbben mutatkozott ki a buchenwaldi bordélyház körüli adminisztrációban. Mert mint már említettem is, volt ott egy bordélyház is. Persze nem a zsidók számára. Volt a házban valami 25—30 nő, akik női táborok foglyai voltak, mielőtt a buchenwaldi bordélyházba kerültek volna. Árja nők voltak valamennyien, sőt állítólag önkéntesek. Maguk vállalkoztak erre az életre és nem kényszerítették

őket a nácik. A forgalom azonban nagyon gyenge volt, részint, mert olyan körülményes dolog volt a "Házba" bejutni, részint mert a férfi foglyok legnagyobb része, állítólag 80 százaléka, nem érdeklődött a nemi élet iránt a fogság tartama alatt.

Dr. Neufelt Béla, (akiről már szoltam egy előző fejezetben) egy a szabadulás után hozzám intézett levelében éppen erről a kérdéstről ír egy tapasztalatból és orvosi szaktudásból száramzó igen érdekes fejtegetést, amit már csak azért is ideiktatok szószerint, mert kevés illekeesebb írást olvashatunk erről a kérdéstről. Ezt írja Dr. Neufeld Béla:

"A koncentrációs tábor-élet szekszualitása figyelemre méltó jellegzetességeket mutatott. A szekszualis élet kényszerűen, egy csapásra megszűnt, kielégülési alkalmak híján. De ennél érdekeesebb és alapvetőbb: a szekszualis vágy nem is jelentkezett a fogság tartama alatt. Ez a tömeges tapasztalás a foglyok egybehangozó tanusága alapján. Normális életünkben a sexus igen nagy szerepet játszik; itt a táborban, ahol az önfenntartás ösztöne dominált, a sexus a háttérbe szorult. Mit fogok enni? Ez volt az alapvető gond s az életben a táplálkozás biztosítására irányult minden törekvés. Nyilván az életfenntartás vitális gondja magyarázza, hogy a nemi vágy nem jelentkezett. Ha a kenyér meg a sexus egymással konkurál, a sexus alulmarad. Primum vivere... (Előbb élni): A férfitáborban szerzett tapasztalatunkat kiegészíthetjük a női táborokból szerzett információinkkal: a nők szinte százszázalékosan elvesztették menstruációjukat, csak hónapokkal később, a felszabadulás után kapták vissza. A változás oka nyilván nem a táplálkozás megváltozása volt a tábori koszt fehérje és vitamin hiánya), hanem elsőleges lelki okok — a megrázkódtatás. Erre vall, hogy a menstruáció hirtelen és tömegesen szűnt meg és ugyanakkor a libidó is (a nemi vágy). Semmi kétség: a sexus csak normális időkben dominál, élet-

veszélyes helyzetekben az önfenntartás ösztöne uralja az ember létét.”

Ezt mondja Dr. Neufeld, akiről elmondottam egy előző fejezetben, hogy egy transzporttal Magdeburgba vitték két ezredmagával a bombázások utáni takarítást végezni. Két hónap múlva tért vissza egy 800 főből álló kimustrált csoporttal, rettentő állapotban, csontig lesoványodva. Egy cédulát juttatott fel hozzám a Kis Lágerből, ahova lesiettünk Dr. Goldmannal, vittünk neki egy kis ennivalót is. Egy 300 emberre épült barakkban nyolcszázan szorongtak, a halottak meg a félhaltak, egymás hegyin-hátán. Még a kezünkben levő engedéllyel is alig akartak beengedni. Kiabáljuk a nevét, végre a barakk végén egy priccsen ülve megtaláljuk. Először is az ennivalót kapta ki a kezünkéből és állati mohósággal ette meg. Két hónap alatt felismerhetetlen lett ez az ember. Teli volt sebekkel, nagy szakállal, két hónap alatt egyszer sem mosakodhatott meg ez a rendkívül tiszta ember. Ott nem volt krematórium, hát ide küldték meghalni. Másnap levittünk mindent, amit össze tudtunk szedni, de ezeken már nem lehetett segíteni. Felvittünk a nagy táborba vagy 18 embert közülük, köztük Dr. Neufeldet is és így mentettük meg az életnek.

Most hadd térjek vissza a náci bordélyházhoz, meg a német alapossághoz. Szóval volt egy bordélyház, 25-30 nővel benne, akik állítólag önkéntesek és női fogolytáborok lakói voltak mielőtt ide kerültek. Az SS katonáknak és a zsidóknak tilos volt velük érintkezni, maradtak az árja foglyok, főként a blokk főnökök, a tábori “előkelőségek”. Az orosz katonák bojkottálták a “házat”, lealjasítónak tartották a férfiak részéről és nem mentek a közelébe sem. Az árja foglyoknak joguk volt havonta egyszer ellátogatni hozzájuk. De ez nem ment olyan könnyen. Itt jön be a német alaposság. Egész procedurán kellett nekik keresztülmenni, mielőtt levizitelhetek volna az “önkéntes” nőknél. Először is a blokk főnöknel kellett jelentkeznük. Az továbbbitotta a kérelmet a nyilvános ház főnökének, az tovább adta a petíciót az illető blokk fűhrerjének, (aki min-

dig egy SS katona volt), ez szigorúan megvizsgálta a kérvényezőt, orvosi vizsgára küldte és ha ott kapott erkölcsi és egészségi bizonyítványt, akkor le kellett fizetnie a két márkát és adtak neki egy írásos engedélyt. Aztán a szegény pasi elkezdett várni. Várt néha két hónapig is mire rá került a sor, ha egyáltalán rákerült, ha közben a krematórium el nem nyelte. Ha szerencséje volt, akkor este az Appel Platzon kikiáltották a nevét meg a számát, hogy másnap ő esedékes a bordélyházban, tehát nem kellett munkába mennie, mert a hölgyek csak nappal fogadtak és így a szerecsés pályázó aznap nem dolgozhatott. A pásztoróra tíz percre tarthatott a náci szabályok értelmében.

Arról nem szól a krónika, hogy a két márkát ki kapta, a nők, vagy a náci kommandáns, a pénztár, vagy a hadikincstár. Valószínű, hogy a befolyt két márkát a tábori kincstár tartotta meg azon a címen, hogy a nőket élelmezni kellett és az pénzbe került, sőt valószínű, hogy lakbér címén is lefoglalt nekik valamicskét a két márkából. Mert ami az alaposságot illette, abban elsőek voltak a németek.

Például: ha valamely fogolynak volt a tábori bankban ilyen elkönfiskált "letétben fekvő" pénze, az minden hónapban kapott egy kimutatást. Volt nálunk egy berlini rabbi, akinek volt pár ezer márkája a "bankban". Egyszer az Appel alatt hívják az irodába. Kíváncsian vártuk, hogy mit akarnak tőle. Ha ugyanis valakit az irodába hívtak, akkor abból jó nem származhatott soha. Egy óra múlva visszajött és mesélte, hogy a Berlinben lévő lakásán, ahol már nyolc hónap óta egy náci család lakott, a villanyszámlát, a telefonszámlát, a gázszámlát és a lakbért levonták az ő pénzéből mert a lakás az övé lévén, neki kell fizetni a számlákat. A rabbi ezt tudomásul vette és megtörölte az orrát. Mi egyebet csinálhatott volna?

Egy hollandus fogolytársam, akivel együtt dolgoztam, szintén kapott meghívást az irodába. Kitünt, hogy a holland falu bírása, ahonnan elcipelték a nácik, kérvényezte a táborparancsnoktól, hogy a foglyot állítsák egy telefon-

készülék elé, hívják fel az ő hivatalát és ott lesz majd a fogoly menyasszonya, akit másállapotban hagyott, ott, amikor a Gestapó elvitte és telefonon esküdjének meg a falusi bíró hivatalos és törvényes közbenjárása mellett. Ez meg is történt, mert a fogolynak volt pénze a bankban. Aztán kapott egy számlát a házassági költségekről. Telefon költség címen levontak a számlájából annyit, hogy hat gyereket eltarthatott volna rajta hat esztendeig. Voltak persze egyéb költségek is a házasságkötéssel kapcsolatban, mint például a tanúk kifizetése, akik persze SS katonák voltak, az idővesztés és munkavesztés, ami vele járt, csak éppen a menyasszonyi fátyolt nem számították fel neki. De a hollandus bíró meg volt elégedve, mert a gyerek így törvényes lett és — elvégre is — az a fő.

Lopni és gyilkolni alaposan tudtak a nácik. Azokkal szemben, akiket kivégeztek akár munkával, akár egyéb módon és akiknek pénzük volt a "bankban", szintén pedánsan jártak el. Felszámították nekik az ott töltött időre a kosztot és a kvartélyt, a temetési költségeket meg talán a villanyt is, amit a krematóriumban elfogyasztott szegény, mialatt elégették. Minden halottnak ők voltak a törvényes örökösei.

Ők azonban mindent ingyen kaptak. Még a kötelet is, amivel Nürnbergben felkötötték őket...

XXVIII. FEJEZET.

A nácik igazságszolgáltatása

Valahol irtam egy előző fejezetben, hogy a július 20-i nagy izgalom közepette, amikor Hitler ellen merényletet követtek el a tábornokai, három fogoly megszökött a külső munkáról és nem tudták őket elfogni, bár tüvé tették értük fél Németországot. Később rádión, arcképes körözésekkel, minden elképzelhető módon keresték őket, de csak nem tudtak nyomukra akadni. Az ilyesmi rettentően pukkasztotta a nácikat, mert az SS parancsnok valószínűleg lepiszkolta érte az alantasait, mint már ahogy ez a patkányfajta szokta.

A genfi nemzetközi egyezmény alapján a hadifogoly vagy az internált egyén szökésért legfeljebb 14 napi fogóságot szenvedhet a civilizált hadseregek keretében. Se fogly katonát, se civilt nagyobb büntetéssel sújtani nem szabad. A német foglyok ha megszöktek Kanadában, vagy Angliában, akár Amerikában is, leülték ezt a tizennégy napot, aztán "szabad foglyok" voltak megint. Vagyis az járt nekik, ami a többinek, akik nem szöktek meg. Most elmesélem, hogy a nácik hogy szolgáltattak nemzetközi igazságot az ő katona foglyaikkal.

Egy este 1944 októberében kiállunk az Appel Platzra, amit fényszórók világítottak be mint mindig, a zene játszott, mint rendesen, kezdett hűvös lenni és mi kezdtünk

borzadni a közelgő téltől és a közelgő appelbeli borzalmaktól. Egy kis emelkedésen a tér legközepén egy furcsa tákolmány vonta magára a figyelmünket. Tegnap még nem volt ott. Nem lehetett eltéveszteni, hogy mit jelent, mi a célja, mit szolgál. Képeken, moziban, sőt valóságban is láttam már ilyesmit mióta Hitler a világ ura akart lenni. Ijedten néztünk egymásra.

“Hát ez mi akar lenni?”

“Akasztófa. Valakit nyilvánosan felakasztanak.”

Még ez nem történt Buchenwaldon soha. Az nem történt, hogy valakit a többiek szemeláttára végezzenek ki. Naponta kivégeztek a jó isten tudja, hány embert, de egyiket se nyilvánosan. Vagy a krematórium alatti pincében, vagy a láger tisztí lovardájában, mindig a közönség távoltartásával. Lehetőleg titokban szerettek ölni, mert annyi eszük volt, hogy nem teszi őket szimpatikussá az állandó gyilkolás, no meg talán nem is igen akartak elhencegni a becstelenségükkel. Ezuttal nyilvános akasztásra készültek. Megborzadtunk az összecsapott akasztófa láttára. Olyan kapuszerű három gerenda volt, nagy lecsüngő kamppókkal.

Nekünk a halál megszokott dolog volt és nem volt köztünk, a huszonöt-harmincezer ember között egy sem, aki nem látott volna halált majdnem naponta, sőt a nap minden órájában ott Buchenwaldban, mégis a hideg verejték vert ki bennünket arra a gondolatra, hogy a szemünk előtt fognak valakit kivégezni. Egyelőre nem tudtuk kiről, vagy miről van szó.

A számlálással ezen az estén gyorsan végeztek. Fontosabb dolguk volt. Már reménykedtünk, hogy vissza engednek bennünket a barakkokba és nem kell majd végignéznünk az akasztást, de szó sem volt róla. Ezt az egy akasztást nyilvánosan akarták elintézni. Elrettentő példának... El akartak rettenteni bennünket attól, hogy próbáljunk megszökni. Ugyanis amikor a számlálást befejezték, a hangszórón egy öblös hang jelentette:

“Peter Kriviczky, lengyel fogoly, aki ez év július 20-

án harmadmagával megszökött a táborból, kézre került és a táborparancsnok szökés büntette címen kötéláltali halálra ítélte.”

A számát is bemondta, de arra már nem emlékszem. Ennyi volt az egész bejelentés. Se több, se kevesebb. Szökésért, kötéláltali halál. Pedig a Hitler banda is aláírta azt a nemzetközi egyezményt, ami a hadifoglyokkal való bánásmódot írja elő. De mit bánták ők? Most már tudtuk kiről van szó. Jártak kósza hírek a táborban, hogy a három közül az egyik lengyel katonatisztet elfogták a városban és visszahozták Buchenwaldba. Arra persze nem gondoltunk, hogy nyilvánosan akasztják fel, bár nem igen volt kétségünk az iránt, hogy valamilyen módon elintézik őt véglegesen. Aki ezek elől a véredek elől meg tudott szökni, az az SS banditák haragját nem kerülheti el. Megszégyenítette őket azzal, hogy a nagy felügyelet ellenére is meg tudott szökni. Ezért ők bosszút állnak, ha addig élnek is. A kommandáns halálra ítélte... (Az a kommandáns, aki még most is, 1946 végén az amerikai hatóságok kezében van, de nem tudunk arról, hogy az ügyét tárgyalták volna, vagy őt is felkötötték volna már.) A náci igazságszolgáltatás gyorsabban működött, ha nem is olyan humanusan.

Alighogy elhangzott a bejelentés, látjuk, hogy két SS katona előtt lépkedve, a rabok előírásos zebra ruhájában, facipőben, a két keze hátrakötve, nyugodtan jön az akasztófa irányába. Mikor odaérnek, feltámoogatják a négyszögletes szék félére ami a kötél alatt állott. Egy SS náci katona-hóhér egy másik székre áll. Ebben a pillanatban azonban a megkínzott ember torkából harsogó hangon lengyel nyelven kiáltot szavak zúgnak végig a halálos csendben ácsorgó tömeg felé:

“Minket milliószámra gyilkoltatok, de már a győzelem a mienk. Nemsokára ti kerültök sorra...”

Többet nem mondhatott, mert a hóhér a nyakára szoritotta a kötelet és elfojtotta hangját. Egy szempillantás alatt kirúgták alóla a széket. A megkínzott arc elkékült,

még rugott egyet-kettőt, aztán elcsendesült. Meghalt. Csak a hideg, októberi szél lóbálja testet. Ott tartottak bennünket még jó ideig, hadd nézzük a megölt bajtársunkat, hadd ivódják be az elrettentő példa...

Vagy egy óra múlva két fogoly gyengéden leszedi a kötélről a lengyel katonatiszt holttestét, csendesesen lefektetik a földre, aztán másik két fogoly egy hordágyra teszi és viszik a krematórium felé...

Náci igazságszolgáltatás. Szökésért akasztófa.

Ez már október vége felé történt, amikor már végét járta a Harmadik Birodalom és a Göring akasztása sem lett volna már messze, ha nem vett volna be mérget, mielőtt erre került volna a sor. Szóval már csak, akik hülyék voltak közöttük, azok nem tudták, hogy az akasztások akasztásokat vonnak majd maguk után, bár arra számítottak mindvégig, hogy a demokráciák nem követelnek majd fogat fogért, szemet szemért. És ebben igazuk is volt. Ilyen kegyetlen bosszúra nem is képes még egy bosszuért lihegő emberiség sem, még ha győzedelmesen vonul is be a legyőzöttek fővárosába. A demokráciák a törvényes eljárást favorizálják még a legvadabb gyilkosokkal szemben is. Ők ezt tudták és azért hánytak fittyet neki.

1944 október és 1945 április között egy hosszú, rettentő télen mintegy negyvenezer gyilkosság történt Buchenwaldban. A negyvenezeret csak úgy kapásból veszem, mert az utolsó nyolc napban magában 23 ezer embert öltek meg az SS katonák — felsőbb parancsra. Ez bebizonyított adat. A még hiányzó 17 ezer lehetett hatvan-hetven ezer is. Nem tudom. Csak annyit tudok, hogy egyre másra jöttek a transzportok és hol ezer, hol háromezer jött majdnem naponta a kiűritett egyéb keleti táborokból, aztán a nyugatiakból, ahogy a szövetséges seregek nyomultak előre, s azt is tudom, hogy ezekből alig maradt néhány, mire a nácik végeztek velük.

Például egy magyar csoport érkezett egy novemberi napon, akik öt ezren voltak, amikor elindultak gyalog Jugoszláviából és kilencszázan érkeztek meg Buchenwaldba. Ezek munkaszolgálatosok voltak és az orosz fronton "szol-

gálták” a magyar nácikat, amig birták. Mikor már nem birták tovább az éhezést meg a munkát, a fiatal magyarországi német “Nyilas” kölykök, akik felügyeltek rájuk, egyszerűen lelőtték őket. A németektől kaptak kézi gépfegyvereket és a munkaszolgálatosokon próbálták ki az új fegyvereiket. Ausztriáig kísérték őket ezek a “Nyilasok”, ott átadták a már négyezerre fogyott csapatot a német náciknak, akik rendesebben bántak velük, mint a magyar nácik, mesélték a szerencsétlenek. Ennek ellenére is csak 900 ember érkezett meg Buchenwaldba. Az ut két hónapig tartott. Az osztrák határig menet nem engedték őket leülni, a dolgukat elvégezni, hajtották őket egyre, megállás nélkül, úgy, hogy valamennyien a testükön hordták a hat hét emberi piszkát. A németek megfürdették őket mielőtt tovább hajtották Buchenwald felé.

Közben Buchenwaldban már volt ezrével magyar keresztény is, akiket a földalatti mozgalomban való részvétellel vádoltak és küldtek a kiirtó táborba. A kilencszáz munkaszolgálatos már ott találta őket. Ugyanis már a fürdőben meghalt közülük negyven. Egy Dr. Székely Miklós nevű földim volt a 900 között, Lajos bátyámnak gyerekkori jóbarátja. Ő mesélte el nekem a kálváriát, amit végig jártak. A Kis Lägerben, ahova elhelyezték őket, vérhas járvány dühöngött és Dr. Székely, noha felvittük őt többedmagával a Nagy Lägerbe, három hét múlva meghalt. Megsirattam, mintha a magam családjából vesztettem volna el valakit.

És jöttek, jöttek, egyre jöttek az újak. Most már úgy volt, hogy összekeverődtek a zsidók a nem-zsidókkal, a franciák, a belgák, a szerbek, a hollandusok, lengyelek, oroszok, csehek és magyarok a Kis Lägerben, mert egy nőtt a tolongás, egyre kaotikusabbá vált a helyzet. Új barakkokat építettek a Kis Lägerben, ahova már a fenti táborból küldtek szobaszolgálatosokat, főnököket és az ukrán és fasiszta fogoly banditákat lassankint kezdték kiküszöbölni, sőt sokat közülük olyan transzportokba utaltak, amiket elindítottak ugyan, de nem volt már hova menjenek, hát az országuton végeztek velük a kísérő katonák. Ha valaki megérdemelte a sorsát, akkor ezek az ukrán, meg lengyel fa-

siszta szolgálatosok, fogoly-rendőrök megérdemelték, mert kegyetlenebbül bántak az egyéb foglyokkal, mint maguk az SS legények. Nem ment egyik napról a másikra, de apránként megtisztították tőlük a Kis Lágert és megbízható Blokk Főnököket és szobaszolgálatosokat állítottak be helyükre. Mialatt ezek a gazemberek uralkodtak a Kis Läger megkinzott rabjai fölött, hetenkint 4-500 ember halt meg a Kis Lägerben. A betegeket, akik a földön hemperegtek, mert nem volt más hely, ahova feküdjenek, egyszerűen agyontaposták. A lábaikkal a nyakukra léptek, hogy megöljék őket, mert utjukban voltak. Mikor már csak órák, vagy percek választották el a szerencsétleneket a haláltól, nem várták be az időt, hogy meghaljanak. Rájuk tapostak.

Közben a 900 magyar munkaszolgálatos csoportból, csupa 25-45 év körüli férfi, néhány hét múlva már csak 120-150 maradt életben. A teljesen legyengült szervezetük nem bírta a járványt, a vérhast, meg a koplalást, az orvosság hiányt. Semmiféle gyógyszer nem állt rendelkezésre még ha orvosok lettek volna is a foglyok között, akik hajlandók voltak kezelni a betegeket.

Ahogy nőtt a tömeg a táborban, úgy fogyott az ennivaló is, annyival kevesebb jutott mindenkinek. Nem mint-ha nem lett volna bőven felraktározva ennivaló a náci rak-tárakban, hanem mert azt maguknak tartották és nem a foglyoknak. Különben is a tendencia világos volt: kiirtani valamennyit, mielőtt a szövetséges hadseregek elfoglalják a tábort.

XXIX. FEJEZET

Az evakuáció náci módra

December, január, február úgy telt el mint az előző évi három téli hónap azzal a különbséggel, hogy egyre nagyobb lett az izgalom, egyre kevesebb a kenyér és egyre nőtt a bizonytalanság. Még soha ilyen közel nem voltunk a halálhoz ebben a sirgödörszerű kiirtó táborban, ahol egy lábbal állandóan a krematóriumban volt az ember, a másik lábával egy banána héján táncolt. Az nem volt kétséges, hogy a náci szabályok szerint minden foglyotábort kiürítettek, (evakuáltak) mielőtt az ellenség odaérkezett volna. Az evakuálás meg abból állott, hogy elvitték a foglyok egy részét a még meglévő táborokba, más részét utközben kivégezték valami módon, aztán a tábort magát felrobbantották, felégették, elseperték a föld színéről, nehogy még csak egy néma tanuja is legyen annak, ami ott történt.

Már most a mi helyzetünk márciusban az volt, hogy nem volt hova "kiüríteni" bennünket. Már szorult a gyűrű Weimar és Buchenwald körül. Az amerikai hadsereg "feketén" már 25 kilométernyire volt csak tőlünk, német hivatalosan 65 kilométernyire. Mi a 25-öt fogadtuk el. Szóval nem volt hova kiürítsenek bennünket. Tehát mi lesz? Ha volt valaha egy haláltábor, akkor ez az: Buchenwald. Ha az elvük az, hogy elpusztítsák a táborokat, akkor itt az ideje, hogy Buchenwaldot is elpusztítsák, azonban mivel

nincs más hely, ahova a foglyokat elvihetnék, világos, hogy mielőtt a tábort elpusztítják, elpusztítanak bennünket. A tábor meg a foglyok egy egészet képeztek, egyik a másik nélkül el nem pusztítható.

A foglyok, akik más, már elpusztított és kiűritett táborokból kerültek hozzánk, ezt a szomorú megállapítást pontosan megerősítették. Az elv világos volt mindenki előtt és következetesen végre is hajtották a náci vezérek legfelsőbb parancsra. Kiirtani minden foglyot — kivéve az angol és amerikai katonai foglyokat, akikkel alapjában véve türhetően bántak a nácik, a Reichswehr kezében lévén a katonai hadifoglyok sorsa és nem az SS banditák kezében.

Minden ajkon ez a kérdés reszketett: Hova űritenek ki minket?

Érdekes, hogy bármennyire szoritotta is őket a harapófogó, ami az egész területet napról napra kisebbre vonta, a náci vezérek, a Gauleiterék, az SS parancsnokok, mind egy szálíg azt a látszatot keltették bennünk, hogy az utolsó csepp vérükig folytatják a maguk megkezdett harcát, ölni és gyilkolni fognak az utolsó pillanatig és aztán majd magukat teszik el láb alól, vagy menekülnek, ki merre tud. De az kitetszett minden intézkedésükből, hogy a foglyokat nem kimélik, amíg fegyver lesz a kezükben és mennek a maguk gyilkos útján az utolsó pillanatig.

Március végével már 43 ezer ember volt a táborban, nagyjából máshonnan "kiűritett" foglyok, minden elképzelhető nemzetiségből. A tiszt urak úgy jártak, keltek, rendelkeztek, mintha 1942 lett volna — Stalingrád előtt. Az, hogy az amerikai hadsereg a közelben járt, hogy Patton generális szinte sepegte őket vissza minden állásukból, az ágyuk távoli bömbölése már oda hallatszott csendes éjszakákon, mindaz nem zavarta őket. A krematórium ép úgy füstölt, mint azelőtt.

Március 29-én már nem hagyhatta el senki a tábort munkára, vagy bármely más címen. A távolabb dolgozókat hazarendelték és az élelem egyre gyengült, még azon az éhség standardon túl is, amiben eddig részünk volt. Most

már csak négyszer kaptunk kenyeret hetenként és néha-néha eddig uszkált egy-egy darabka hus a levesben, most már annak nyoma sem volt. A maguk élelmiszer raktárát épségben tartották, az igaz. Volt például 300 disznó és egy sereg malac a hizlaldájukban, volt elég nagy marhaállomány is, amit persze a maguk számára hizlaltak és a foglyok csak nagy ritkán láttak belőle egy-egy falatot. Ezeket a svájci Vörös Keresztnek úgy mutatták be, hogy azok a foglyok számára hiznak ott, holott a foglyok a színét se látták. Hetenként egyszer azért levágtak három vagy négy disznót, ki is osztották a 25,000 ember között, tehát jutott egyre-egyre egy negyed fogra való. Hetenként adtak — egy-egy vékony szelet szalámit, aminek hivatalosan 25 grammnak kellett volna lenni. Persze, most megszűnt az is. A közlekedési viszonyok úgy leromlottak a rettentő bombázások következtében, hogy nem tudtak a németek szállítani semmit a világon. Amit meg tudtak, azt nem a foglyoknak szállították, hanem a katonáknak, akik a harcban voltak.

Közben éheztek a norvégek és a dánok is, mert hiszen az európai országok közben felszabadultak, tehát megszűntek a csomagok is, amik annyira, amennyire segítettek csillapítani a rettentő éhséget. Csökkentették a halálozást. Viszont, amit a svájci Vörös Kereszt útján hoztak be, azt a nácik elkönfiskálták valamilyen címen a maguk számára. Tehát ezekben a napokban hirtelen felütötte a fejét a halálos éhség, az éhség, amely már az életen túl van, de a halálon innen. Láttam embereket fűvet enni, ha véletlenül hozzájutottak egy-egy szál fűhöz a táborban lévő kis erdőkben. Hallottam, amint egy ember magában mondta, magához beszélve, lelógó fejjel, üres szemekkel:

“Ha egy ezer fontos ökör megél a fűvön és csak fűvön, szénán, akkor egy nyolcvan fontos, sovány ember miért ne tudna megélni rajta?”

Kérdezte szegény önmagától és korgó gyomra adta a feleletet rá.

Két nap múlva volt április elseje. Husvét vasárnap.

Nem kellett dolgozniok azoknak, akik benn a táborban foglalatoskodtak, mint én is. Másnap sem kellett dolgozni. Kedden reggel mentünk megint műhelybe, de már délután háromkor lefújták a munkát. Nehéz volt elhinni. Az amerikai nehéz tüzérség bömbölő ágyuit már jól lehetett hallani. A rádió elhallgatott mintha végérvényesen elhallgattatták volna. A katona foglyok, akiknek a fülei jól megszokták az ágyudörgést és ki tudták számítani a távolságot a dörgés erejének felbecsülése folytán, azt mondták, hogy nem lehetnek messzebb mint 25 kilométernyire. Április 3-án készülünk az Appelre. Lefujják az Appelt. No mi lesz most? Se munka, se számlálás. Ez nem jelenthet semmi jót. Ha már a náci kitérnek a kerékvágásból, akkor vagy ők haldoklanak, vagy a foglyok haldoklását készítik elő. Az utóbbi látszott valószínűbbnek. A nagy izgalomban az éhség eszünkbe se jutott.

Ezen a napon — emlékezetes nap volt — április harmadikán, úgy este hat óra tájban, a táborparancsnok, egy Herman Pister nevű náci főtiszt, magához rendeli a két láger Aeltestét, a két legfőbb fogoly főnököt, akik eredetileg hárman voltak, de pár hónappal előbb a harmadikat eldeportálták tizedmagával, valószínűleg az őseihez, mert Szlveszter estét ünnepelt titokban és "meg nem engedett dalokat játszott neki egy fogoly a hegedűn." Csak kettőt rendelt ilyenformán maga elé Pister ezredes ur, a táborparancsnok, aki a családjával együtt a tábor egyik előkelő tiszt házában élt. Ahogy a két láger főnök elmesélte később, ez a kihallgatás így folyt le:

"Az én parancsom az, hogy a tábort kiűritsem. Én ezt a parancsot nem fogom végrehajtani. Berlinnel el van vágva az összeköttetés. A tábort úgy adom át az amerikaiaknak, ahogy van. Ezzel szemben azt kérem önöktől, hogy biztosítsák azt, hogy a családomnak nem lesz semmi bántódása."

A maga számára nem kért semmit, csak a családja részére kért biztonságot és menedéket a két fő-fogolytól. A két láger főnök mindent megígért. Mindent elfognak kö-

vetni az amerikai katonai vezetőségénél, hogy az ezredes ur családját ne érje bántódás.

Ez a beijedt nyomorult azt hitte, hogy az amerikaiak is úgy fognak bánni a gyilkos tisztek családjaival, mint ahogy ők bántak a legyőzött ellenség hozzátartozóival. Az ő elméletük szerint a családnak is meg kell szenvedni azért, amit a családfő elkövetett — még ha semmit sem követett is el — pláne ha elkövetett, mint ahogy Pister ur nem tagadhatta le a sok ezerszeres gyilkosságot, ami a lelkiismeretét nyomta.

A táborfőnökök persze boldogan vették ezt tudomásul, mert hisz ők is tisztában voltak azzal, aminek most el kellett következnie: a totális kiirtásnak. Ha valaki ismerte, akkor ők ismerték a náci mentalitást és ha valaki tudta, ők tudták, hogy mi következik. Berlin el volt vágva, mert hisz az oroszok már tul voltak rajta. Gondolta Pister ur, megmenti a maga és családja életét ilyenformán. Lehet, hogy a maga becsstelen életére már nem is számított, mert hisz nem kérte, hogy azt is biztosítsák, vagy lehet, hogy azzal tisztában volt, hogy a fogoly főnökök legfeljebb csak egy jó szót szólhatnak az érdekében, ha akarnak, de "biztosítani" nem igen tudják az ő életét, akárhogy iparkodik is most a foglyok kedvére járni. De azért a két lágerfőnök fogadkozott mindenre, ami szent, hogy a kommandáns családjának a biztonságát biztosítják.

Mikor egy óra múlva kihirdették a táborban, hogy a "kiürítés" elmarad, (ami alatt természetesen azt kellett érteni, hogy a 43,000 embert nem fogják lemészárolni,) mindenki örömmámorban uszott és már felszabadultnak érezte magát minden agyongyötört lélek a táborban. Betetőzésül, hogy a paktumot meg is pecsételje a kommandáns ur, aznap este mindenki kenyeret, vaját és hust kapott vacsorára. No most egy-két nap és szabadok vagyunk. Az emberek boldogan ölelgették egymást, mindenki érezte, hogy a biztos haláltól szabadult meg, mert igen kevesen reménykedtünk abban, hogy ezt a "kiürítést" élve megusszuk. Sajnos, az egész dolog csak látszat volt, álomnak bizonyult.

Az történt ugyanis, hogy az amerikai csapatok, melyek valóban csak 25-30 kilométernyire voltak Buchenwaldtól és nyilegyenesen, szinte megállás nélkül törtek előre heteken át, most hirtelen megálltak, a frontot egyenesítették ki, az egyik szárnyon pláne a németek ellentámadást is intéztek. Április negyedikén, szerdán, noha még mindig reménykedtünk az életbenmaradásban, már nem hallatszottak az amerikai ágyuk és mintha elült volna a harc. Az SS őrség a tornyokban ép úgy strázsált mint azelőtt, mintha semmi sem történt volna. Délben adtak levest és kenyeret, este helyett, de már nem ízlett úgy, mint az előző napon. A hitetlenség kezdett urrá válni az emberek között és kezdték gyanítani és teljes joggal, hogy nem mind arany ami fénylik. Ezek az emberek már évek óta megszokták, hogy amit a náci mondanak, ígérnek, annak az ellenkezője az igaz, hogy ha azt ígérik, hogy nem üritik ki a tábor-t, akkor biztos, hogy kiüritik. De az ember hisz és remél az utolsó lehetőségig, tehát egy néhány órára megtévesztettek bennünket is.

Kínosan tellnek az órák. Mindenütt vitatkozó csoportok, az arcokon látszik az izgalom, a révedező szemekben ott ül a félelem, a bizonytalanság. Csak a szabó, cipész meg a 120 főből álló lakatos kommandó dolgozik a táborban, de a munka sehogy se halad. A náci SS katonák is egyre izgulékonyabbak lesznek, jönnek-mennek fejvesztetten, parancsra várnak, hogy mikor hagyhatják el a tábor-t. Aztán váratlanul és hirtelen, mint derült égből a vilám, délután öt órakor lecsapott a menykő.

A hangszórók lármásan jelentik:

“Minden zsidó egy óra múlva, az Appel Platzon gyülekezzék. Azokat a zsidókat, akik árjakkal keverődtek és árja blokkban laknak, a blokkfőnökök tartoznak összeszedni és az Appel térre kiállítani.”

Megdöbbenve néztünk egymásra. Aztán a hangszóró még hozzátette:

“Nem kivételek azok sem, akik a kórházban vannak, sem az árja blokkokba kivezényelt zsidó orvosok.”

Nem lesz kiürités, mondom magamban keserűen,

szemrehányóan, mintha vádoltam volna magamat azzal, hogy egy pillanatig is hittem nekik. Nem lesz kiürítés. A kommandáns a családját akarja biztonságban tudni. A négy tagu családjáért meghagyja 40,000 ember életét... A fogoly előljárók megegyeztek vele. Szerződést kötöttek, úgy szóbelileg... Szerződés a nációkkal. Nevetni kell!

De valami történhetett, hogy a beijedt tömeggyilkos hirtelen taktikát változtatott. De mi? Hiszen Berlinből már nem kaphatott parancsot. Honnan kapta? Talán Weimarból. A Gauleiter még ott tobzódik és az is feljebbvalója. A parancs az meg parancs az SS szemében, család vagy nem család... Csak annyit láttunk az egészből hirtelenében, hogy a kiürítést a zsidókkal kezdik el. Ha már a kórházban fekvő betegek sem kivételek, az árja blokkokban működő orvosok sem, akkor világos, hogy most "kiürítenek" bennünket. Nem lévén hova kiüríteni, ez minden szó-tár szerint azt jelentette, hogy kivégeznek bennünket. Előbb a zsidókat, aztán a többieket. Talán nemzetiség szerint, talán blokkok szerint... Ki tudhatja?

A két zsidó blokkban voltunk valami nyolcszázötvenen, a Kis Lágérben a keresztényekkel összevegyülve volt vagy két ezer és ötszáz zsidó, összesen negyed fél ezer. Világos volt, hogy kikisérnék majd bennünket az országut-ra, ott meg légépfegyvereznek mind egy szálíg. Biztosan gondolták, hogy örülünk a közeli felszabadulásnak és ettől az örömtől akartak bennünket megfosztani, hogy mar-kukba röhöghessenek, hogy elmondhassák, hogy kár volt előre örülni.

Ahányan voltunk a blokkban, mind Emiltől vártuk a megváltást, a vezetést, a tanácsot. Néztünk rá és vártuk, hogy ő mondja meg, mitévők legyünk. Ő most se vesztette el a fejét. Ő már volt ilyen helyzetben máskor is. Már volt, úgy, hogy halálra volt ítélve és a kivégző helyre vezették a katonák, pár pillanatnyira a haláltól, mikor megkegyel-mezték neki. Neki nem volt ujság a halálra várni. Össze-gyülekeztetett bennünket a blokk előtt és nyugodtan, minden izgalom nélkül, mintha Appelre hívott volna össze ben-nünket, kijelentette:

“Ide hallgassatok. Mindenki maradjon benn a blokkban. Ne álljatok ki az Appel térre, amig mi vissza nem jövünk. Ha felszólítanak benneteket, hogy álljatok ki, mondjátok, hogy a Blokk Főnök nélkül nem mehettek ki. Várnotok kell amig én visszatérek. Oszolj!”

A másik, szomszédos zsidó blokkban ugyanez történt, bár ott a blokkfőnök árja volt és nem zsidó. Azokra is ráparancsoltak, hogy ne hallgassanak senkire. Maradjanak a helyükön.

Aztán elmentek mind a ketten a tábor főnökéhez, a két legfőbb fogolytisztviselőhöz, akik állítólag a “szerződést” kötötték volna a parancsnokkal. Közben figyeltük az Appel teret, hogy ott mi történik. A Kis Lágerből már terelték a zsidókat kifele. Persze nem valamennyit, mert ott összevissza voltak keverve és nem lehetett megállapítani kutya-futtában, hogy melyik zsidó, melyik nem. Ugy csinálták, hogy a Lager Schütz-ok, (a fogoly rendőrség) akik maguk is foglyok voltak, bementek minden barakkba, felszólították a zsidókat, hogy lépjenek ki és aki nem merte letagadni, hogy zsidó, aki meg volt ijedve, az kilépett. Voltak a Lager Schütz-ök között becsületes, rendes emberek is, de sok volt köztük a gazember is. Mintegy 1,500 zsidót fogdostak össze, akiket felvittek az Appel Platzra.

Hat óra régen elmúlt, már félhétre járt és Emil még mindig nem jött vissza. Egyszerre megint megszólal a hangszóró:

“Mi lesz azokkal a zsidókkal? Miért nem jönnek ki a térre? Azonnal felvonulni, egytől egyig.”

Nem vonul senki, kivéve azokat, akik már ott voltak, másfél ezren. Jönnek a fogoly rendőrök, felszólítanak bennünket, hogy induljunk.

“Nem lehet, amig a blokk főnök vissza nem jön,” — mondta nekik a helyettes blokk főnök, Kurt.

Elmentek szó nélkül. Pár perc múlva jönnek a katonák, fegyveresen és vésztjósloán:

“Kiállni az Appel Platzra,” kiáltják.

Kurt megint megismétli az előbbi kifogást. Nem lehet, amig a blokk főnök vissza nem érkezik.

Csodák csodája ezek is elfogadták a kifogást teljesen legitimnek. Elmentek. Nem erőszakoskodtak, nem fenyegettek, nem lökdösődtek.

Emil és a főnöktársa csak nem jelentkeznak. Már fél nyolc és még híruk hamvuk sincs. Az ezer ötszáz kis lágerből való zsidó, akik feljöttek az Appel Platzra, oda jönnek hozzánk, a mi blokkjainkba. Nyolcórakor lefujják az Appelt. Ma nincs számlálás. Végre megjelenik Emil.

Az arcából semmi jót nem tudunk kiolvasni. Komor és szótlan. A zsidók elszélednek, a kis lágerbeliek visszamennek a maguk blokkjába. Mi meg összeülünk tanácskozni. Most megtudjuk végre Emiltől, hogy mi történt tulajdonképpen.

Valóban úgy volt, ahogy sejtettük. A parancsnok kedden azt hitte, hogy az amerikaiak ott lesznek már másnap. Berlinből nem kapott parancsot kiürítésre, tehát elhatározta, hogy már nem is kaphat, így megkötötte a fogolyvezetőkkel a "szerződést". Igen ám, de az amerikaiak nem érkeztek meg szerdán, sőt csütörtökön sem, sőt egy hét múlva szerdán sem, mignem a parancsnok ur kapott parancsot Weimarból, az ottani kerületi Gauleitertől, hogy azonnal kezdje meg a "kiürítést".

"Akkor kisebb csoportonként tessék őket "kiüríteni". Előbb a zsidókat, aztán..."

A parancs az parancs Előbb a zsidókat, gondolta a kommandáns ur, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon. Közben időt nyer és talán részben be tudja tartani a szerződést, amit a fogoly vezérekkel kötött. De ha kapott ilyen parancsot, az elől nem tudott kitérni. A zsidókat "kiüríteni", ahhoz nem kellett nagy szerződésszegés. Azt nem fogja neki senki szemére hányni. Ki törődik a zsidókkal akár kiürítve, akár nem kiürítve?

Elhatároztuk ott néhányan a magam kis körében, hogy az éjszakát már nem fogjuk a zsidó blokkban tölteni.

Ebben a percben kezdődött meg az a nyolc napos retentő harc az életünkért. Olyan harc amire most is borzadva gondolok és néha álmomból riadok fel, ha valamely agysejtemből kiugrik egy-egy emlékeztető gondolat.

XXX. FEJEZET.

Sötét torok a halál torka

Hogy sorrendet tertsunk: Ez szerdán este volt, április első hetében. Az iratokat már az előző napokban megsemmisítették, mert hisz az volt a politikájuk, hogy a győzelmes szövetségesek ne tudják meg, mi történt ezekben a haláltáborokban, a lajstrom sem volt már életben, tehát a náci tiszték nem tudták megállapítani, hogy ki-kicsoda, kik hányan vannak. Nem mintha az számított volna az általános terv szempontjából, mert hisz az elképzelésük az volt, hogy mindenkit kiirtanak, akár zsidó, akár nem, de a sorrend szempontjából NEKÜNK fontos volt, hogy ne mi legyünk az elsők és hogy időt nyerjünk. Tulajdonképpen ez a nagy harc, amibe belekerültünk ebben az órában, az időért való harc volt. Ha még néhány napig kihuzzuk, nem tudnak "kiüríteni" bennünket, mert elkésnek vele. Viszont ők is az idő ellen harcoltak, értve, hogy ki akartak bennünket pusztítani a maguk biztonsága kedvéért. A beállítás tehát az volt, mindkét részről, hogy, aki időt nyer, az életet. Mi az amerikai hadseregtől vártuk az életet, a nácik meg pont az ellenkező irányból várták a maguk becstelen életének a meghosszabbítását. Ha nem lesz, aki vádolja őket, talán az életüket megmenthetik.

Az ő felfogásuk az volt, hogy az amerikaiak, ha elfoglalják majd a táborot, az SS tiszteteket, a legénységet, a foglyok panaszára a falhoz állítják majd és agyonlövik

őket. Ők így csinálták volna, ha ők kerülnek ki győztesen a háborúból. Nem is tudták elképzelni, hogy ez másként is lehet és hogy majd tíz hónapos tárgyalásokat tartanak a számukra, mielőtt és hogyha felakasztják őket és akkor is elsősorban a fővezéreket veszik elő. Ez volt az oka annak, hogy olyan vadállati fanatizmussal vetették magukat arra a munkára, hogy kipusztítsanak bennünket, mielőtt az ellenség elfoglalja a táborát.

A nagy lágerben a zsidók elhatározták, hogy elbujnak az árja blokkokban, de mielőtt elindultak volna, az idősebbek megkérdezték Emiltől, hogy mi a véleménye a dologról.

"Ide hallgassatok," mondta ő a szokott határozottságával. "Tudjátok, hogy én soha meg nem tagadtam a féllülről jövő parancs teljesítését. Néha keserű dolog volt, de így tudtam magam is eddig életben maradni. Így tudtam megmenteni sok más ember életét is. Nem tudom, hogy holnap, vagy holnapután nem kapok-e újabb parancsot, hogy vezessem fel a blokkot kiürítés céljából. Én fel fogom vezetni azokat akik itt lesznek. Mindenki azt tegye, amit jónak lát."

Ez világos volt. Emil azt akarta diplomatikusan tudomásunkra hozni, hogy menjünk és bujjunk el, mindenki a maga életét védelmezze, úgy, ahogy tudja. Világos volt, hogy ő sem bízott már abban, hogy itt élve maradunk a felszabadulásig, ha nem teszünk valamit azért, hogy életben maradjunk. Mi közöttünk ő ismerte legjobban a helyzetet és ha ő azt javasolja, hogy menjünk szét, hát biztosan tudja, miért mondja. Az is világos volt, hogy maga vállalta a kockázatot, ami a "félrevezetéssel" járt. Ő is zsidó volt, ő is a "kiürítendő" közé tartozott. A maga életét nem védelmezte. Ő majd felvezeti azokat, akik itt lesznek... De a többi szökjék, bujkáljon. Ez volt Emil.

Hát elindultunk buvó helyet keresni. Ez már este kilenc és tíz óra között lehetett. Minden percben ki voltunk téve annak, hogy az SS katonák körülzárják a zsidó blokkot és légépígyverezik azokat, akik ki akarnak azokból menekülni. Tehát nem volt sok idő a gondolkozásra. Neki indultunk tehát az árja blokkoknak. A legtöbb árja blokk-

főnök azonban arra való hivatkozással, hogy az ő blokkjait is veszedelembe sodorjuk, nem volt hajlandó helyet szorítani nekünk. Csak amikor a két láger főnök rájuk parancsolt, hogy a zsidókat igenis el kell bujtatni, akkor fogadtak be minden blokkba néhányat, már kinek mennyi helye volt számunkra. Magam egy Feuerlicht nevű barátommal, akivel együtt dolgoztam a munkahelyemen, elhatároztuk, hogy mi ketten lemegyünk a kis lágerbe, ahol a foglyok ugyis össze vannak keverve és ott inkább biztonságban leszünk. Saphir barátunk egy kis lágerbeli blokkban volt szobaszolgáló, tehát az majd elbújtat bennünket, lévén neki egy kis külön szobája, ott meghúzódunk majd reggelig. Mikor leértünk megtudtuk, hogy Saphir valami járványos betegséget kapott és már két napja a kórházban fekszik. A szobája meg már úgy teli volt szökevényekkel, hogy arról szó sem lehetett, hogy elférjünk.

Széjjel néztünk az egyéb kis lágerbeli barakkokban, hátha találunk alvó helyet, de már a nagy lágerbeli menekültek azokat is ellepték. Furcsa volt, hogy mindenki a kis lágerbe menekült a nagy lágerből, pont az a gondolatuk volt, mint nekünk, hogy ott biztosabb az élet, mert együtt van vagy 25,000 ember, zsidók és nem zsidók. Végre az egyik blokkban megállapodtunk, hogy ott töltjük az éjszakát. Elhelyezkedtünk az egyik padon és gondoltuk majd ülve alszunk pár órát, mikor úgy tíz óra tájban hirtelen megszólal a hangszóró hangja:

“Tekintve, hogy a zsidók a parancs ellenére nem jöttek fel az Appel Platzra ma este, holnap általános Appel lesz hat órakor. Mindenkinek ott kell lenni.”

Kifogtak rajtunk. Ha általános számlálás lesz, onnan nem maradhat el senki. Pár perc múlva még hozzá teszi a mikrofon bejelentés:

“A zsidók külön szakaszokban sorakozzanak fel.”

A barakkban Appel időben nem maradhat senki. A zsidók külön való felsorakozása a kis tábornak szólt, ahol nem volt külön zsidó blokk, tehát így akarták elkülöníteni őket egymástól. A nagy láger zsidó lakói ugyis külön sorakoznának fel, mert külön blokkokban élnek. Viszont mi

nem maradhatunk a kis lágerben a számlálásig, mert velük nem vonulhatunk ki, hiszen nem vagyunk az ő lajstromukon, tehát többen volnánk, amott meg kevesebben, biztos kihalásznának bennünket. Feuerlichttel tanácskoztunk, hogy most mitévők legyünk.

“Ha visszamegyünk a zsidó blokkba, reggel feltétlenül ki kell állnunk számlálásra, külön a zsidókkal, ami azt jelenti, hogy végünk van. Ha itt maradunk, a kis lágerben, akkor is ki kell vonulnunk reggel, “magyaráztuk egymásnak, mintha szükség lett volna magyarázásra.

Abban megállapodtunk, hogy egy harmadik megoldásra van szükség és hogy semmi körülmények között ki nem állunk reggel hatkor az Appel Platzra. Maradt hátra egyetlen megoldás: Visszamenni a nagy lágerbe, de nem a blokkba, hanem a gyárba ahol dolgoztunk, ahol ismerünk minden talpalatnyi helyet és ahol van elég buvóhely. Ha kell egy, vagy két napig is bujkálunk majd ott, akár éhezve is. Soká már nem tarthat, amíg az amerikaiak ide érkeznek...

Az ember tervez, a nácik végeznek. Indulunk kifelé, kiderül, hogy minden kaput elálltak a Lager Schützkok, se ki se be a Kis Lágerből. Nem maradt más hátra, mint ott rostokolni reggel négyig, amikor majd a kávéhordókkal kilógunk a Kis Lágerből és fel a nagyba, onnan meg be a gyárba, jóval a hat órás felsorakozás előtt. Ugy is történt. Beálltunk a sorba, amikor a kávéhordók gyülekeztek, kivontunk velük ötös sorokban. A padon ülve töltöttük az egész éjszakát, a szobaszolgálatosokkal beszélgetve. Itt hallottuk az amerikai nehéz tüzérség távoli bömbölését, de még nagyon távoli volt arra, hogy reményeket fűzzünk a korai szabaduláshoz.

Egyenesen a mi blokkunkba mentünk. Ott már várt ránk a kávé, a kenyeret már szeletelték. Mi zsebre vágtuk a magunk porcióját, azonkívül volt egy pakli dohányom. A blokkban már csak a létszám felét találtuk. A többiek elbujkáltak szintén és nem jöttek vissza a kávé- meg a kenyér osztásra. Mi is elindultunk a gyárba elbujni. Vagy hatvan főből álló lakatos kommandó dolgozott benn, de még arra

korán volt, hogy bejuthassunk, mert senki sem volt még a környékén sem. A kopunál egy fogoly őr állt, akit jól ismertem abból az időből, amikor magam is ott dolgoztam. Meg volt lepve, hogy ilyen korán jövünk dolgozni. Még öt óra sem volt. Magyaráztam neki, miért jöttünk.

“Jó, csak bujdatok el jól. Elég nagy a gyár.”

Bemásztunk a gépház ablakán. A hatalmas helyiségben némán álltak a gépek és mi némán bámultuk az új masinákat, amiket a bombázás óta hoztak már oda más táborokból. A deszka anyag szerteszét hevert mindenütt, összeviszszaságban minden. Látszott, hogy nem igen folyt már rendszeres munka a butorgyárban. Noha zsufolva volt gépekkel meg fával, elért volna ott vagy 800 ember kényelmesen. A földszinti terem alatt egy hosszukás pincehelyiség volt. Sokat ültem ott a légiriadók idején. Lementünk. Előbb azonban fel kellett feszítenünk egy leszegezett faajtót. Felfeszítettük, sőt vissza is szögeztük belülről. Ez a pincehelyiség azután, hogy a gyár leégett, olyan asztalos, lakatos műhely lett, az egyetlen hely, amely alkalmas maradt a munkára. Én is itt dolgoztam, sőt a szerszemaaim még mindig ott fekszenek, ahol hagytam őket.

Nagyon ismert volt ez a pince, semhogy biztonságot nyújthatott volna, tehát elhatároztuk, hogy itt se maradjunk. Volt a sarokban egy csapóajtó, a betonpadlóval egy szinten. Ezt a csapóajtót felemeltük, alatta volt egy mélyedés, ahol két-három ember kényelmesen elért. A felső helyiségben összeszedtünk rongyokat, sőt egy pokrócot is találtunk, azzal kibéleltük a nyirkos földalatti lyukat, lemásztunk és magunk után húztuk a csapóajtót. Most már reggel fél hat lehetett. Leültünk és vártunk.

Sötét kis földalatti, levegőtlen lyuk. Ülünk és mancsoljuk a magunkkal hozott kenyeret, szivunk egy-egy sodrott cigarettát, beszélgetünk, a szabadulás esélyeit mérlegeljük, aztán belefáradunk ebbe is, kimerültek és álmosak vagyunk, hiszen nem aludtunk egész éjszaka. Próbálunk szundikálni, de nem megy sehogy sem. Hat óra már régen elmúlt. Ki tudja hány óra van? Mi történhetett az Appelen? Hányan hiányoztak? Elvitték-e a zsidókat, akik kiálltak a

számlálásra? Az agyunk szinte égett a félelemtől, a bizonytalanságtól, a levegőtlen, sötét lyukban a lélegzetünk után kapkodtunk... És teltek az órák némaságban, borzalomban. Meddig lehet ezt bírni? Magamtól kérdeztem, mert nem mertem hangosan mondani, nehogy lerontsam a barátom morálját... Biztosan ő is magában kérdi és nem mondja hangosan. Kíváncsi voltam keresnek-e bennünket. Egy hangot, egy suttogó neszt sem lehetett hallani fentről. Nagyon kimerültek voltunk. Arra számítottunk, hogy éjszakára felmegyünk a felettünk lévő pincébe és ott fogunk aludni. Ülve, ebben a lyukban nem lehetett aludni még a halottnak sem.

Bevártuk amíg jó előrehaladott az este, felmáztunk a pincehelyiségbe, ahol voltak padok, stelázsik. Csináltunk valami fekvőhelyet magunknak és lefeküdtünk az igazak álmát aludni. Nem tudom meddig alhattunk, mert úgy tettszett, hogy csak igen rövid ideig, mikor hirtelen lármára, z sivajra ébredtünk. Azt hittük az első percben, hogy megérkeztek az amerikaiak és folyik a harc a táborban magában. Némán hallgatóztunk. Nem, ez nem amerikai-náci harc. Káromkodásokat hallottunk, német, francia, orosz, magyar hangok jutottak le hozzánk, korbáccsattanások, ütések, verések, rugások zaja ért le hozzánk a fenti teremből. Iszkol-tunk vissza a földalatti lyukba. Ugy látszik a foglyok egy része a gépházban rejtőzött és onnan verték ki őket a Läger Schützökök. Katonák nem igen lehettek, mert azok nem resteltek volna löni sem. Biztosan a reggeli Appelen összefogdosott zsidók voltak, akiket éjszakára idehoztak őrizet alatt. Gondoltuk: na ezt jól csináltuk. Pont bele az oroszlán barlangba.

Most már az volt a gondunk, hogyan fogunk kijutni innen. Ha benn nincsenek is katonák, az bizonyos, hogy a kijáratokat katonák őrzik. Ami a fogoly-rendőrséget, a Läger Schützöket illeti, a durvaságuk, a kegyetlenkedéseik mind azt szolgálják, hogy a maguk rongyos életét védjék ilyenformán. Ők szegények azt hiszik, hogy ha durván bannak a foglyokkal, azzal szolgálják a nácikat, tehát az ő életük biztonságban van. Holott mennyire tévedtek! Ők ma-

guk ezzel az eljárással az időt akarták kihuzni, abban reménykedve, hogy majd csak megérkezik a felszabadító hadsereg, mielőtt órájuk kerülne a "kiürítés" sora. Nagy diplomáciával kellett itt dolgozni urnak, kutyának egyaránt, mert a nácik is nagy diplomaták voltak.

Ezen az éjszakán itt aligha lesz alvás, mondtam magamban és a kenyeres pajtásom, (vagy inkább a kenyérteleen pajtásom) maga is ezt hajtogatta félhangosan, hogy én is halljam. Aztán elült a lárma, csak azt hallottuk ott a földalatti lyukban, hogy a fentiek deszkákat hurcoltak ide-oda, mintha alvóhelyeket akartak volna maguknak összetákolni. Lassan ez is elhalkult és mély csend következett.

Hirtelen újra valami neszt hallunk, most már közvetlen a fejünk fölött. A lejárati ajtót, amit leszegeztünk magunk után, valaki csendesesen fessegeti. Percek múlva sikerül is nekik feltörni, megtalálják a kapcsolatot és mi izgatottan nézzük, hogy ez meg ki lehet. Két rabruhába öltözött fiatal fiu, akik oda akarnak szökni. Halljuk, hogy magyarul susognak egymást között és azon tanakodnak, hogy lejöjjenek-e a sötét lyukba, vagy sem, amikor hirtelen megjelenik mögöttük két lengyel Läger Schütz, vállon fogják őket és cipelik vissza. Bennünket nem láthattak. Most már ők szegeznek le az ajtót jó erősen kívülről. Mi egyelőre biztonságban vagyunk. Annyit azonban elhatároztunk, hogy reggel, ahogy virrad, innen kilógunk, ha fene fenét eszik is. Csak már virradna! Ujra ülve töltöttünk el egy éjszakát, félig megnyomorodva, nyujtózni se tudtunk. A dohányunk is elfogyott közben, a kenyeret már régen megettük, igaz, hogy apránként, de az éhség nem gyötört bennünket ezen az éjszakán, mert sokkal súlyosabban nehezedett ránk a helyzet minthogy az éhséggel törődtünk volna. Inkább az álmatlanság és a fáradtság érzete kinzott bennünket. Aludni azonban nem lehetett, részben azért mert nem lehetett elnyulni a földön, részben mert a mentális beállítottságunk nem engedte. Az izgalom nem alkalmas arra, hogy elaltassa az embert. Aztán lassan, lassan igen kinos lassúsággal szürkülni kezdett, legalább úgy gondoltuk az idő múlásáról ítélve.

Készülődünk, hogy kifeszítjük az ajtót és kiszökünk ebből a rémes börtönből. Éppen felnyulok, hogy nyomom a csapóajtót kifelé, mikor hirtelen valaki felülről feszíti és nyitja ki, valami feszítő vassal. A szürkületben meglátjuk, ugyanaz a két magyar fiu, akik az éjjel próbálkoztak oda rejtőzni, de most már nem ketten, hanem többen voltak. Mi kiugrottunk elsőnek és mikor ők megláttak bennünket kirohanni, futottak vissza eszeveszetten, a többiek meg utánuk. Nem tudom ma se mi ijesztette úgy el őket. Mi ketten Feuerlichttel kiugrottunk a pinceablakon. Az udvaron találtuk magunkat. Pont szeben volt a lakatos műhely. Még nem volt benne egy lélek sem. Óvatosan meglapultunk a fal-tövében, várva, hogy a munkások megjelennek. Rövidesen meg is érkezett az előmunkás. Régi jó ismerős volt, egy francia fiu. Elmondottuk neki, hogy mi történt velünk, mire azonnal bevezetett a műhelybe. No, most hogy megyünk innen ki? A kapun nem volna tanácsos kimenni, mert ott katonák állnak őrt, viszont, ha bevárjuk amig minden munkás beérkezik, akkor majd az előmunkás ad egy-egy szerszámosládát a kezünkbe, azzal megyünk ki a kapun, mintha mennénk valamit javítani, valahol a táborban. Ez volt a terv.

Ez az előmunkás francia fiu mesélte el elsőnek, hogy mint folyt le a tegnap esti Appel:

— Ugy volt, — mesélte, — hogy Emil a Nagy Lágerből mintegy harminc zsidóval jelent meg az Appel Platzon, a másik zsidó blokkfőnök szintén harminc emberrel állt ki. Mikor kérdezték tőle, hol vannak a többiek, csak rájuk mutatott, hogy csak ennyi van. A Kis Lágerből volt valami 1,200, — mesélte a francia fiu, — akiket ott tartottak az udvaron tegnap egész nap, mert nem volt elég katonájuk arra, hogy "kiürítsék" őket. Nem merték őket egy pár tucat katonával kikísértetni az országútra. Emilt viszont a többiek azonnal elbujtatták és nem is szabad neki előkerülni a szabadulásig, mert őt vonnák felelősségre...

— És mi történt a zsidókkal általában? — kérdeztem.

— Egyelőre semmi. Ott álltak egész nap az udvaron, este bevitték őket az asztalos műhelybe.

Szóval ez volt a vészes lárma, amit az éjjel hallottunk. Kezdtém megérteni. Hogy aztán ma mi történik majd velük, azt még nem sejtette se a francia fiú, se jómagunk. Mesélte még, hogy a lágerben teljes a zürzavar, hogy fogalmuk sincs a náciknak a tábor létszámáról, hogy a kiűritési parancs után hivatalosan már nincs is zsidó a táborban, mert azokat már tegnapelőtt este kellett volna kiirtani. Egyelőre nem sikerült. Azt is tanácsolta a francia fiú, hogyha kimegyünk a lakatos műhelyből, egyenesen a Kis Lágerbe menjünk, ahol már van egy külön barak a bujkáló zsidók számára és amit a vezető foglyok üritettek ki a számukra és nem hivatalosan zsidó barak, mert hisz nem tudnak róla a nácik. Jól lemoskodtunk, megberetváltoktunk és megnyugodtunk. Talán sikerül mégis. Kaptunk két munkás zubonyt, kaptunk két kis ládikát tele szerszámmal és szó nélkül kiengedtek bennünket a katona őrk a főkapun. Igaz, hogy az előmunkás kikisért bennünket a kapuig, ahol pontosan megmagyarázta a katonák füle hallatára, hogy hova menjünk és mit kell megjavítani. Indultunk a Kis Láger felé.

A foglyok mindenütt izgatottan beszélgetnek, tárgyalnak, spekulálnak. Csoportokban ácsorognak és várnak valamire, de nem tudják, mire. Halálra vagy szabadulásra. Elmegyünk a zsidó blokk előtt, ahol tizenennyolc hónapot töltöttem el az életemből. Nem lehet ráismerni. Mialatt a zsidók bujkáltak, az ukrán bitangok kirabolták a barakot. Mindenkinek volt valamicskéje a fülkéjében, egy-egy inge, alsóneműje, papucs, pipája, egy második nadrágja, a régi-eknek szép fehérneműjük, amit kívülről küldtek nekik az évek során, hogy ha majd kiszabadulnak, legyen miben ki-menni. Mindent elvittek. A zsidókat kirabolták mielőtt a táborokba kerültek és most a táborokban újra kirabolták őket. Hullarablók.

Megyünk a Kis Táborban és hamarosan megtaláljuk azt a barakot, amit a bujkáló zsidók számára rendeztek be, (vagy konfiskáltak el) a tábori fogoly vezérek. Ott volt a régi gárda Kurttal az élükön. Nem tudtak elképzelni, mi történhetett velünk, hogy úgy eltűntünk, mint a kámfor. Elmagyaráztuk nekik. Beirták a lajstrom könyvbe, estére

kapunk kenyeret. Aztán mesélgettek. Nekünk, akik a világtól el voltunk zárva, több mint 24 óra hosszat, csupa ujdonság volt. Csupa ijesztő ujdonság.

A front mozdulatlan volt egész idő alatt. A rádió nem adott le híreket. Jó hírt nem közölhettek velünk, rosszat meg nem akartak közölni, nehogy örüljünk neki. Hogy mi történt Berlinben, amikor az oroszok a Hitler kancelláriáját elfoglalták, arról egy szó sem. Tájékozatlanul és zavartan álltunk ott mi, 45 ezer halálraítélt ártatlan ember: férfi és gyerek. Egyebet nem tudtunk, minthogy halálra vagyunk ítélve és csak azon mulik, hogy lesz-e erejük, fegyveres erejük elég, hogy az ítéletet végrehajtsák. Attól féltünk, hogy lesz. A Kis Läger kényelmetlen hely volt nagyon. Pár napig tán kibírjuk benne. Lenn a földalatti lyukban, ahol egy egész napot töltöttünk, még kényelmetlenebb volt.

Aztán jött április hatodika, péntek. Egész nap nem történt semmi különös. Vártunk. Hogy mire, azt magunk sem tudtuk. Csak vártunk. Este korán lefeküdtünk, mert régen nem aludtunk végignyújtózva egy priccsen. Hajnali négy órakor zajra ébredünk. Kinézünk, látjuk, hogy a mi barakunk körül van véve. Közben megtudjuk azt is, sőt láthatjuk a saját szemeinkkel, — hogy egy sereg hulla ott feküdt az udvaron, ahol számlálni szoktak bennünket, — hogy az éjszaka folyama alatt nagy "kiürítés" volt folyamatban. Körülkerítettek ezer zsidót. Akik nem bírtak a kapuig menni, azokat agyonverték az udvaron. Azoknak a holttesteivel heverték szerteszét mindenütt. Nem volt, aki eltakarítsa őket. Az a hír járta, hogy "evakuálnak" mindenkit. Azt is megtudtuk igen határozott forrásból, hogy a veszedelmes polgári bűnözőket már összefogdosták, a Kis Lägerre meg most kerül a sor. Most van folyamatban a "kiürítése". Ezt láttuk, hisz SS legények vették körül a mi blokkunkat is. Azok a polgári bűnözők, akiket már összefogdostak, német gyilkosok voltak, akik régen mindenkinek az utjában voltak a táborban. Ugy éltek ott, mintha szabadjára lettek volna eresztve a bűnözésben. Ölni itt igazán szabad volt mindenkinek, akinek kedve volt rá. Szóval ezeket nem sajnáltuk. Egyelőre nem is igen értünk rá sajnálkozni

feleltük, mert ott voltunk magunk és kiki önmagán sajnálkozhatott kedvére, arról az ezer zsidóról nem is szólva, akiket az éjszaka folyamán lemészároltak az SS legények, részint az udvaron, részint kinn az erdőszéli országutakon. Most az volt a kérdés, hogy ki következik.

A feltűnő az egészben az volt, hogy noha katonák vettek körül a barakkokat, meg más barakkokat is, amint a közeliokról láthattuk, az "összeszedést" nem katonák, hanem a láger fogoly-rendőrsége, a Lager Schützök végezték. Mikor összetereltek néhány embert, kivezették őket és átadták a katonáknak. Ez vált a technikájuk. Mások meg elállták a kijáratot.

Gyorsan kellett gondolkozni, nagyon gyorsan. Gondoltam a Lager Schützöktől nem félek. Fegyverük nincs és ha verekedni kell az életemért, hát azt tudok.

Négyen—öten összefogódzkodtunk, karonfogva egymást és ököllel, körömmel, nekik! Áttörtük az őrséget a kijáratnál. Volt, aki nem birta, és beleesett a hálójukba. A foglyok nagyobbára elgyengült, agyonéhezett emberek voltak, míg a láger rendőrség, (noha szintén foglyok) jobban táplálkozott és jobb fizikai állapotban lévő emberek voltak. Így ötünknek kellett kettő ellen hadakozni. Sikerült azonban áttörnünk a gyűrűt és kimenekülni. Most már mint az üzött vadak rohantunk valami buvóhely felé. Mindenütt rohanó, ijedt csapzott hajú, véres szemű emberek futkostak ide-oda. Valamelyik egy pillanatnyi pihenő alatt egy romokban heverő fal mögött azt mesélte, hogy a parancs úgy szól, hogy naponta ezer embert kell "kiüríteni". Ennyit összefogdosnak pár óra alatt, aztán majd csend lesz néhány óra hosszát. Fegyvert eddig nem használtak, nem gépfegyvereztek sehol, noha minden emberért harcolniuk kellett az öklükkel, a korbácsokkal, a botjaikkal, a revolver agyával. De löni még nem lőttek.

Azzal már tisztában voltunk, hogy többet a barakkban nem fogunk aludni.

Szombat, április 7-ike. Ma újabb támadás volt. Ennivalót már nem adnak, de ameddig bírjuk bujkálunk. Délre újabb ezer embert fogtak már össze és újabb hullamező

az udvaron. A krematórium már nem működik, tehát egy óriási gödörbe dobálják a halottakat. Az éjszakát egy árokban töltöttük. Az SS katonák egyre jobban megvadulnak, mintha most már a maguk ronda életéért harcolnának a fegyvertelen, félig hulla tömeggel. Ki kell, hogy irtsanak minden élő foglyot, az a parancsuk. Ebben a tudatban dőlünk le a vizes árokban — aludni. Péntek este ettünk egy darab kenyeret utoljára.

Aztán jött a vasárnap, április 8-ika.

Ugylátszik ezt a napot arra akarták felhasználni a náci, hogy a Buchenwaldban tartott néhány ezer orosz katonát "ürítsék" ki. A baj ott volt, hogy ezek nem hagyták magukat kiüríteni. Hadifoglyok voltak, akiknek minden nemzetközi törvény értelmében olyan bánásmód és eltartás járt, mint a német katonáknak. Most meg "kiürítik" őket. Az embernek megáll az esze.

Mondom, ez nem ment olyan könnyen, mint a hetven font súlyú beteg zsidók esetében, amikor könnyű szerrel fogdostak össze vagy ezret. Az oroszok verekedtek, birkoztak, öklöztek, rugdostak. Nem adták olcsón az életüket. Tehát az SS urak fegyverhez folyamodtak. Már több agyonlőtt orosz hadifogoly hevert az udvaron és egyre elkeseredettebben lövöldöztek az orosz barakkok irányában. Most már ők is az életükért harcolnak, mert a szovjet katonák sem kímélik őket. A különbség ott volt, hogy az oroszoknak nem volt fegyverük. Most a parancs állítólag úgy szólt, hogy ezen a vasárnapon négy ezer embert kell "kiüríteni". Ezek voltak az oroszok. Egész nap folyt az ütközet és estére mégis sikerült nekik négy ezer embert összetereelni és kimagasztatni a táborból — "kiürítés" céljából.

Egyelőre a kórházakat nem bántják, viszont oda nem engednek senkit, se be, se ki. Ott vannak a gyerekek és ott van Emil is. Kezdem irigyelni Saphir barátomat a nyarójával ott a kórházban.

Vasárnap estefelé újra beállt a csend. Az udvaron százával fekszenek a hullák, nagyjából orosz katonák hullái. Mindegy, hogy hol lövik agyon. Akit elhurcolnak, azt künn ölök meg. Ezen az estén a halálos csendet arra használja

fel mindenki, hogy ennivaló után kutat. A szánk már kicserepesedett az éhségtől meg a szomjuságtól. Kitartani! Még meddig bírjuk? Kutatunk, keresünk, talán egy kis krumplit vagy répát fel lehet hajtani. Amerre járunk mindenütt halottak meg haldoklók fekszenek. Sokan az éhségtől félholtak, már már a halál küszöbén tehetetlenül vergődnek. Az egyik ilyenben felismertem Reisz Pistát, egy kolozsvári gyógyszerészt, aki bár hatvan éves volt, nem látszott negyvennek sem a jó időkben. Most csontig fogyva fekszik ott. Megrázom, hogy él-e. Kinyitja a szemét és hal-kan suttogva, rekedten mondja:

“Kenyeret”...

Nem tudtam neki adni. Megyek tovább, magam is kenyeret keresni. Ott halt meg szegény és nem várta be a kiürítést.

Hétfőn, április 9-én újabb attak következett természetesen. Ez egész nap tartott. Nem tudtuk mennyit szedtek össze aznap “kiürítésre”, de úgy számítom, hogy három—négyezret legalább. Ekkorra már megtört majdnem teljesen a foglyok ellenálló képessége, sőt a bujdosásra sem maradt már erejük. Volt sok olyan, aki már három-négy napja nem evett, nem ivott és egyik rejtekhelyről a másikra vonszolta magát, tehát nagy ellenállást már nem igen fejthettek ki. Este a szín ugyanaz az udvaron, mint volt a két előző estén: hullák, éhenhaltak, legyilkoltak hevernek szerzetét. Nem igen volt már, aki eltakarítsa a hullákat, mert a foglyokat nem lehetett már ilyesmire, se semmiféle munkára használni. Nem volt jártányi erejük. Az SS osztatok meg nem szívesen temették el azokat, akiket legyilkoltak.

Ellenben már sokkal közelebbről hallatszott az amerikai nehéz ütegek tompa döreje. A mi szempontunkból nagyon messze voltak még, a nácik szempontjából nagyon közel, mert sürgette őket az idő múlása és ez újabb tömeggyilkosságot jelentett.

Aznap éjjel találtunk egy elhagyatott félszert. Marhák voltak benne valaha, mert a földön hevert pár darab félgig

elharapott répa. Mint a farkasok, úgy estünk neki az evésnek. Aztán elaludtunk.

Erős ágyuzásra ébredtünk hajnal felé. Így kezdődött április 10-ike, a keddi nap. Az előző napi tragédiák ismétlődtek megint, de ezuttal csak délig tartott a harc. Délben már csend lett, tehát bemerészkedtünk a francia lágerbe, abban a reményben, hogy hátha tudunk egy falat kenyeret szerezni. Fáradtak, éhesek, piszkosak voltunk. Most már hárman, mert Seszler barátom szintén hozzánk csatlakozott volt az istálló félszerben.

Egyszerre megint azon vesszük észre magunkat, hogy a barak körül van zárva. A blokk zsufolva volt máshonnan odamenekültekkel, mindenki halálosan fáradt, éhes és kimerült. Bennem még volt arra erő, hogy megkísérelhettem a szökést, vagyis jobban mondva a menekülést, de Seszler már nem bírta.

“Nem bánom, akármi történik is én nem megyek tovább... Nem birom,” mondta szegény és nekidőlt a falnak, kimerülten és megadón. Tudtam, hogy hiába próbálnám erőszakolni.

Néhányan egy-egy pokrócot vettünk a kezünkbe, mintegy jelezve a rendőrök számára, hogy indulunk megadni magunkat a sorsunknak, de ez a megadás csak addig tartott, amíg az ajtón kívül voltunk. Ott újra kezdődött az elkeseredett harc és birkózás. Ütöttek, vertek bennünket. Nem tudom mennyit kaptam és hova, de azt sem tudom kiszámítani mennyit adtam, csak az a bizonyos, hogy kikerültünk a gyűrüből és el tudtunk menekülni pár száz méternyire, ahol már félig meddig biztonságban voltunk az azonnali veszedelemtől.

Ez kora délután lehetett, arra jól emlékszem, mert aznap délután három órakor szüntették be a “kiűritést”. Kárba veszett az egész verekedés, mert már azokat sem vitték el, akiket sikerült így összefogdosniok aznap délelőtt. Ez lett volna az utolsó transzport, de ez se indult el. Mikor kihirdették, hogy az evakuációnak vége, nem igen akartunk hinni nekik. Volt okunk rá bőven. Mikor azonban a két láger főnök kimerészkedett és maguk is igazolták, hogy beszünt

a kivégzési kampány, mi is bemerészkedtünk a barakba. Mivel nekünk már nem volt külön barakkunk, a belgákhoz huzódtunk és ott is maradtam velük egész a hazamenés pillanatáig.

Kissé pihentem, kiszuszogtam magam, hogy úgy mondjam, aztán körülnéztem, hogy ki hiányzik a magam csoportjából, a barátaim közül. Elszörnyűködtem. Még nyolc nappal ezelőtt a Belgiumból velem együtt jött társaimmal negyvenöten voltunk. Most tizenketten vagyunk. Volt köztünk egy Schwartz nevű idősebb magyar zsidó, két felnőtt fiával, akik az elhurcoltak között voltak, mert nem láttam őket sehol. Mikor hónapok múlva az egyik fiu visszakerült Brüsszelbe, elmondotta, hogy az országuton az apját meg a fivérét lelőtték a többiekkel együtt, ő maga, néhány társával bemenekült egy erdőbe és ott találták meg az amerikaiak. Ezalatt a nyolc nap alatt, 24 ezer ember tűnt el a táborból, akik közül legfeljebb, ha ezer menekült meg így szökés útján. A többit kivégezték kegyetlenül.

Este hét óra tájban egy ismerős társaság került vissza a táborba, köztük, Dr. Neufeld Béla is, akiket külső munkára vittek el hónapokkal előbb. Különös véletlen, hogy nem egy nappal, vagy fél nappal hamarabb érkeztek vissza. Akkor ők is a 21,000 ember sorsára jutottak volna.

Az izgalomban persze nem tudtuk, hogy mint folyik a fronton a harc, közelekn-e vagy távolodnak-e az amerikai csapatok, milyen messze vannak, mikor érkezhetnek Buchenwaldba. Az ágyudörgést, hol közelebbről, hol messzebből hallottuk, de felvilágosítást senki sem tudott adni. Az elmúlt nyolc napban a magunk kis életéért harcoltunk egy bestiális ellenséggel, orgyilkosokkal, akik csupa passzióból akartak bennünket kipusztítani és akiknek sikerült is 21 ezer embert eltenni láb alól. Az volt az ember érzése, hogy egy veszett ember dirigálja őket valahonnan és hogy beoltotta valamennyit veszettséggel, mert józan emberek ilyesmire nem vállalkoztak volna.

Aztán beállt a reakció.

Április tizedike volt, a felszabadulás előtti nap. Ugy-

látszik, most már látták, hogy hiába minden, hogy talán nem is tudnának már kiirtani mindnyájunkat. Abbahagyták. Ujra megindult a főzés a konyhában, kaptunk kávé, sőt, kiosztották az egész raktárkészletet, még a Vörös Kereszt csomagokat is kiadták minden embernek. Ezekben volt csokoládé, cigaretta, keksz. Igaz, hogy tíz percen belül már nem maradt egy morzsa sem belőle, csak a cigaretta füstölgött még egy darabig. Az egész ételraktárt megettük aznap. Most már csak az amerikai felszabadítóktól várhatunk ennivalót.

Aznap éjjel először aludtunk egy piccsen, nyolc nap óta. A legfinomabb matracos ágy nem lehetett volna kényelmesebb nyolc napi álmatlanság, bujdosás és örökös rettegés után. Reggel kilenckor ébredtem. Nem költött senki hajnali négykor, nem ordította a hangszóró, hogy "Appel".

XXXI. FEJEZET.

Felszabadulunk

Április 11, 1945 volt a buchenwaldi felszabadulás napja.

Minden csendes volt aznap reggel, csak a magasban zúgtak az amerikai repülőgépek motorjai. Most nincs riadó, jöhetnek, mehetnek, nem bujik senki a menhelyekre. Az őrség ellenben még mindig ott székel a tornyokban köröskörül. Figyeljük őket, mert minden percben várjuk, hogy ők is elmenekülnek. A kommandáns hangját már 24 órája nem hallottuk. Talán ő már elmenekült. Ha van hova menekülnie. Talán most ő bujkál az erdőben? Ki tudja? Csak annyit tudunk, — és ezt ismételjük újra — hogy e sorok írásokar 1946 végén, még mindig nem kötötték fel a száz-ezer ember gyilkosát. Állítólag az amerikai zónában tartják fogva, de felkötni, azt nem...

Délelőtt úgy 11 óra felé egyszerre hangosan ordítani kezd a hangszóró:

“Mindenki be a barakkokba!”

Megismétli ötször-hatszor. Mindenki be a barakkokba! Ijedten néztünk egymásra. Mi akar ez lenni? Tömegkiirtás? Talán már aláaknázták a barakkokat és most fogják felrobbantani, amikor mindnyájan benn vagyunk? Ha önök azt hiszik, hogy ez holmi fantasztá gondolat, nagyon tévednek. Valójában hajszálon mulott, hogy nem ez történt. De gyerünk sorjában:

Erős ágyutüz hallatszik és nem nagyon messziről. Csak néhány kilométerről lehet szó.

“Ujabb csapda akar ez lenni?” kérdi tőlen az egyik fogolytársam.

“Nem lehet tudni. Az is lehet.”

Nem volt azonban más választásunk, mint bemenni a barakkokba, mert maguk a tábor-főnökök jártak körül az udvarban és zavartak mindenkit be a maga blokkjába. Oda-szorultunk az ablakok köré és lestük, mi történik odakünn. Tudtuk, hogy most dől el, hogy élünk-e halunk-e, hogy érdemes volt-e ennyit szenvedni azért a néhány napi életért, amit nyertünk az elmúlt nyolc napi bujdosással, harccal, éhezéssel?

Az ágyuzás elhallgat és egész közelben hirtelen megszólalnak a tankágyuk... Délben tizenkettőkor a náci katonák a tábori kaszárnyákból rohannak el mellettünk, ki a kapun teljes felszereléssel. A front itt lehet már közvetlen közelben. Talán egy-két kilométerről lehet csak szó.

Aztán látjuk, hogy az őrség elhagyja a tornyokat...

Pár perc múlva meg jön a hír: A főtoronyban megszólalt a telefon, amikor már a foglyok vezetői voltak csak ott. A weimari náci Gauleiter hívta a parancsnokot. Az egyik láger-főnök feleli neki:

“Jawohl, itt a Kommandáns beszél.”

“A mi katonáinkat azonnal kiűriteni a táborból. A foglyokat a barakkokba terelni. Pár perc múlva odaérkezik hatvan műszaki katona robbantószerekkel. Az egész tábort a levegőbe kell röpiteni.”

“Igenis Gauleiter ur!”

Valóban néhány perc múlva megérkezett a hatvan katona vagy tiz teherautón, szinig megrakodva dinamittal. Közben azonban a foglyok felhúzták a tornyokra a fehér zászlót, fegyvert szereztek és a hatvan náci robbantó katona már felemelt kezekkel jött be a táborba. De kis hiba, hogy nem lettünk áldozataik. Ha félórával hamarabb érkeznek...

Délután egy órakor már ott állnak a fogoly vezérek a kapuban, néhány orosz, cseh, francia és Emil velük, mindnek fegyver a kezében. Aztán halljuk a hangszórót:

“Kameraden! Mindenki maradjon a helyén. Tartsátok a fegyelmet, mint eddig. Senki se mozduljon, szabadok vagyunk!”

Az én belga blokkomban magam ordítom először:

“Mes amis, nous sommes libérés!”

“Vive la liberté!” ordítják és egymás nyakába borulunk, sirunk, nevetünk. Szabadok vagyunk! Aztán megint megszólal a hangszóró, a főtoronyból mondja az egyik láger-főnök:

“Üdvözet és hála a felszabadító amerikai hadseregnek. Mindenki maradjon a helyén. Őrizzük meg a fegyelmet. Nem szabad, hogy zavar támadjon, amikor ideérkeznek.”

Ennyi volt az egész. De, hogy ez mit jelentett azt csak az tudja megérteni és átérezni, aki átszenvedte a német náci koncentrációs táborok borzalmait, kegyetlenségeit. Nem vagyunk már foglyok, kameradok vagyunk...

A náci katonákat beterették egy lágerbe, elvették persze a fegyvereiket és egyetlen fogoly állott őrt a barakk előtt. A javarészüik persze meglógott a fegyverével együtt. Csak az a hatvan, akik fel akarták robbantani a tábort, került fogságba. Az olvasó most azt kérdi, hogy miért nem koncoltuk fel őket? Ez lett volna a természetes reakció. Még voltunk husz ezren a táborban, igaz, hogy a javarészüik félholt volt és nem verekedő hangulatban. Nem koncoltuk fel őket, mert elégünk volt a koncolásból, aztán valójában már úgy megszoktuk, hogy minket öltek le, hogy eszünkbe se jutott, hogy mi is ölhetünk másokat. Annyira megszoktuk a fegyelmet, hogy ilyesmi nem jutott senkinek eszébe. Csodálatos dolog, de így volt. Apathikus, kimerült és — most már — boldog emberek voltunk... sokan a halálos vackukon, akik sose álltak megint lábra, agyonkinzott, nagyon beteg emberek. A megmaradt huszezer legjava. Hogy várhatta volna ezektől az ember, hogy induljanak a gyilkosokat felkoncolni?

Este hat órakor kimehettünk már a blokkokból. A láger-főnök üdvözölt bennünket. Fent a magasban az amerikai repülők megjelentek ismét. Most egy hatalmas kört irtak le a tábor fölött, mintegy üdvözetképpen. Gyenge hangunkkal

éljenezték őket, hurráztunk nekik. A láger-főnök magyarázta:

“Legyetek türelemmel bajtársak. Az ennivaló nemso-kára itt lesz.”

Ki gondol most ennivalóra? Az elgyötört arcokon mosoly ül, hogy mint szabad emberek ácsorgunk a nagy udvaron, ahányan életben maradtunk.

Este kilenc órakor megérkezett az amerikai vezérkar és átvette a tábor parancsnokságot.

Reggel kilenc órakor, — jó reggeli után, — felvonulunk nemzetiségenként számlálásra, mind a 20 ezren, akiket nem utaltak kórházba az éjjel az amerikai orvosok. Az amerikai himnuszt játsza a zenekar, aztán belekezd az Internacionáléba. Még husz ezer ember ilyen szívből sohasem énekelte 16 különböző nyelven a munkások harci dalát. Husz ezer ököl egyszerre emelkedik a levegőbe...

Fenn a torony rudján meg az amerikai csillagos zászló lobog.

Pár órával később az amerikai parancsnok bejelenti, hogy Rooseveltnél nincs többé. A csillagsávos lobogót leeresztik és egy fekete zászlót vonnak fel a magasba.

Husz ezer ember szeméből csendesen perdülnek a könnyek.

XXXII. FEJEZET

Vissza Belgiumba — és ki Amerikába

Külön könyvet írhatnék arról, hogy mi történt a táborban április 12-ike és május elseje között, a felszabadulás mámoros napjaiban. Az amerikaiak repülőgépeken vitték kórházakba és vissza a nyugati államokba a betegeket, azokat, akiknek még megmenthették az életét. Naponta 300-400 embert szállítottak el repülőgépeken, sok százat autókon, mert az életmentés volt a legszebb és legjellemzőbb vonása az amerikai katonai uralomnak.

Hozták a német urakat és hölgyeket, hogy nézzék meg mit műveltek a náci barátaik, nézzék meg a borzalmakat és ájuljanak el. Sokan közülük szót is fogadtak. A halottakból, csontvázakból épített hullahegyeket nem tudták nézni.

Közben Belgiumban megalakult egy a foglyokat hazahozó bizottság a kormány támogatásával és most már napok kérdése volt csak, hogy mikor kerül rám is a sor.

Igy érkezett el május elseje.

Már az előző napon gyönyörűen feldiszitettek minden barakkot, virággal, zászlókkal. Az orosz foglyok barakkjai voltak a legszebbek. Óriási, virágokból épített sarló és kalapács, körülötte Lenin és Sztalin hatalmas arcképei, az orosz vezető tábornokok képei, hatalmas szovjet zászlók mindenütt. Valóban művészi munkát produkáltak a szovjet katonák május elseje tiszteletére. A többi nemzetiségek is ki-

tettek magukért. Reggel gyönyörű tavaszi napra ébredtünk. A rosszlemlékü Appel Platzon felvonulást rendeztünk nemzetiségek szerint és minden csoportnak a maga nyelvén tartott beszédet egy-egy vezető egyéniség. A magyaroknak, akik mintegy 800-an voltunk, Dr. Neufeld volt a szónoka. Magyarország felszabadulásáról, a parasztság földhözjutásáról, az új demokratikus magyar életéről beszélt.

Aztán délután egy újabb felvonulás, miközben az összes felszabadult és szövetséges nemzetek himnuszait játszotta a zenekar. Először az Internacionálét, majd a szovjet nemzeti himnuszt játszották, utána az amerikai, francia, angol, belga, hollandus, sőt a spanyol köztársasági himnuszt is. Sokan voltak ott spanyol lojalisták, akik a francia partizánokkal együtt harcoltak és akiknek most Franciaország menedéket ajánlott fel.

Gyönyörű ünnepség volt, este hétig tartott, három óra ebédidővel megszakítva. A legszebb ünnep volt, amit valaha átéltünk mi 22 ezren, akik felszabadultunk és kimenekültünk a halál torkából.

Este fél nyolckor lóhalálában siet hozzám Saphir barátom. Boldogan, hadarva meséli, hogy a mikrofón a délután folyamán bemondta a nevünket, az övét meg az enyémet, hogy este nyolckor, tehát félóra múlva — megyünk haza. Egy teherautóban kell lennünk félóra múlva. Én nem hallottam a hangszóró felhívását, talán mert a felvonulás nagyon lefoglalt. Rohantunk a blokkba pakkolni, mendenünk, ami volt, már az amerikaiak ajándéka volt. Alig maradt idő, arra, hogy elbucsuzzunk magyar barátainktól, akik kicsit bizony irigykedtek ránk. Könnyezve kívántak minden jót, nehezen váltunk meg tőlük. Neufeld doktor is meghatottan vesz búcsút tőlünk, Emilt nem találjuk, tehát Kurt útján küldjük neki búcsuszavunkat és hálás köszönetünket mindazért, amit tett.

A kapu előtt egy belga tiszt vár bennünket egy listával a kezében. Csak huszan vagyunk a listáján. Egy belga hadifogoly karavánnal megyünk majd Brüsszelig. A karaván mintegy tíz kilométernyire vár ránk valahol. Már az

éjszakát ott fogjuk tölteni azokkal. Már teherautóban ültünk, mikor észrevettem, hogy a nagy sietségben otthagytam a blokkban az egyik csomagot. Kéziratok és egy vadonat új zebra sapka volt benne. Emlékeül akartam magammal vinni. Mindegy. Már késő visszamenni érte. A fődolog, hogy a bőröm egészben viszem magammal.

Ahogy kihajtunk az első kapun, kissé meghatottan nézem a tábort, ahol teljes 18 hónapot töltöttem, nézem az újra felépült tiszti lakásokat, ahol most amerikai tisztek laknak. Magamban gondolom: Mégis érdemes volt újraépíteni a házakat. Elhagyjuk az SS kaszárnyákat, a még mindig romokban heverő gyárépületeket, amik olyan óriási területet foglaltak el, hogy vagy 10—15 percig tart, amíg az autó elhalad előttük. Végül következett a második kapu, ami a mi számunkra sohasem nyílt ki ezelőtt. Most rövid puskás amerikai fiuk állnak őrt előtte. Mosolyogva minden jót kívánnak, amint emelik a sorompót, hogy kihajthassunk... Milyen más most minden...

Aztán gyönyörű zöld mezők és szántóföldek mellett száguld el a kocsink. Már csak a Bismarck tornyot látni a buchenwaldi tábor tornyai közül. Az is eltűnik lassacskán...

A repülőtéren, ahol megálltunk már 360 belga katona fogoly várt ránk, azonkívül nagyszerű vacsora, sőt a belga kormány ruhákat is küldött elénk, hogy emberi formában jelentkezzünk otthon.

Reggel aztán elindult a karaván Belgium felé. Megyünk a rommá lőtt német városok és falvak között, amerikai trakkok és új gépek százai rohannak mindenütt az országutakon, itt-ott egy-egy német hadifoglyokból álló osztag takarítja a romokat. Milyen más most a pofájuk... Az arrogancia eltűnt róluk, szánsalmas, rongy-alakok, sehol semmi felsőbbtség, gyáva, ijedt, nyomorult tömeg. Délben megállunk egy szép tisztáson, a belga Vörös Kereszt konzerveket osztogat ki köztünk, szardiniát, tejes csokoládét... Ezt elteszem a fiamnak... Megyünk tovább. Romok, romhalma-zok, romok mindenütt. Nincs falu, vagy város, ami negyed-részt is épen állana... Romok, patkányok, pusztulás mindenütt...

Este hétkor egy kisebb volt orosz hadifogoly táborhoz érünk. A barakkokat már lerombolták, csak az őrtorony meg a ragyogóan tiszta tiszti lakások állnak. Itt letelepszünk éjszakára. Amerikai katonák és belga Vöröskeresztes ápolónők fogadnak bennünket nagy szeretettel és jósággal. Egyenesen fürdőbe visznek bennünket, fertőtlenítenek (de nem úgy, mint Buchenwaldban), új és tiszta fehérneművel látnak el, gyönyörűen megterített asztalok várnak egy nagy ebédlőben, hófehér abrosz, háromszoros edény, kés, villa, kanál, pompás menü, ami a legelőkelőbb hotelnek is becsületére válnék. Nekünk nagy dolog volt ez, akik már öt éve nem láttunk fehér kenyeret, szalvétát, meg tányért. Csak a szemeinkkel tudtunk enni... Pár héttel ezelőtt megettük volna még a tányérokat is... Ma már a répához szokott gyomrunk kissé tiltakozott. Fehér ágyneműs ruganyos ágyakban aludtunk aznap éjjel és reggel indultunk tovább a pompás reggeli elfogyasztása után.

Bonn, Köln, minden romokban. Nem is lehet áthajtani a városokon. Meg kell kerülnünk őket. Hollandián át aztán végre elérkezünk Brüsszelbe.

Ott már tudták, hogy jövünk. Minden belga falu, város diadalkapuvál várt bennünket. Virágos kapuk: "Velkom, Bien venu" felírások fogadtak. A főváros újra tele van katonákkal. Most a nácik helyett felszabadító amerikai katonák sűrögnek az uccákon. Nem gyilkolni jöttek, hanem életet menteni. A husz teherautót fiuk és lányok veszik körül a kaszárnyában, ahol megállunk. Elvették a csomagjainkat, viszik helyettünk, akinek nem jutott, azok bennünket támogatnak, úgy bánnak velünk, mint apró gyerekekkel, akik betegen jöttek haza a kórházból... Nem lehet leírni milyen kedvesek, milyen aranyosak voltak. Visznek az ebédlőbe, ahol hivatalos fogadtatást kapunk, akár mintha hősök lettünk volna visszatérve a háborúból... Kapunk mindnyájan öt kilós Vörös Keresztes csomagot, pénzt, végül lajstromoznak orvosi vizitre, röntgeneznek bennünket. Akit nem találnak teljesen jó erőben, azt viszik is a legszebb szanatóriumokba. Jönnek a zsidó szervezetek képviselői, köztük

Maggi, az orosz zsidó lány, aki a partizán mozgalom egyik legharcosabb tagja volt, aki a zsidógyerekeket hozta-vitte biztosabb helyekre, aki egyedül tudta, hogy melyik gyerek hol rejtőzik. Naponta együtt voltam vele annak idején... Megölel, megcsókol és boldogan mondja, amit nem mertem tőle megkérdezni, mert rettegtem a válaszáától:

“A gyerek jól van, nagyszerűen van.”

A könnyek kicsordultak a szemeimből. A gyerek vidéken van, Namurban. Ő nem régen látta. Nem mondták meg neki, hogy jövök, mert nem akarták türelmetlenné tenni. De tudja, hogy hamarosan jönni fogok... Az anyja, elvált feleségem, akitől tíz éve, hogy elváltam és ki máshoz ment férjhez közben, a válás idején lemondott a gyerekről és egy éves kora óta magam neveltem anya nélkül. Az anyja vette magához a felszabadulás után. A fiúnak ott jó dolga volt, az anyja meg be akarta hozni azt a mulasztást, amit éveken át elkövetett a fiával szemben...

Május 7-én mehettem a fiamat meglátogatni először, majdnem három év múltán. A két órányi távolságban lévő Namurig eljutni majdnem lehetetlen volt. Az első három hónapban ingyen utazhatott az ember bárhova az országban, de jegyet előre kellett lefoglalni, ami sikerült is, de a pénztárhoz jutni a rettentő tömegben lehetetlennek látszott. Ahogy ott állok kétségbeesve az állomáson, egy idegen belga nő, látva az izgatottságomat, a buchenwaldi számot a ruhámon, (mert azt hordtam már csak azért is mert az volt a legjobb igazolvány abban az időben) megszólít, hogy hova akarok menni? Elmondom neki. Üljek az autójába, ő ki-visz szívesen. Ki is vitt. A kapuban letett és elhajtott, mert nem akarta zavarni azt a jelenetet, ami következett. A szívem erősen dobogott, amikor becsengettem. Egy perc múlva a fiam, Henri ugrik a nyakamba, sirva ölel, csókol. Mikor elváltunk utoljára azt mondtam neki, hogy “fiam, most már csak a háboru után látjuk majd egymást.” Pont ezen a napon adták meg magukat a németek és erről a fiu is tudott már. Ha egy nappal később mentem volna, hát jogosan reklamálta volna, hogy nem tartottam be az ígéreteket.

Nézem a gyereket. Kicsit megnyult. Három év nagy idő ilyen gyereknél.

Benn a házban egy siró nő jön elém. A tiz éve nem látott volt feleségem. A háboru őt is megtaposta szegényt. Nővérét, annak férjét, két gyermekét elvitték. Sose hallott róluk. Ő maga bujdosott és sikerült megmenekülnie. Tudta, hogy én Amerikába készülök az anyámhoz, testvéreimhez. Örült neki, hogy ilyenformán a gyerek jövője biztosítva. Tudtam, hogy az amerikai családom mindent el fog követni, hogy az egyetlen elveszett családtag megkerüljön és csatlakozzék hozzájuk.

Egy öcsém, aki tiz évvel ezelőtt került ki Amerikába, — mint Brüsszelből értesültem, amerikai katona volt, két ízben is járt Brüsszelben, engem keresni. Végigharcolta az európai harcokat Belgiumban, Hollandiában, Németországban mindig a fronton az összeomlásig. Persze már irtam volt a családnak Amerikába és szegény anyám, aki sokszor elsiratott, boldogan vette tudomásul, hogy életben vagyok a gyerekekkel együtt.

1945 októberében az ujonnan megalakult Nemzetközi Munkás Szövetség első kongresszusát Párisban tartotta és ezen az amerikai delegáció között Lajos bátyám, mint megfigyelő vett részt. Kis időt szakított magának és átjött Brüsszelbe, hogy találkozhassek velem. Közben adatokat gyűjtött az európai szörnyűségekről úgy Párisban, mint Antwerpenben és Brüsszelben. Beszért a deportáltak százai-val, a földalatti mozgalom kiváló harcosaival, megismerte azokat a borzalmakat, amiket átszenvedett a megszállás alatt lévő országok lakóssága. Később Amerikában ismertető előadásokat tartott a még akkor tájékozatlan közönség számára.

Mi, európaiak tudtuk, hogy az amerikai nép milyen hősieen vette ki részét a fasizmus kipusztításában. Nemcsak hősieen harcoló katonái révén, hanem az amerikai munkásság fáradhatatlan erőfeszítésével, akik éjjel-nappal dolgoztak, vasárnapokat áldoztak fel, hogy az amerikai és a szövetséges hadseregeket ellássák municióval, élelemmel,

tankokkal, repülőgépekkel. Mi — ha valaki —, hát mi értékeltük ezt a támogatást és tudjuk, hogy Amerika nélkül ma még mindig Hitler uralkodnék a népek milliói fölött, és az embermészárlás még most is folynék szakadatlanul. Nem csoda, ha Rooseveltt halála a lelkünk mélyéig megrendített bennünket...

Mikor Lajos bátyám Brüsszelben járt, a magyarok tiszteletére rendeztek egy gyűlést, amelyen — úgy mint előzőleg Párisban is, — ismertette az amerikai munkásság részét ebben a győzelemben. Őt ismerték a belgiumi magyarok, mert 1937-ben járt már ott és tartott ismertető előadást. Hangoztatta, hogy amit az amerikaiak tettek az mind gyerekjáték volt ahhoz képest, amit az európai náci ellenes munkásság végzett és szenvedett a háború alatt. Nagyon melegen tapsolták a beszédét.

Közben megkaptam az amerikai iratokat, a követségen jelentkeztem vizumért és február végén már be is hívtak hogy átvegyem az amerikai beutazáshoz való engedélyt a fiammal együtt. A régi barátaim közül csak kettő-három maradt meg a sokszáz közül, akikkel 18 éven keresztül dolgoztam Belgiumban. Eljöttek Antwerpenbe bucsuzni tőlünk. A fiamat a anyja szépen kikészítette és elhozta Antwerpenbe a hajóhoz, ahol bucsut vettünk egymástól.

Most alig pár hónapja, hogy kikötöttünk a Szabadság Szobor árnyékában. E sorok írásakor megint egy Camp-ben élek, nyári pihenőn, kedves, barátságos emberek között, fehér abrosszal terített az asztalunk, nincs tolakodás, nincs keserűség, nincs éhezés, a ruhánk nem rongyos, nem kell apró darab kenyereket zsebredugni, hogy vacsorára is legyen, nem kell rettegni a holnaptól, ami a krematóriumot jelentheti. Szabad emberek között, szabadon élni a természet szent szépsége közepette az amerikai demokrácia védelme alatt, a gyerekem iskoláztatása, jövője, szabad szelleme végleg biztosítva, a magam munkája értéket tisztos ellenértékben kapva, úgy érzem, hogy a sors valamiképpen kárpótolni akar az átélt szenvedésekért.

— Vége. —